

ANSELM STRAUSS - JULIET CORBINOVÁ

ZÁKLADY KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU

POSTUPY A TECHNIKY METODY ZAKOTVENÉ TEORIE

SDRUŽENÍ PODANÉ RUCE
BRNO

NAKLADATELSTVÍ ALBERT
BOSKOVICE

1999

Tato kniha je věnována Barney Glaserovi

Publikaci vydává Sdružení Podané ruce a nakladatelství Albert jako druhý svazek dlouhodobě koncipované edice SCAN, která je zaměřena na vydávání původních prací a překladů věnovaných otázkám a problematice psychologie, psychiatrie, psycho-
terapie, speciální pedagogiky a pedagogiky.

Z anglického originálu A. Strauss a J. Corbinová: *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, Newbury Park, California, Sage 1990, přeložil Stanislav Ježek.

© Sage Publications, Inc., 1990

Translation © Stanislav Ježek, 1999

Cover design © Irma Charvátová, 1999

ISBN 80-85834-60-X (Albert)

Obsah

<i>Předmluva</i>	2
Část I – Zamýšlení na úvod	9
1. <i>Úvod</i>	10
Co je to kvalitativní výzkum? • Co je třeba umět k provozování kvalitativního výzkumu? • Mohu kombinovat kvalitativní a kvantitativní metody? • Proč kvalitativní výzkum? • Kdo dělá kvalitativní výzkum? • Jaké jsou hlavní složky kvalitativního výzkumu? • Existují různé typy kvalitativního výzkumu? • Co je zakotvená teorie? • Proč tvořit teorii, která je zakotvená? • Co je pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii? • Jak vznikla metoda zakotvené teorie? • Co je třeba k tomu, aby si člověk mohl osvojit toto pojetí? • Není zakotvená teorie pouze sociologickým pojetím? • Je zakotvená teorie „vědecká metoda“? • Jak dochází k objevům? • Jaký je rozdíl mezi teorií a popisem? • Je třeba přepisovat všechny rozhovory a všechny poznámky z terénu? • Souhrn	
2. <i>Začínáme</i>	21
Výzkumný problém • Zdroje výzkumných problémů • Výzkumná otázka • Formulování výzkumné otázky • Souhrn	
3. <i>Teoretická citlivost</i>	27
Definice • Zdroje teoretické citlivosti • Udržování rovnováhy mezi tvořivostí a vědou • Souhrn	
4. <i>Použití literatury</i>	32
Definice termínů • Použití odborné literatury • Jak používat odbornou literaturu • Příklad použití odborné literatury • Neodborná literatura • Souhrn	
Část II – Postupy kódování	39
5. <i>Otevřené kódování</i>	42
Definice termínů • Postupy • Označování jevů • Určování kategorií • Pojmenovávání kategorií • Rozvíjení vlastností a dimenzí kategorií • Obměny způsobů otevřeného kódování • Záznamy kódování • Souhrn	
6. <i>Techniky zvyšování teoretické citlivosti</i>	53
K čemu jsou tyto techniky určeny • Využití kladení otázek • Analýza slova, větného úseku, věty • Další analýza pomocí porovnávání • Technika protikladů • Systematické porovnávání dvou nebo více jevů • Porovnávání se vzdálenými jevy • Mávání červeným praporkem • Problémy a obavy • Souhrn	
7. <i>Axiální kódování</i>	70
Definice termínů • Paradigmatický model • Jev • Příčinné podmínky • Kontext • Intervenující podmínky • Strategie jednání nebo interakce • Následky • Spojování a rozvíjení kategorií podle paradigmatu • Uvádění subkategorií do vztahu ke kategoriím • Ověřování výroků podle údajů • Další rozvíjení kategorií a subkategorií ve smyslu jejich vlastností a dimenzionálního umístění • Spojování kategorií na úrovni dimenzí • Složitost • Střídání induktivního a deduktivního myšlení • Sledování vztahů • Použití dočasných teoretických rámců a dalších způsobů záznamu • Souhrn	

8.	<i>Selektivní kódování</i>	86
	Definice termínů • Vložení kostry příběhu • Identifikace příběhu • Přechod od popisu ke konceptualizaci kostry příběhu • Rozhodování se mezi dvěma význačnými jevy • Co když se mi nedaří určit kostru příběhu? • Určení vlastností a dimenzí centrální kategorie • Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii • Návrat k příběhu • Obtíže při uspořádávání kategorií • Ověřování vztahů • Odhalování pravidelností • Systematizace a upevňování spojení • Způsoby objevování těchto kombinací • Seskupování kategorií • Zakotvení teorie • Návrh teorie • Formulace a ověřování výroků o vztazích • Co když nějaký případ teorií neodpovídá? • Doplnění nedostatků kategorií • Souhrn	
9.	<i>Proces</i>	106
	Definice termínů • Proces v zakotvené teorii • Proces – je otázkou měry • Indukce a dedukce • Proces jako analytický pohled na věc • Fungování procesů • Co je změna? • Tvar a forma změn • Jak a kde hledat změny ukazující na proces? • Popis procesů • Proces pojatý do stadií nebo fází • Proces pojatý jako neprogresivní pohyb • Souhrn	
10.	<i>Matice podmiňujících vlivů</i>	117
	Definice termínů • Zakotvená teorie jako transakční systém • Vlastnosti transakčního systému • Důvody užití této matice • Matice podmiňujících vlivů • Obecné znaky úrovně matice • Praktické příklady použití matice • Sledování podmiňujících trajektorií • Proč je sledování podmiňujících trajektorií důležité • Jak se trajektorie sleduje • Zkoumání jevů na různých úrovních matice • Interakce • Organizace • Biografické a historické procesy • Teorie vycházející z empirického základu versus formální teorie • Souhrn	
11.	<i>Pořizování vzorků vycházející z budované teorie</i>	131
	Definice termínů • Přehled • Obecné úvahy • Vodítka pro rozhovory a pozorování • Postupy pořizování vzorků • Pořizování vzorků při otevřeném kódování • Pořizování vzorků při axiálním kódování • Pořizování vzorků při selektivním kódování • Odpovědi na některé důležité otázky • Souhrn	
	Část III – Pomocné postupy	145
12.	<i>Záznamy a diagramy</i>	146
	Definice termínů • Některé obecné a specifické znaky záznamů a diagramů • Záznamy a diagramy ve třech typech kódování • Otevřené kódování • Axiální kódování • Selektivní kódování • Diagramy • Třídění záznamů a diagramů • Souhrn	
13.	<i>Psaní disertačních prací a monografií, prezentace výzkumu</i>	168
	Úvodní poznámky • Od analýzy k psaní • Proč publikovat? • Ústní prezentace • Psaní monografií a disertačních prací • Zdroje a překážky • Postupy • O čem psát? • Specifické problémy autorů disertačních prací • Problém sebedůvěry • Jak už to nechat být • Posluchači • Úprava disertačních prací na monografie • Kolektivní autorství • Psaní článků určených k publikaci • Souhrn	
14.	<i>Kritéria hodnocení výzkumů podle zakotvené teorie</i>	187
	Vědecké zásady a kvalitativní výzkum • Kritéria hodnocení zakotvených teorií • Výzkumný proces • Empirické zakotvení výzkumu • Závěrečná poznámka • Souhrn	
	<i>Literatura</i>	196
	<i>Rejstřík</i>	197
	<i>O autorech</i>	200
	<i>Stručný česko-anglický slovníček použitých termínů</i>	201

Předmluva k českému vydání

O kvalitativních metodách, které existují v různých oborech věd o člověku, jsou absolventi českých vysokých škol dosud jen zhruba informováni. Často nedokážou ani vyjmenovat základní kvalitativní metody, jak si, milá čtenářko, milý čtenáři, můžete snadno ověřit, když se na ně zeptáte řadových psychologů, pedagogů či odborníků společenských věd. Během studia se totiž dozvědí zpravidla jenom to, že existují též jakési kvalitativní metody – kromě ovšem té zcela správné vědecké kvantitativní metodologie, kterou vznikají sloupce a tabulky čísel, jež zaručují vědeckým pracím jejich vědecký vzhled.

Je tedy velmi záslužným činem skupiny studentů psychologie, kteří se na Masarykově univerzitě v Brně zasadili o to, aby byly *Základy kvalitativního výzkumu* přeloženy jedním z nich, Stanislavem Ježkem. Kniha Corbinové a Strausse vznikla v kontextu dalších v češtině nedostupných prací, na něž titi autoři sami odkazují, dále též razí i pro angličtinu zčásti nezvyklou terminologii. Český předkladatel používá a dotváří vědeckou terminologii, která vznikala při cvičeních a přednáškách *Metody a techniky psychologického výzkumu I*, jež jsem prováděl na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v letech 1994–97. V těchto přednáškách a cvičeních byly získávány především dovednosti pozorování a vedení rozhovoru, jakož i kritické zkoumání tvorby údajů těmito dvěma nejdůležitějšími kvalitativními metodami. Vědomosti nutné pro hlubší pochopení vědecko-filozofického kontextu *zakotvené teorie* byly v uvedených přednáškách zprostředkovány v návaznosti na systematologickou metodu Jiřího Hoskovce (*Tajemství experimentální psychologie*, Praha, Academia 1992) a epistemologicky kritickou analýzu Gregory Batesona (*Steps to an ecology of mind*, New York, Ballantine 1972) tak, jak je vysvětlují úvodní a závěrečné, metodě věnované kapitoly v učebnici Mirko Frýba, *Psychologie zvládání života* (Brno, Nakladatelství Masarykovy univerzity, 1996).

Svou podporou umožnilo vydání předkládané knihy několik institucí, které používají v ní obsažené materiály pro své praktické účely. Organizační práce nutné pro překlad a vydání knihy koordinoval Michal Miovský, který též v rámci publikační činnosti edice SCAN zajistil financování Sdružením Podané ruce. Edice je zaměřena především na vydávání překladů a původních prací z oblasti psychologie, psychiatrie a psychoterapie. O vydání knihy se dále zasloužily Dětská psychiatrická léčebna Velká Bíteš a Atelier satiterapie ve Velké Bíteši. Největším příspěvkem je však práce, již provedl Stanislav Ježek za pomoci Martiny Palarčíkové, Michala Miovského a několika dalších studentů Masarykovy univerzity na

Psychologickém ústavu, jehož t.č. vedoucí Vladimír Smékal se též podílel na redakci. Závěrečnou práci nutnou k tomu, aby *Základy kvalitativního výzkumu* shlédly světlo světa v této své formě, umožnil vedoucí Katedry psychologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Vladimír Řehan, kterému za to srdečně děkuji.

4. dubna 1997

Mirko Frýba

Poznámka překladatele

Ještě než se pustíte do čtení nebo studia této knihy, byl bych rád, kdybyste si přečetli následujících pár poznámek a poděkování. Možná pomohou vám při pochopení předkládaných informací, možná mně.

V době překladu této knihy jsem nevěděl o žádné publikaci týkající se *grounded theory*, která by se pokusila systematicky přeložit pojmy a termíny, s nimiž tato výzkumná metoda pracuje. Z tohoto důvodu jsem se o to pokusil já. A když už jsem překládal text, který se vlastně mimo jiné zabývá také vytvářením pojmů a termínů, snažil jsem se držet zde prezentovaných zásad – a dobře je zakotvit. Doufám tedy, že mnou používané termíny příliš nekolidují s jinými a že je bude možné běžně používat v praxi. Pokud narazíte na termín, k němuž budete mít vážné výhrady, sdělte mi to prosím. Pokud se tato kniha dočká dalších vydání, lze ji jistě ještě v mnohém vylepšit.

Rád bych tady poděkoval všem svým spolužákům, kteří se na překladu podíleli. Michalovi Miovskému za to, že to všechno spískal. Mě by to nenapadlo. Martině Palarčíkové děkuju za pomoc s překladem 12. a 13. kapitoly. Chtěl bych taky poděkovat Hance Klimešové, Pavle Duškové a Pavlovi Vranovi za korekturu první verze překladu. Bez nich by na vás v textu číhaly podobné nestvůry, jako například jídelní orchestrátor. Nemohu zapomenout ani na prof. Frýbu, který mi svou euforicko-pesimistickou koláží nálad pomohl s rozjezdem překladu.

Standa Ježek

t.č. student psychologie na FF MU

Pokud umělec svou prací nesleduje nějakou novou vizi,
pak jedná mechanicky a opakuje nějaký starý model,
který má zafixovaný ve své mysli.

John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str. 50

Předmluva

Tato kniha je určena badatelům různých sociálněvědních oborů (včetně těch, kteří do výzkumu vstupují z praxe), kteří se zajímají o induktivní budování teorií pomocí kvalitativní analýzy údajů. Jakkoli může být shromažďování údajů vzrušující, nastane po něm doba, kdy je třeba tyto údaje analyzovat. Badatele děsí nejen samotné množství poznámek, dokumentů či zápisů rozhovorů („hory údajů“), kterým musí čelit, ale často i následující otázky: Jak mohu z té spousty materiálu vytěžit nějaký smysl? Jak je možné tyto údaje teoreticky interpretovat tak, aby tato interpretace byla stále zakotvena v empirické realitě, těmito údaji reflektovaná? Jak mohu zajistit validitu a spolehlivost svých údajů a jejich interpretací? Jak se zbavit oněch nevyhnutelných zkreslení, předsudků a stereotypních pohledů, které vnáším do analýzy já sám? Jak shrnu svou analýzu do stručného teoretického výroku o studované oblasti?

Účelem této knihy je odpovědět na tyto a mnoho dalších otázek spojených s kvalitativní interpretací údajů. Kniha je napsána jasným a přímým způsobem. Jejím hlavním cílem je poskytnout základní znalosti a metody, nutné k tomu, aby se začínající badatel, který chce stavět teorii na empirické podstatě, mohl pustit do svého prvního výzkumného projektu založeného na kvalitativní analýze.

Pojetí kvalitativní analýzy, jímž se bude řídit náš výklad, se nazývá „*grounded theory*“ (zakotvená teorie¹) nebo někdy také „*grounded method*.“ Tato kniha je čtvrtou v naší sérii o zakotvené teorii. První, *The Discovery of Grounded Theory* (Glaser, Strauss, 1967), objasnila obsah a východiska metod, jimiž se zabývají všechny knihy v této sérii. Sama o sobě je stále ještě užitečná a je vhodné ji mít přečtenou dříve než začnete číst ty ostatní. Druhá kniha, *Theoretical Sensitivity* (Glaser, 1978), a třetí, *Qualitative Analysis for Social Scientists* (Strauss, 1987), jsou určeny pro poněkud pokročilejší badatele, než pro jaké je určena tato. *Základy kvalitativního výzkumu* byly napsány především pro začátečníky, nicméně předpokládáme, že i zkušenější badatelé v ní naleznou odpovědi na některé své dlouho nezodpovězené otázky.

¹ V překladu je užíván pro „*grounded theory*“ jako český ekvivalent nadále jen termín **zakotvená teorie**. Stejně konsekventně jsou užívány i další odborné termíny, jejichž stručný česko-anglický seznam naleznete na konci této knihy. (pozn. př.)

Pokud přečtete a prostudujete *každou* z těchto knih, což vám velmi doporučujeme, zjistíte, že některé termíny a určité doporučované postupy nejsou vždy identické. Je to způsobeno zejména vývojem našich znalostí, ale také rozmanitými zkušenostmi pocházejícími jak z vyučování, tak z výzkumných projektů, na kterých jsme se podíleli. Při porovnávání Glaserovy *Theoretical Sensitivity*, Straussovy *Qualitative Analysis for Social Scientists* a této knihy naleznete další rozdíly v terminologii a postupech. V základě jsou ovšem všechny knihy vyjádřením stejného postoje vůči kvalitativní analýze a navrhuji stejné základní postupy. Tato kniha probírá uvedené postupy a techniky (jak již podtitul napovídá) mnohem podrobněji, takřka krok za krokem, což je podle našeho současného názoru nejlepší způsob, jak se kvalitativní analýzu *naučit*.

Všechny zmiňované knihy jsou založeny na vlastních zkušenostech těch, kteří kvalitativním výzkumem a analýzou již mnoho let prakticky zabývají, a také ji učí na seminářích. Tyto knihy společně nabízejí jedno pojetí kvalitativní analýzy a jejich velice úzce vymezeným námětem je výstavba teorie. Filozofické domněnky a vědecká tradice ležící v základech těchto knih určují jejich poslání – tím je výstavba teorie pomocí kvalitativního výzkumu. Formulování teoretických interpretací údajů, které je zakotveno v realitě, je mocným nástrojem pro porozumění vnějšímu světu a pro vývoj strategií umožňujících do určité míry jeho ovládnutí.

Kromě četby a studia těchto metodických knih, by bylo pro prohloubení vašeho porozumění zakotvené teorii vhodné prostudovat některé z monografií sepsaných Glaserem, Straussem a jejich spolupracovníky, mezi něž patří: *Awareness of Dying* (Glaser, Strauss, 1965), *Time for Dying* (Glaser, Strauss, 1968), *Experts Versus Laymen: A Study of the Patsy and the Sub-Contractor* (Glaser, 1976), *The Social Organization of Medical Work* (Strauss, Fagerhaugh, Suczek, Wiener, 1985) a *Unending Work and Care* (Corbinová, Strauss, 1988b).

Analytické metody, které jsou srdcem této knihy, se může naučit užívat kdokoli, kdo si dá práci se studiem jejich postupů. Stejně jako u jakéhokoli jiného souboru praktik, se úroveň jejich využití bude mezi uživateli lišit. Na druhé straně však mohou být dovednosti získané v této knize užitečné i tam, kde by to původně ani její autoři ani uživatelé nepředpokládali. Jak již dříve Strauss (1987, str. xiii) poznamenal v souvislosti s analytickým procesem: „Stejně jako pro jakoukoliv jinou sadu dovedností zde platí, že zvládnutí vyžaduje tvrdou práci, vytrvalost a určité, někdy ne tak docela příjemné zkušenosti.“ Vězte však, že někdy to může být nesmírně vzrušující a příjemné. Navíc jsou tyto zkušenosti nutným předpokladem pro porozumění tomu, jak používat a přizpůsobovat jakoukoliv metodu – včetně zakotvené teorie. Používání a přizpůsobování se bude nevyhnutelně „skládat z různých situačních kontextů, z důmyslně prováděného rozvíjení osobní

[výzkumné] historie a navíc z teoretické a sociální citlivosti. Kromě toho je k dokončení výzkumného projektu třeba ještě trošky štěstí a odvahy“ (Strauss, 1987, str. xiii).

Přehled obsahu

Kniha je rozdělena do tří částí. Část I obsahuje přehled základních principů, na nichž je zakotvená teorie založena. Jedná se o kapitoly 1 až 4. Část II detailně rozebírá konkrétní analytické techniky a postupy této metody. Tato část je obsažena v kapitolách 5 až 11. Závěrečná část III vysvětluje v kapitolách 12 až 14 důležité pomocné postupy doprovázející shromažďování a analýzu údajů.

Nyní se budeme zabývat jednotlivými kapitolami. Kapitola 1 seznamuje čtenáře stylem otázek a odpovědí s rozdíly mezi výzkumem a způsoby analýzy zakotvené teorie a jiných typů kvalitativního výzkumu. Vysvětluje původ a filozofické základy zakotvené teorie a odpovídá na některé z častých otázek, které si kladou studenti, kteří se ji chystají použít.

Kapitola 2 se jmenuje „Začínáme“ a jejím smyslem je pouze poskytnout studentovi základy nezbytné k výzkumnému použití zakotvené teorie. V této kapitole navrhuje způsoby, jak identifikovat zdroje zkoumatelných problémů, a nabízíme zásady pro formulaci výzkumného problému.

V kapitole 3 vysvětluje, co myslíme *teoretickou citlivostí*, což je velmi důležitý pojem v metodice zakotvené teorie. Budeme se zde dále zabývat tím, jak udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, nutnou součástí vývoje teorie, a „vědeckostí“, která je konec konců v pozadí jakékoliv výzkumné studie.

Kapitola 4 probírá užití literatury ve výzkumech podle zakotvené teorie a vyvrací některé mýty, které se vytvořily během let jejího používání tím, že vysvětluje, jak využít svých zkušeností a znalostí k získání teoretické citlivosti a vytvoření představ, které mohou být později ověřeny na reálných údajích.

Kapitola 5, první kapitola o analýze, popisuje proces otevřeného kódování. Provedeme čtenáře krok za krokem celým postupem počínaje označováním pojmů¹, přes třídění pojmů do kategorií, pojmenovávání kategorií až po způsoby rozvíjení kategorií podle jejich vlastností a podle dimenzí, v nichž se tyto vlastnosti pohybují.

¹ v originále *concept labelling* (pozn. př.)

Kapitola 6 je podle nás jednou z nejdůležitějších kapitol. Nabízíme v ní techniky, které pomohou uživatelům překonat zkreslení a stereotypní způsoby přemýšlení o údajích, což jim umožní dívat se na tyto údaje novým způsobem. To je nutná podmínka tvořivého myšlení o určitém jevu, pokud chceme, aby byly naše poznatky stále zakotveny v realitě.

V kapitole 7 přikročíme k axiálnímu kódování – našemu druhému typu kódování. Zde budeme popisovat, jak se kategorie vztahují ke svým subkategoriím pomocí modelu, který nazýváme „paradigmatický.“ V této kapitole je také krátký ale důležitý oddíl popisující způsob, jakým analytik využívá jak induktivní, tak deduktivní myšlení k tvorbě a ověřování hypotéz o možných vztazích mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi.

Selektivní kódování, kódovací postup popsáný v kapitole 8, vysvětluje, jakým způsobem jsou hlavní kategorie sjednocovány a jak je teoreticky zajišťována variabilita kategorií, a to seskupováním kategorií podle jejich konkrétního umístění na teoreticky určených dimenzích. Kapitola 9, pojednávající o procesu, ukazuje, jak lze do teorie vnést změnu a pohyb.

Kapitola 10 předkládá systém, podle něhož je do teorie možné pevně včlenit podmínky a následky tím, že je pomocí jednání nebo interakcí spojíme s jevem. Tato kapitola je určena pro pokročilejší analytiku, ale i pro začátečnicku je zde mnoho hodnotných informací. V krátkém oddíle na jejím konci se zabýváme rozdíly mezi teorií formální a teorií substantivní, tj. vycházející z empirického základu.

Kapitola 11, „Pořizování vzorků vycházející z budované teorie,“ vysvětluje, jaké způsoby pořizování vzorků používá metoda zakotvené teorie. Zvláště se zabývá tím, jak se liší pořizování vzorků podle užitého typu kódování – otevřeného, axiálního nebo selektivního.

Role záznamů a diagramů je rozebrána v kapitole 12. Tyto techniky jsou užitečným prostředkem pro udržení kontroly nad výsledky vlastní analýzy a nad vzrůstající mírou abstrakce během procesu kódování. V kapitole 13 se zabýváme velmi důležitými otázkami prezentace a publikace výzkumných zpráv o výzkumech založených na zakotvené teorii v knihách, časopisech a disertacích.

Poslední čtrnáctá kapitola poskytuje kritéria, podle nichž je možné hodnotit výzkumy založené na zakotvené teorii. Tato kapitola by měla být velmi důležitá, a to nejen pro ty, kteří chtějí posuzovat svou práci a práci jiných, ale také pro ty, kteří píšou posudky pro časopisy a nadace nebo grantové agentury.

¹ v originále *theoretical sampling* (pozn. př.)

Závěrečná poznámka

První hrubou verzi této knihy jsme používali při výuce svých studentů i zkušených badatelů. Poté jsme se však dozvěděli, že hodnota této knihy překračuje svůj původní účel, kterým byla výuka toho, jak dělat výzkumy podle zakotvené teorie.

Má potenciální hodnotu i pro ty, kdo chtějí provádět tematickou analýzu, ať již samotnou nebo ve spojení s kvantitativními metodami. Také ti, kdo se zajímají o vytváření pojmů, by mohli ocenit informace uvedené v některých kapitolách, stejně jako ti, kteří se pouze zajímají o nové způsoby myšlení o jevech. Ne všechny tyto druhy čtenářů musí studovat a cvičit vše, co v této knize popisujeme, někteří čtenáři se mohou omezit pouze na kapitoly 1 až 6. Doporučujeme jim pečlivě pročíst kapitoly 11 a 12.

Lidé, kteří zasedají v recenzních radách časopisů nebo grantových agentur, se často setkávají s projekty výzkumů nebo zprávami o výzkumech založených na zakotvené teorii. Ti by si měli prolistovat celou knihu, aby získali vhled do terminologie a základních postupů této metody, a potom se zaměřit na kapitolu 14, kde popisujeme kritéria, podle nichž by se měly projekty těchto výzkumů nebo zprávy o nich hodnotit.

Studenti, kteří se zajímají o vývoj teorie jak induktivní, tak deduktivní, mohou ocenit některé části této knihy jako doplněk jejich vlastních metod. My sami pokládáme všechna tato použití za možná. Pouze doufáme, že čtenáři z této knihy získají alespoň tolik, kolik jsme získali my tím, že jsme ji psali.

Poslední poznámka: Zjistíte, že v této knize používáme kurzívu a tučné písmo podle zvláštního systému. *Kurzíva* zvýrazňuje zvláštní pojmy a termíny zakotvené teorie – jako např. „kategorie“, „dimenze“ nebo „teoretická senzitivita.“ Snažili jsme se neužívat kurzívy příliš často. Tučné písmo používáme pro určité termíny nebo slovní spojení ale také pro celé věty. Takto zvýrazněné věty by měly být užitečné při letmém opakování a opakovaném čtení knihy, protože je dobře viditelné. Tučná slova a slovní spojení jsou takto zvýrazněna ze stejného důvodu. Používají se mimo jiné pro označení zvláštních termínů v ilustrativních příkladech. Právě na těchto ilustrativních stránkách možná naleznete nejvíce rozporů v našem systému, ale prosíme vás, abyste to tolerovali, protože by to pro vás mělo být výhodné.

Rádi bychom zde poděkovali několika studentům a kolegům, kteří pročítali a posuzovali předběžné verze této knihy. Jill Rhine, Anna Hazan a Lora Lempert mají naše díky za své promyšlené a konkrétní připomínky pozdějších verzí. Denise Burenette, Theresa Montini, Cheryl Hall a Kathy Slobin za pročítání raných verzí, a také Joan Fujimura z Harvardské university a Leigh Star z Kalifornské university v Irvine za používání této knihy při výuce svých studentů. Všechny jejich připomínky byly pro zvýšení srozumitelnosti, kvality a užitečnosti této knihy nesmírně cenné. Důležité byly i připomínky Setsuo Mizuna z univerzity Hosei v Tokiu a Dicka Corbina, inženýra ze Silicon Valley. Salmonice Maeth děkujeme za ty hodiny, které strávila při psaní a přepisování rukopisu. Hlavně bychom však chtěli vyjádřit svůj vděk Barney Glaserovi, který to spolu s Anselmem Straussem všechno začal, když si s ním po nocích po telefonu povídal o vznikajících výzkumných metodách, které se nyní nazývají „zakotvená teorie.“

Část I

Zamyšlení na úvod

Objevy byly cílem vědy již od počátku renesance. Způsoby objevování se však s povahou objektu zkoumání, a také s časem, mění. V následujícím citátu popisuje Galileo svůj způsob objevování:

Má metoda je následující: zaměřte dalekohled na Slunce, jako byste toto těleso chtěli pozorovat. Jakmile jej zaostříte a stabilizujete, vložte asi 30 cm od konkávní čočky čistý bílý list papíru. Na něj padne kruhový obraz slunečního kotouče spolu se všemi skvrnami, které tam budou uspořádány přesně souměrně skvrnám na slunci samotném. Čím více budete papír oddalovat od dalekohledu, tím bude obraz větší a tím lépe budou skvrny vyobrazeny. (Drake, 1957, str. 115)

Ačkoliv my studujeme pozemštější, často však stejně neuchopitelné objekty jako jsou Slunce a hvězdy (osoby, skupiny a kolektivy jednající o samotě a vzájemně na sebe působící), máme stejně jako Galileo efektivní metodu objevování. Ovšem ještě než budeme mluvit o vlastních analytických procedurách, z nichž se skládá, chtěli bychom vás požádat, abyste si pečlivě pročetli kapitoly v části I. V následujících čtyřech kapitolách se vám svým způsobem, snažíme dát „dalekohled,“ skrz který něco uvidíte. Poskytují základní principy, na nichž je založena metoda zakotvené teorie. S jejich pomocí jasněji porozumíte tomu, co děláte a proč to děláte.

Úvod

Ještě než přikročíme k detailům analyzování (ty počínají kapitolou 5 této knihy), je dobré mít určité výchozí informace o kvalitativním výzkumu obecně a o zakotvené teorii zvláště. V této kapitole jsou tyto otázky prezentovány formou otázek a odpovědí. Tyto otázky byly odvozeny z otázek, na které se začínající badatelé ptají nejčastěji.

Co je to kvalitativní výzkum?

Termínem *kvalitativní výzkum* rozumíme jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace. Může to být výzkum týkající se života lidí, příběhů, chování, ale také chodu organizací, společenských hnutí nebo vzájemných vztahů. Některé z údajů mohou být kvantifikovány, jako jsou například údaje ze sčítání lidu, ale analýza samotná je kvalitativní. Ve skutečnosti je termín *kvalitativní výzkum* zavádějící, protože to pro každého může znamenat něco jiného. Někteří badatelé shromažďují údaje prostřednictvím rozhovorů a pozorování – což jsou metody obvykle spojované s kvalitativním výzkumem. Ovšem potom klasifikují své údaje způsobem, který umožňuje jejich statistickou analýzu. Tím vlastně kvantifikují kvalitativní data. *Všimněte si* však, že my se zde nebudeme zabývat tímto procesem, ale nematematickým analytickým postupem, jehož výsledkem jsou poznatky odvozené z údajů shromážděných mnoha různými způsoby. Dvěma z těchto postupů jsou pozorování a rozhovor, ale je možné použít i dokumenty, knihy, videokazety a dokonce i údaje, které již byly kvantifikovány pro jiné účely, jako jsou například údaje ze sčítání lidu.

Co je třeba umět k provozování kvalitativního výzkumu?

Dovednosti potřebné pro provozování kvalitativního výzkumu jsou (jak posléze uvidíte) následující: dovednost odstoupit a kriticky analyzovat situaci, rozeznat a vyhnout se zkreslení, získat platné a spolehlivé údaje a konečně schopnost abstraktního myšlení. K tomu všemu potřebuje badatel teoretickou a sociální vnímavost, schopnost udržet si analytický odstup a zároveň užívat dřívějších zkušeností a teoretických znalostí k interpretaci toho, co vidí. Musí být všímavý pozorovatel a musí mít dobré komunikační schopnosti.

Mohu kombinovat kvalitativní a kvantitativní metody?

Ano můžete. Tyto dva typy přístupů se mohou efektivně používat ve stejném výzkumném projektu (Strauss, Bucher, Enrich, Schatzman a Sabsin, 1964). Většina výzkumných projektů a badatelů ovšem klade důraz na jeden z těchto dvou přístupů, částečně z přesvědčení, ale často také kvůli svým zkušenostem nebo podstatě zkoumaného problému. Příklady spojení těchto dvou přístupů jsou následující: Kvalitativní údaje se mohou použít pro ilustraci nebo vyjasnění kvantitativně odvozených závěrů, nebo můžeme kvantifikovat výsledky demografického průzkumu. Můžeme také použít jakési kvantitativní údaje k částečnému ověření svých závěrů získaných kvalitativní analýzou (viz. Denzin, 1970, „triangulation“).

Proč kvalitativní výzkum?

Existuje mnoho platných důvodů, proč dělat kvalitativní výzkum. Jedním z důvodů je přesvědčení badatele založené na jeho zkušenosti s výzkumy. Mnozí badatelé přicházejí z vědeckých oborů, jako např. antropologie, nebo jsou zastánci filozofických orientací, jako např. fenomenologie, které programově hlásají používání kvalitativních metod pro shromažďování a analýzu údajů, a získali již těmito metodami uspokojivé výsledky. Dalším důvodem je podstata zkoumaného problému. Některé zkoumané oblasti se hodí spíše pro kvalitativní typy výzkumu. To je třeba případ výzkumu, který se snaží odhalit podstatu něčích zkušeností s určitým jevem, např. nemocí, přestoupením na jinou víru nebo závislostí. Kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevů, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme. V neposlední řadě mohou kvalitativní metody pomoci získat o jevu detailní informace, které se kvantitativními metodami obtížně podchycují.

Kdo dělá kvalitativní výzkum?

Kvalitativní výzkum dělají badatelé v sociálních a psychologických vědách, stejně jako praktičtí pracovníci v oborech, které se zabývají lidským chováním a fungováním. Tento styl výzkumu se používá při zkoumání organizací, skupin i jednotlivých osob. Tyto výzkumy mohou provádět výzkumné týmy, páry i samotní badatelé. Když se kvalitativní metody kombinují s kvantitativními, je kvalitativní stránka většinou součástí většího výzkumného projektu a realizují ji často jednotlivci nebo malé týmy specialistů.

Jaké jsou hlavní složky kvalitativního výzkumu?

V podstatě jsou tu tři hlavní složky. První složkou jsou údaje, které, jak jsme již řekli, mohou pocházet z mnoha zdrojů. Nejobvyklejšími zdroji údajů jsou zde rozhovory a pozorování.

Druhou složkou kvalitativního výzkumu jsou různé analytické nebo interpretační postupy, s jejichž pomocí docházíme k závěrům nebo teoriím. Tyto postupy obsahují techniky konceptualizace údajů. Tento proces, nazývaný „kódování“, se liší podle typu výcviku, množství zkušeností a cílů badatele. Viz. např. Becker (1970), Charmaz (1983), Lofland (1971) nebo Miles a Huberman (1984). Součástí analýzy jsou i jiné postupy, jako nestatistické pořizování výběrů (viz. Schatzman a Strauss, 1973), psaní protokolů a vytváření schémat vztahů mezi pojmy.

Písemné a ústní výzkumné zprávy jsou třetí složkou kvalitativního výzkumu. Mohou být publikovány ve vědeckých časopisech nebo na konferencích a jejich forma závisí na posluchačích a na vlastnostech prezentovaných závěrů nebo teorií. Badatel může například vyložit souhrnné závěry, nebo naopak detailní rozbor jedné části výzkumu.

Existují různé typy kvalitativního výzkumu?

Tato otázka má různé odpovědi podle toho, na co se ve skutečnosti ptá. Mínil se jí různé typy výzkumu, jejich cíle, nebo různá pojetí analýzy? Když mluvíme o kvalitativním výzkumu, často se stává, že typy, cíle a pojetí analýzy se zaměňují.

Některé z různých typů kvalitativního výzkumu jsou: zakotvená teorie, etnografie, fenomenologické pojetí, životní historie¹ a analýza rozhovoru.² Tyto typy

¹ v originále *life histories* (pozn. př.)

² v originále *conversational analysis* (pozn. př.)

mohou a jsou užívány badateli v různých disciplínách. Například pečovatelé, antropologové nebo sociologové mohou používat etnografii ke studiu problémů, které se vztahují k jejich disciplíně, stejně jako mohou použít zakotvenou teorii nebo životní historie.

Co se týče cílů, ty se mezi jednotlivými badateli významně neliší. Výsledky výzkumu mohou sloužit: k vyjasnění a ilustraci kvantitativních výzkumů, ke tvorbě výzkumných nástrojů, k vývoji určitých pojetí, k hodnocení projektů, k poskytnutí informací pro komerční účely, jako pomůcka pro praktiky, a také mohou sloužit cílům politickým, stejně jako cílům poněkud vědecktějším, jako je tvorba základní báze znalostí.

Jeden z hlavních sporů v oblasti kvalitativního výzkumu se týká pojetí analýzy. Do jaké míry by se údaje měly interpretovat? Někteří badatelé se domnívají, že údaje samy o sobě by se **neměly analyzovat vůbec** a že úkolem badatele je spíše údaje shromažďovat a prezentovat je tak, že „informátoři mluví sami za sebe.“ Cílem je podat čestnou zprávu s minimem interpretace nebo zcela bez ní o vyslovených slovech nebo pozorováních badatele. Tato skupina badatelů tvrdí, že informátorův pohled na realitu nemusí být nutně „pravdivý,“ nicméně je předkládán se stejnou mírou spontaneity a smysluplnosti s jakou byl původně vyjádřen. Filozofickým principem, který je v základech tohoto pojetí, je prezentovat věrný popis, přičemž údaje nejsou ovlivňovány badatelovými tendencemi ani jeho přítomností. V této perspektivě je badatelovým úkolem naslouchat a sdělovat, podobně jako třeba novinář.

Jiným kvalitativním badatelům jde při analyzování a prezentaci svých závěrů o **přesný popis**. Protože není možné, aby badatel čtenářům prezentoval úplně všechny své nashromážděné údaje, je nutné tyto údaje redukovat. Podstatné je prezentovat přesný popis daného předmětu výzkumu, třebaže nejsou nutně prezentovány všechny údaje, které jsme zkoumali. Redukování a uspořádávání materiálů tady samozřejmě zastupuje výběr a interpretaci. Badatelé, kteří jsou zastánci přesných popisů nebo kteří je primárně produkují, také často prokládají dlouhé popisné pasáže a citáty z výzkumných rozhovorů svými vysvětlujícími poznámkami. Mnoho badatelů dokáže po čase s obdivuhodnou dovedností splétat popisy, slova mluvčího, citáty z protokolů a jejich vlastní interpretace do bohatého a věrohodného vyprávění. Účelem ilustrativních materiálů je naznačovat jaký je pozorovaný svět ve skutečnosti, zatímco badatelovy interpretace by měly reprezentovat poněkud objektivnější konceptualizaci této skutečnosti. Interpretace popisného materiálu se mezi sebou liší v míře abstraktnosti, podle toho, kdo je prezentuje, ale často také v rámci jedině publikace. Ne všechny interpretace jsou

v přesném slova smyslu svou podstatou teoretické, nicméně pro některé badatele je to součástí jejich cílů.

Další skupině badatelů jde o **tvorbu teorie**. Věří, že vytváření teoreticky podložených interpretací je nejmocnější cestou pochopení reality (Blumer, 1969; Glaser, 1978). Tvorba teorie ve své podstatě implikuje interpretaci údajů, protože údaje musí být převedeny do pojmů (konceptualizovány) a mezi těmito pojmy je třeba vytvořit vztahy tak, abychom vytvořili teoretické spodobnění reality (reality, kterou nemůžeme nikdy zcela poznat, kterou můžeme vždy jen interpretovat). Výsledné teoretické výroky se pak mohou použít nejen k vysvětlení reality, ale poskytují nám zároveň i východiska pro naše jednání. Badatelé zabývající se tvorbou teorií věří, že teorie jsou tím nejsystematičtějším způsobem jak tvořit, syntetizovat a integrovat vědecké znalosti.

Co je zakotvená teorie?

Zakotvená teorie je teorie induktivně odvozená ze zkoumání jevu, který reprezentuje. To znamená, že je odhalena, vytvořena a prozatímně ověřena systematickým shromažďováním údajů o zkoumaném jevu a analýzou těchto údajů. Proto se shromažďování údajů, jejich analýza a teorie vzájemně doplňují. Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné.

Proč tvořit teorii, která je zakotvená?

Dobře vytvořená zakotvená teorie splňuje čtyři základní kritéria, podle nichž se posuzuje vhodnost teorie pro určitý jev: **shoda**, **srozumitelnost**, **obecnost** a **kontrola** (podrobněji o vlastnostech dobře a nedobře zakotvené teorie viz. Glaser a Strauss, 1967, str. 237-250 a Glaser, 1978, str. 3). Pokud se teorie drží každodenní reality určité oblasti empirického světa a je pečlivě induktivně odvozena z rozličných údajů, pak by této oblasti měla odpovídat. Protože reprezentuje realitu, měla by být také srozumitelná, obsažná a smysluplná pro zkoumané osoby a osoby, které v této oblasti pracují. Pokud jsou údaje, na nichž je založena, srozumitelné a obsažné a interpretace jsou pojmové a široké, pak by teorie měla být dostatečně abstraktní a pružná, aby se dala aplikovat na různé situace spojené se zkoumaným jevem. Konečně by nám teorie měla poskytovat možnost ovlivňovat zkoumaný jev. To proto, že hypotézy navrhuující vztahy mezi pojmy – které mohou být vodítkem našeho jednání – jsou systematicky odvozovány ze skutečných údajů o zkoumaném (a pouze tomto) jevu. A dále, podmínky, za nichž teorie

platí, by měly být jasně vysloveny. Podmínky by tedy měly platit výslovně pro danou situaci.

Co je pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii?

Pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii je kvalitativní výzkumná metoda, které používá systematický soubor postupů ke tvorbě induktivně odvozené zakotvené teorie o nějakém jevu. Výsledkem výzkumu je spíše teoretické vyjádření zkoumané reality než sada čísel nebo skupina volně vztažených pojmů. Podle této metodiky jsou pojmy a vztahy mezi nimi nejen vytvářeny, ale také prozatímně ověřovány. Jak uvidíte, toto pojetí používá mnoho dosti specifických postupů.

Cílem metody zakotvené teorie je samozřejmě vytvoření teorie, která věrně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji. Badatelé pracující v jejím duchu také doufají, že jejich teorie různých disciplín budou nakonec kumulativně propojeny mezi sebou a že důsledky teorie budou prakticky využitelné.

Jak vznikla metoda zakotvené teorie?

Zakotvenou teorii jako metodu vyvinuli dva sociologové: Barney Glaser a Anselm Strauss. Jejich filozofická východiska a výzkumné zkušenosti se dosti lišily, ale oba přispěli k jejímu vzniku stejnou měrou. Velmi úzce spolupracovali na vývoji technik analýzy kvalitativních údajů, které by odpovídaly vzdělání a východiskům obou z nich.

Anselm Strauss přišel z University of Chicago, která má bohatou historii a dlouhou tradici v kvalitativním výzkumu. Po dobu, kdy zde působil, ho ovlivňovaly interakcionistické a pragmatické práce. Jeho myšlení tak inspirovali pánové jako Robert E. Park, W.I. Thomas, John Dewey, G. H. Mead, Everett Hughes a Herbert Blumer. Tyto vlivy mimo jiné obohatily zakotvenou teorii o následující myšlenky: (a) pokud chceme vědět, o co jde, je třeba vyrazit do terénu; (b) teorie zakotvená v realitě je pro rozvoj disciplíny velmi důležitá; (c) zkušenost a zážitky se v podstatě neustále vyvíjejí; (d) lidé aktivně utvářejí svět, v němž žijí; (e) je třeba zdůrazňovat změnu a průběh, proměnlivost a složitost života; (f) mezi podmínkami, smyslem a jednáním existují vzájemné vztahy. Strauss měl kromě toho předchozí praktické zkušenosti s terénním výzkumem a hodně přemýšlel o jemné souhře shromažďování údajů a jejich následné analýzy. Také se zabýval několika kódovacími postupy, které se později dočkaly rozvinutí (Strauss et al., 1964).

Barney Glaser se rozvíjel ve zcela jiné tradici, ovšem některé podobné zkušenosti umožnily spolupráci těchto dvou mužů. Během studia na Columbia University jej ovlivnil Paul Lazarsfeld, známý jako zlepšovatel kvantitativních metod. Později, když již pracoval na kvalitativních metodách, Glaser zjistil, že potřebuje dobře promyšlené, výslovně formulované a systematicky uspořádané postupy pro kódování a pro testování hypotéz vytvořených během výzkumu. Tradice Columbia University klade důraz na empirický výzkum spojený s vývojem teorie. Columbijská i Chicagská výzkumná tradice usiluje o to, aby výzkum byl užitečný pro profesionály i laiky. Z těchto důvodů byla většina prací vyplývajících z Glaserovy a Straussovy spolupráce, včetně původních monografií o umírání (1965, 1968), adresována profesionálům, laikům i jejich spolupracovníkům.

Co je třeba k tomu, aby si člověk mohl osvojit toto pojetí?

Stejně jako u jiných dovedností je dokonalé využití zakotvené teorie výsledkem soustavného studia a cvičení. Pokud budou splněny následující podmínky, měl by být po určité době prakticky kdokoli schopen dosáhnout dostatečné úrovně dovedností k tomu, aby mohl dělat užitečný výzkum.

1. Je třeba **studovat**, a nikoliv pouze pročíst, postupy uvedené v různých knihách a být připraven se jimi řídit (Glaser, 1978, Glaser a Strauss, 1987). Tyto postupy jsou navrženy tak, aby systematicky a pečlivě vytvářely teorii. Zkratky vyústí ve špatně zkonstruovanou a úzce pojatou teorii, která nemusí být přesnou reprezentací reality.

2. Je třeba se těmito postupy řídit během výzkumu. Absolvovat kurs o zakotvené teorii z vás odborníka na tuto metodu neudělá. Toho lze dosáhnout pouze **procvičováním** těchto postupů během výzkumu. Získáte tak nejen dostatečný vhled do toho, jak fungují, ale i dovednosti a zkušenosti, které jsou k úspěšnému používání těchto technik nezbytné.

3. K přizpůsobení těchto postupů různým jevům a výzkumným situacím je třeba také jistá míra **otevřenosti a pružnosti**.

Není zakotvená teorie pouze sociologickým pojetím?

Zakotvenou teorii mohou používat odborníci mnoha disciplín. K tomu, abyste ji mohli používat, nemusíte být sociologem ani zastáncem interakcionismu. Důležité jsou postupy a ty jsou na disciplíně nezávislé. Je důležité si uvědomit, že badatele v různých oborech budou zajímat různé jevy – nebo také mohou vnímat

tentýž jev odlišně podle různých perspektiv a zájmů svých disciplin. Vezměme si například jako zkoumanou oblast děti na základní škole. Pečovatelka se bude zajímat o jejich zdravotní problémy, psycholog o jejich přizpůsobování, sociolog o jejich chování v kolektivu, pedagog o jejich způsoby a typy učení a fenomenolog (z kterékoliv disciplíny) o jejich školní zážitky. Každá z těchto perspektiv ovlivňuje pojetí výzkumu těchto dětí. Přesto však zakotvená teorie nabízí každému badateli postupy pro analýzu údajů, které vedou vytvoření teorie užitečné pro jeho disciplínu. Mezioborové výzkumy mohou také využít postupů zakotvené teorie. Každý badatel do takového výzkumu vloží svůj specifický náhled a přispěje k výzkumnému úsilí. Jakákoliv teorie, která z toho potom vyplyne, bude odpovídat pojetí každého z nich.

Je zakotvená teorie „vědecká metoda“? A pokud ano, jak to jde dohromady s tvořivostí?

Ano, zakotvená teorie je vědecká metoda. Její postupy jsou navrženy tak, že pokud jsou pečlivě dodržovány, zcela splňují všechny požadavky kladené na „dobrou“ vědu: validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. (Tyto požadavky jsou dále rozepsány v kapitole 14. Podrobnější diskusi o tomto tématu naleznete také v knize Corbinová a Strauss, 1990.)

Zde nám nejde o to, zda jsou tyto zásady splněny, ale o to, jak jsou interpretovány a definovány v pojetí zakotvené teorie. Tyto zásady jsou pouze ty obecnější ze specifických směrnic a kvalitativním badatelům hrozí nebezpečí, že je budou vykládat příliš specificky v rámci pozitivističtějších interpretací rozvinutých kvantitativními badateli. Zastánci každého z těchto dvou přístupů k objevování by si de facto měli vyvinout své specifické normy založené na postupech, které při svém výzkumu používají.

I tvořivost je zásadní součástí zakotvené teorie. Postupy zakotvené teorie nutí badatele překonat domněnky a vytvořit nový pořádek ze starého. Tvořivost se projevuje schopností badatele vhodně pojmenovat kategorie, a také schopností nechat svou mysl volně potulovat a generovat asociace nutné pro tvorbu podnětných otázek a pro objevení rozdílů, které vedou k objevu. Jak uvidíme později, tato porovnání zvyšují citlivost badatele nutnou pro rozpoznání potenciálních kategorií a určení významných podmínek a následků, které se objeví v údajích. I když je tvořivost pro tvorbu efektivní teorie nutná, badatel vždycky musí ověřit

platnost všech kategorií a výroků o vztazích, k nimž tvořivě dospěje během výzkumného procesu.

Jak dochází k objevům?

Když už je řeč o tvořivosti, první dny výzkumného projektu mohou být pro začínajícího kvalitativního badatele velmi složité. Je to čas vzrušení z prvních rozhovorů nebo z prvních dnů strávených v terénu. Může to být také čas frustrace z pomalého rozbíhání projektu způsobeného třeba opožděným získáním přístupu ke zdrojům údajů nebo průtahy při získávání nutného svolení zkoumaných osob. Po překonání těchto počátečních obtíží začne být shromažďování údajů pro většinu badatelů hluboce uspokojivou činností. Přesto jsou však pro analytičtější založené badatele nejradostnější ty okamžiky, v nichž dochází k objevům. Mohou to být chvíle, v nichž dojde k záblesku „intuice,“ k velkým pokrokům v porozumění smyslu a charakteru událostí, k hlubšímu uspokojení z vyřešení největších úkolů výzkumu nebo jen k obyčejnějšímu, přesto však stále vzrušujícímu, zodpovězení nějaké méně světoborné analytické otázky.

Kde se berou tyto objevy? To odkud se berou se často zaměňuje s tím, kde se badatel zrovna nachází, když k nim dojde. Krátký příběh vyjasní, o co nám jde. Když byla první kniha o zakotvené teorii připravena pro nakladatele, poslali jsme jednu kopii tohoto návrhu příteli – antropologovi, který ji evidentně pouze prolistoval a poslal nám jednostránkový děkovný dopis. Kromě děků však také namítal: Proč píšete knihu o tomhle? Vždyť nápady přicházejí kdekoliv – třeba při vystupování z tramvaje nebo někde jinde. To je samozřejmě pravda, ale nenapadají každého a nejsou jen tak o čemkoliv. Tyto vhledy přicházejí pouze za určitých podmínek. Za prvé, badatel musí přemýšlet o údajích – nebo ještě lépe v nich být zcela ponořen, musí toho o zkoumané oblasti mnoho vědět. Zároveň ho však musí nějaký aspekt údajů nebo interpretací znepokojovat a překvapovat, což mu umožňuje klást otázky a pátrat po odpovědích. Tyto otázky a pátrání po jejich odpovědích se v naší mysli mohou nalézat nejprve v podvědomí a může trvat dosti dlouho, než se ve své zásadní podobě dostanou do vědomí. Přestože má badatel rozsáhlé znalosti o údajích a teorii, musí být schopen uniknout těm rysům své práce, které by mohly stát v cestě novému pohledu obsaženému v onom náhlém vnuknutí, geniální myšlence nebo hluboce odlišném teoretickém výroku. Specifické znalosti bohužel nejsou jen nezbytné, ale někdy jsou i zátěží brzdící tento druh intelektuální kreativity. Je faktem, že mnozí vědci jsou vynikající odborníci ve svém oboru a jsou i kvalifikovaní badatelé, přesto však nejsou příliš tvořiví.

Jaký je rozdíl mezi teorií a popisem?

Tuto otázku si často kladou začínající badatelé. V zásadě se odpověď na tuto otázku dělí na dva hlavní argumenty. Za prvé, teorie používá **pojmy**. Podobné údaje jsou seskupeny a těmto skupinám jsou přiřazeny názvy. To znamená interpretaci údajů. Za druhé, pojmy jsou uvedeny do vztahu pomocí **výroků o vztazích** mezi pojmy. Při popisu mohou být údaje uspořádány podle témat. Tato témata mohou být konceptualizacemi údajů, ale mnohem spíše to budou pouze souhrny slov vybraných přímo z údajů. Je zde velmi málo nebo vůbec žádná interpretace údajů. Stejně tak zde nedochází k určení vztahů mezi tématy tak, aby vzniklo pojmové schéma.

Je třeba přepisovat všechny rozhovory a všechny poznámky z terénu?

Zde je základním pravidlem přepsat jen tolik, kolik je třeba. To ovšem nemusí být jednoduché rozhodnutí a ani se nedá udělat dřív, než dostatečně pokročíte s výzkumem. „Jen tolik, kolik je třeba.“ Následující rady byste neměli chápat tak, že vás opravňují k tomu, abyste z kazety přepsali jen několik prvních rozhovorů nebo svých poznámek. Naopak, jestliže je tohle váš první výzkum, jste ještě nezkušený v tomto typu výzkumu nebo děláte tak malý výzkum, že máte poměrně málo rozhovorů a poznámek, pak je lepší přepsat všechny tyto materiály.

Přepsat z pásky všechny materiály, odstavce po odstavci, řádek po řádku, může nebo nemusí být nutné, záleží to na účelu vašeho výzkumu. Vlastní přepisování (stojící dost času, energie a peněz) by mělo být **selektivní**. Postup v duchu zakotvené teorie je zhruba následující. Úplně první rozhovory nebo terénní poznámky by jste měli celé přepsat a analyzovat celé a pak můžete přistoupit k těm ostatním. Toto počáteční kódování poskytuje, jak později vysvětlíme, jakousi podporu pro všechny následující pozorování nebo rozhovory.

Později, jak se bude vaše teorie vyvíjet, si můžete pásky poslechnout a přepsat pouze věty, pasáže nebo odstavce, které jsou pro vaši rozvíjející se teorii podstatné. (V počátcích výzkumu není jasné, co je podstatné a co ne, a tak je lepší přepsat všechno, aby se něco důležitého nevynechalo.) Ovšem přepis pouze vybraných pasáží vás nutně nemusí osvobodit od pozdějšího dalšího přepisování, v případě, že by jste potřebovali udělat dodatečnou nebo hlubší analýzu. V základě je nutné, aby teorie určovala nejen to, co se má hledat a kde se to má hledat, ale také to, co se má hledat v údajích. To vám ponechává možnost doda-

tečného shromažďování údajů v případech, kdy máte ve svých teoretických vývodech mezeru, která se dá odstranit pouze shromážděním dalších údajů. Pak můžete přepisovat jen ty části rozhovorů a poznámek, které se týkají této mezery.

Pokud disertační komise nebo poradce nemají v tomto ohledu vyhraněný názor, pak jste tím, kdo nakonec rozhoduje o tom, kolik rozhovorů a poznámek přepsat, vy sami. Musíte se rozhodnout, jaký je cíl vašeho výzkumu a jakou měrou přispěje (z pohledu teoretické i „psychologické“ citlivosti) ta která část vašich materiálů k analytickému procesu. K dosažení požadované hloubky teorie může být nutné přepsat veškeré materiály, které máte. Stejně tak můžete pořídít přepis všech materiálů, když máte dost peněz, abyste si mohli zaplatit někoho, kdo to udělá za vás.

Bez ohledu na to, jestli přepíšete všechny nebo jen část svých nahrávek, je velmi důležité si tyto nahrávky poslechnout. Poslouchání je stejně jako přepisování základem úplné a pestré analýzy. A na konec závěrečná poznámka: **lépe více než méně**. Konečné rozhodnutí je ale na vás.

Souhrn

Zakotvená teorie je kvalitativní pojetí výzkumu, které společně vyvinuli Glaser a Strauss. Její systematické techniky a postupy analýzy umožňují badateli vytvářet teorie vycházející z empirického základu, které splňují všechny požadavky kladené na „dobrou“ vědu: validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. Přestože jsou postupy zakotvené teorie navrženy tak, aby zajišťovaly přesnost a kritičnost analýzy, nezapomínají ani na důležitost tvořivosti. To proto, že tvořivost umožňuje badateli klást otázky vycházející z údajů a činit porovnání, která ve spojení s údaji umožní další pochopení jevu a nové teoretické výroky. Tímto pojetím se může řídit kdokoli, kdo chce vytvořit zakotvenou teorii, bez ohledu na jeho teoretickou orientaci nebo disciplínu, kterou se zabývá. K tomu, abyste dokázali tuto metodu efektivně používat, je ovšem nutné, abyste pečlivě prostudovali a procvičili techniky a postupy popsané v této knize.

2

Začínáme

Jednou z nejobtížnějších částí výzkumu je začátek. V této fázi je třeba získat odpověď na dvě obtížné otázky: (a) Jak určit *zkoumatelný problém*? (b) Jak tento problém *zúžit* natolik, aby se s ním dalo pracovat? Pokud jste v kvalitativním výzkumu začátečníkem, mohou se tyto otázky zdát ještě těžší, protože proces, během něhož docházíte k rozhodnutím a závazkům, zde na první pohled vypadá mnohem méně strukturovaný a mnohem nejednoznačnější než u kvantitativního výzkumu. Naše odpovědi na tyto otázky budou vycházet ze souhrnného rámce zakotvené teorie. Cílem této kapitoly je objasnit některé základní principy, jimiž se toto počáteční rozhodování řídí.

Výzkumný problém

Zdroje výzkumných problémů jsou u zakotvené teorie stejné jako u ostatních pojetí kvalitativního výzkumu.

Zdroje výzkumných problémů

Existuje několik zdrojů zkoumatelných problémů.

(1) *Doporučené nebo uložené výzkumné problémy.* Jedním způsobem, jak získat výzkumný problém, je zeptat se přednášejícího, který se zabývá výzkumem ve vybrané oblasti. Často se stává, že zrovna pracuje na nějakém rozsáhlejšímu projektu, a bude rád, když si vezmete na starost nějakou menší část tohoto projektu. Tento způsob zvyšuje pravděpodobnost toho, že se dostanete ke

„zkoumatelnému“ a „podstatnému“ výzkumnému problému. Je to způsobeno tím, že zkušenější badatel již ví, co se v této oblasti udělalo a co je ještě třeba udělat. Na druhou stranu se zase může stát, že takto získaný problém pro vás nemusí být ten nejzajímavější. Je důležité si neustále uvědomovat, že ať již je vaše rozhodnutí jakékoliv, budete se vybraným problémem docela dlouho zabývat, takže by to mělo být něco, co dokáže vzbudit váš zájem.

Obměnou tohoto způsobu je zapamatovat si poznámku nějakého odborníka nebo kolegy typu „prozkoumat to a to by mohlo být užitečné a zajímavé“ a popřemýšlet o ní. To je často mnohem lepší zdroj výzkumných problémů, zvláště když vás zmíněná oblast zajímá. Například žena, která má ráda atletiku, by mohla zbystřit pozornost při poznámce „Jak asi vnímají své tělo ženy, které chodí cvičit?“ Tato široká a otevřená otázka může vést ke spoustě dalších. Například, vnímají ženy, které chodí cvičit, své tělo jinak než ženy, které do tělocvičny nechodí? Nebo, vnímají ženy, které chodí do posilovny, své tělo jinak než ženy, které chodí běhat, nebo muži, kteří chodí posilovat?

Ještě další obměnou tohoto způsobu je situace, kdy se student dozví, že jsou k dispozici granty na projekty v určitých tématických oblastech. Ve skutečnosti mohou sponzoři školy tímto způsobem ovlivňovat témata, na která se studenti budou zaměřovat. Není na tom nic špatného, protože tato témata se obvykle týkají problémů, které je třeba rychle řešit.

(2) *Odborná literatura.* Ta může být podnětem k výzkumu několika různými způsoby. Někdy upozorňuje na poměrně neprobádanou oblast nebo nabízí témata, která je třeba dále rozvinout. Jindy se může stát, že se v dosavadních pracích vyskytnou rozpory nebo nejasnosti. Tyto rozpory ukazují, kam je třeba zaměřit výzkum, aby se tyto nejasnosti odstranily. Nebo taky dojdete při čtení k závěru, že starý problém je třeba řešit nově, ačkoliv již byl v minulosti dosti zkoumán. Něco na tomto problému a s ním spojeném jevu zůstalo nepoznané, něco, co by mohlo významně přispět k našemu porozumění tomuto jevu. Také můžete v literatuře narazit na tvrzení, které se zcela rozchází s vaší vlastní zkušeností. Toto zjištění vás může motivovat k výzkumu, který by objasnil tento rozpor. A když už nic jiného, čtení může alespoň vzbudit váš zájem o nějaký předmět. V okamžiku, kdy si začnete klást otázky typu „co kdyby“ a zjistíte, že na ně nemáte odpovědi, je problém na světě. (Kapitola 3 pojednává o použití literatury dále.)

(3) *Osobní nebo profesní zkušenosti.* Ty bývají zdrojem problémů často. Člověk se může rozvést a začne se zajímat o to, jak pociťovali svůj rozvod jiní. Nebo může člověk při práci narazit na problém, na nějž není známa odpověď. Profesní zkušenosti častou vedou k závěru, že toto povolání nebo jeho praktikování je v nějakém ohledu nedostatečně účinné, užitečné, humánní nebo spravedlivé. Je

tedy třeba nějakého výzkumu, který by tuto situaci pomohl napravit. Mnoho odborníků je k postgraduálnímu studiu motivováno právě těmito reformními ambicemi, z nichž vyplývá i výběr výzkumných problémů.

Vybírat si výzkumný problém cestou osobních nebo profesních zkušeností se může zdát riskantnější než výběr z návrhů nebo literatury. To ovšem nemusí být nutně pravda. Vaše osobní zkušenost pro vás naopak může být ještě lepším indikátorem potenciálně úspěšného výzkumného snažení.

Je jisté, že ten, kdo se zajímá o svět kolem sebe a kdo je ochoten riskovat, by po malé úvaze a zvážení výše uvedených zdrojů neměl mít žádné potíže s hledáním výzkumného problému. Následujícím krokem je položit si správnou výzkumnou otázku.

Výzkumná otázka

Způsob, jakým si badatel klade výzkumnou otázku, je velmi důležitý, protože do značné míry určuje volbu výzkumné metody. Zde narážíme na dilema. Vybírá si badatel metodu zakotvené teorie, protože si to žádá zkoumaná oblast a z ní vyplývající výzkumná otázka? Nebo se badatel nejdříve rozhodne pro použití metody zakotvené teorie a poté formuluje otázku tak, aby této metodě vyhovovala?

Na takové otázky se obtížně odpovídá, protože na ně neexistují definitivní odpovědi. Ačkoliv základním předpokladem je, že výzkumná otázka by měla určovat užitou metodu, mnoho lidí se orientuje na kvantitativní výzkum. Takže, přesto že zkoumaná oblast si žádá spíše kvalitativní výzkum, položí si otázku tak, aby vedla k výzkumu kvantitativnímu. Jiní badatelé mohou mít díky svým osobním přesvědčením, vzdělání či zaměření tendenci dívat se na problémy z kvalitativní perspektivy. Otázky, které si kladou v rámci jakékoliv problémové oblasti, jsou zaobaleny v kvalitativní terminologii, protože oni se na problémy jinak dívat nedokážou. My se zde však touto otázkou zabývat nechceme, jenom chceme upozornit na to, že pro některé oblasti je jedna forma výzkumu výrazně vhodnější než jiné a že badatel by se měl podřídit zkoumanému problému. Například, kdyby chtěl někdo zkoumat, jestli je jeden lék účinnější než druhý, pak by byl dvojitý klinický test na slepo mnohem vhodnější než výzkum podle zakotvené teorie. Naopak, kdyby chtěl někdo zjistit, jaké je zúčastnit se takového výzkumu léků, pak by bylo vhodné použít zakotvenou teorii nebo jiný typ kvalitativního výzkumu. Je jasné, že osobní preference a zkušenosti v tomto rozhodování hrají svou roli, ale neměly by nás zaslepovat vůči ostatním metodickým možnostem.

Dalším důležitým aspektem výzkumné otázky je vymezení hranic toho, co se bude zkoumat. Není možné, aby jeden badatel prozkoumal všechny aspekty zkoumaného problému. Výzkumná otázka nám umožňuje zúžit výzkumný problém na velikost, která je reálně zkoumatelná. (To je ta druhá obtížná otázka, o níž jsme se na začátku této kapitoly zmiňovali.)

Formulování výzkumné otázky

Jak tedy vypadají výzkumné otázky ve výzkumu podle zakotvené teorie? Jak se liší od otázek v kvantitativním výzkumu a proč?

Vzpomeňme si, že při použití metody zakotvené teorie je hlavním cílem badatele tvorba teorie. Abychom toho dosáhli, potřebujeme přizpůsobivou výzkumnou otázku, která nám ponechá dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu. Jedním z dalších předpokladů tohoto pojetí kvalitativního výzkumu je ten, že, alespoň v našem okruhu nebo místě působení, ještě nebyly identifikovány všechny pojmy související s daným jevem, a pokud ano, pak vztahy mezi těmito pojmy ještě zcela nechápeme nebo jsou pojmově nedokonalé. Popřípadě můžeme předpokládat, že si ještě nikdo nepoložil danou výzkumnou otázku naprosto stejným způsobem, takže není možné zjistit, které proměnné náleží této oblasti a které ne. Takové usuzování vede k potřebě klást si otázky, jejichž odpovědi nám objasní důležité, ale dosud neobjasněné problémy.

Počáteční otázka je tedy poměrně široká. Ovšem během výzkumného procesu postupně objevujeme a zavrhuje pojmy a vztahy mezi nimi, a tím se výzkumná otázka neustále zužuje a zaostruje. Výzkum tedy začíná otevřeně a široce, ne však tak otevřeně, aby zahrnul veškeré možnosti, a zároveň ani příliš úzce a zaměřeně, aby se nevykloučila možnost objevu, což je prvotním účelem použití metody zakotvené teorie. Při tomto snažení nebudete muset vyslovovat tvrzení o vztahu mezi závislou a nezávislou proměnnou, jak je zvykem u kvantitativních výzkumů, protože tento druh hypotézy zde netestujeme. Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev. Tento výrok říká, na co přesně se chceme zaměřit a co chceme o daném předmětu vědět. U zakotvené teorie se otázky často orientují na dění a průběh.

Poznámka: Příklad toho, jak je možné formulovat výzkumnou otázku u zakotvené teorie.

Jak zvládají ženy své těhotenství v případech, kdy je jeho průběh komplikován chronickým onemocněním, kterým žena trpí? Ačkoliv je tato otázka, alespoň ve svém globálním tvaru, pro kvantitativní výzkum příliš široká a nestrukturovaná, pro výzkum podle zakotvené teorie je zcela vyhovující. Tato otázka říká, že budeme

zkoumat těhotné ženy, jejichž těhotenství komplikuje nějaké chronické onemocnění. Tento výzkum bude na zvládání takového těhotenství pohlížet očima těhotných žen, tj. bude se zabývat tím, co ony dělají nebo co si myslí, a ne tím, co si myslí lékaři nebo někdo jiný. Samozřejmě, že i ve výzkumu podle zakotvené teorie je důležité zjistit, co dělají lékaři a co říkají těmto těhotným ženám, protože toto jednání má vliv na to, jak ženy svá těhotenství zvládají. Není to ale hlavním tématem. Zjištění, jak a do jaké míry je jednání žen ovlivňováno jinými, je pouze částí toho, o co badatelé jde. Středem pozornosti jsou v tomto výzkumu těhotné ženy. To, že si to bude badatel neustále uvědomovat, mu pomůže, aby se neodchýlil od původního záměru – a nezbloudil.

Při zužování a zaměřování na problém se může badatel zaměřit na různé věci tím, jak si položí otázku. Otázky mohou znít například takto:

- (1) Co se stane, když si pacient stěžuje na bolest a sestra mu nevěří? V tomto případě jde o interakční otázku. Badatelova činnost, tedy pozorování, zkoumání záznamů o pacientovi, rozhovory i analýza, budou proto zaměřeny na vzájemné působení.
- (2) Jaké jsou organizační mechanismy nebo předpisy pro manipulaci s návykovými látkami? V tomto případě si badatel klade organizační otázku a bude se soustředit na širší organizační odezvy takového problému s návykovými látkami. Údaje se budou shromažďovat nejen pomocí rozhovorů, ale také studiem psaných předpisů a sledováním jejich uplatnění. Nebudou se studovat všechny organizační předpisy, stačí jen ty, které se týkají manipulace s návykovými látkami.
- (3) Jaký je rozdíl v reakci na lék tišící bolest mezi pacienty, kteří mají dlouholeté zkušenosti (alespoň dva roky) s bolestmi a tišícími léky, a pacienty, kteří tyto zkušenosti nemají? Zde je kladena biografická otázka. Výzkum se zaměří na nynější reakce na bolest tišící léky a tyto reakce budou posuzovány ve světle ústně podaných vzpomínek, které se budou týkat minulých zkušeností s bolestí a její léčbou.

Souhrn

Původní výzkumná otázka je pro badatele směrnicí, která jej vede přímo k prozkoumání určité situace, místa konání události, dokumentů, aktérů nebo spovídaných informátorů. Taková otázka pomůže badateli začít s výzkumem a zároveň mu v průběhu výzkumu usnadní zůstat zaměřený na jeho předmět. Kdykoliv má badatel pocit, že tápe nebo že je zavalen údaji, může se vždycky vrátit

zpět k původní otázce a vyjasnit si situaci. Analýza údajů, která začíná již prvním shromažďováním údajů (první rozhovor nebo pozorování), nám umožňuje původní otázku postupně tříbit a zpřesňovat. To, jak se to dělá, bude vysvětleno v kapitolách o kódování.

Teoretická citlivost

Teoretická citlivost je termín se zakotvenou teorií velmi často spojovaný. Dokonce je i titulem Glaserovy knihy o této metodě (1978). Ale co vlastně je teoretická citlivost? Kde se bere? Jak ji využít při výstavbě teorie ke svému prospěchu? Tato kapitola se těmito otázkami bude zabývat obecně a následující kapitoly je rozeberou více do detailů. (Další informace o těchto tématech najdete také v následujících publikacích: Glaser, 1978, kapitola 1 a Glaser, Strauss, 1967, kapitola 9.)

Definice

Teoretická citlivost poukazuje na určitou osobní vlastnost badatele, a to na schopnost rozlišovat jemné detaily ve významu údajů. Lidé provozující výzkum mohou mít různou citlivost závisující na jejich znalostech a zkušenostech ve zkoumané oblasti. Je možné ji během výzkumu dále rozvíjet. Teoretickou citlivostí se rozumí schopnost vhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího. To vše se děje spíše na pojmové než na konkrétní úrovni. Je to právě teoretická citlivost, co umožňuje vytvoření teorie, která bude zakotvená, pojmově hutná a dobře integrovaná. A také to umožňuje dělat rychleji.

Zdroje teoretické citlivosti

Teoretickou citlivost je možné získat z několika zdrojů. Jedním z nich je literatura, což jsou teoretické práce, výzkumné práce a různé dokumenty (např. životopisy, publikace státní správy). Seznámením se s těmito publikacemi získáte bohaté znalosti, které zvyšují citlivost vašeho vnímání zkoumaného jevu. (Zvláštní užití literatury v zakotvené teorii budeme probírat v následující kapitole.)

Profesní zkušenosti jsou dalším zdrojem citlivosti, pokud ovšem máte to štěstí a máte nějaké. Během dlouholeté práce v určitém oboru porozumíte tomu, jak a proč právě tak to v tom oboru chodí, a co se tam za jistých podmínek děje. Tyto znalosti, dokonce i v implicitní formě, jsou vnášeny do výzkumné situace a pomáhají vám porozumět událostem a jednání, které vidíte a slyšíte, a to rychleji, než kdybyste je neměli. Například pečovatelka studující práci pečovatelek v nemocnici získává vlivem do zkoumaných situací mnohem rychleji než člověk, který tam nikdy nepracoval. Čím více máte profesních zkušeností, tím bohatší znalosti a hlubší vhled budete mít během výzkumu k dispozici. Na druhou stranu vám však tyto zkušenosti mohou znemožnit vidět věci, které se pro vás staly rutinními nebo „samozřejmými.“ (V kapitole 6 se budeme zabývat technikami umožňujícími odstranit takováto zaslepení.)

Osobní zkušenosti jsou třetím zdrojem teoretické citlivosti. Jako příklad uvedeme osobní zkušenost s rozvodem. Tato zkušenost zvýší vaši citlivost vůči tomu, jaké je pociťovat ztrátu. Ztráta pociťovaná z důvodu úmrtí milované osoby se liší od ztráty pociťované při rozvodu. Ovšem na pojmové úrovni existují rozdíly, ale i podobnosti mezi těmito dvěma zkušenostmi se ztrátou. Užitím své osobní zkušenosti s rozvodem získává badatel jakýsi základ pro porovnávání a to podněcuje tvorbu pojmů a vztahů potenciálně relevantních ztrátě pociťované z důvodu smrti. (Použitím porovnání se budeme zabývat v kapitole 6.) Stejně tak se stávají užitečnou součástí vašich osobních zkušeností zkušenosti z absolvovaných výzkumů. Neměli byste však očekávat, že zkušenosti ostatních jsou podobné těm vašim. Později, až objevíte tyto rozdíly a budete o nich přemýšlet, to dodá vaší analýze trochu různorodosti.

Až doposud jsme o teoretické citlivosti hovořili jako o důsledku znalostí a zkušeností, které s sebou badatel vnáší do výzkumného procesu. Dalším zdrojem teoretické citlivosti je **analýza samotná**. Vhled a porozumění zkoumanému jevu se při práci s údaji prohlubují. Děje se tak při shromažďování údajů, hledání odpovědí v těchto údajích, porovnávání, přemýšlení o tom, co vidíte, formulaci hypotéz a při tvorbě dočasných teoretických rámců z pojmů a vztahů mezi nimi. Badatel pohlíží na údaje prostřednictvím těchto činností. Často se stává, že jeden

nápad podnítí další, zaměří vás určitým směrem a dá smysl slovům, která pro vás předtím smysl neměla. Zaměří vás na situace, které by mohly vysvětlit zkoumané dění. Tato zvýšená citlivost k pojmům, jejich významu a vztahům mezi nimi je důvodem, proč je tak důležité kombinovat výběr údajů a jejich analýzu. Jeden proces podporuje druhý, a tím oba prohlubují vhled a zostřují rozpoznávání parametrů rozvíjející se teorie.

Udržování rovnováhy mezi tvořivostí a vědou

Teoretická citlivost je důležitým tvořivým aspektem zakotvené teorie. Tato citlivost představuje schopnost tvořivě užít nejen osobní a profesní zkušenosti, ale také literaturu. Umožňuje analytikovi pohlížet na výzkumnou situaci a údaje novými způsoby a vytěžit z údajů vše, co je třeba pro tvorbu teorie. Jeden slavný biolog jednou napsal: „Podstatou objevu není vidět něco jako první, ale stanovit pevná spojení mezi tím, co již je známo a tím, co doposud není.“ (Selye, 1956, str. 6).

Ale sám Selye ještě dodává, že smyslem výzkumu je vytvořit teorii, která něčím přispěje dosavadní znalostní bázi nazývané věda. Jak je tedy možné být vědecký a tvořivý zároveň? Jak se dostatečně zbavit osobních zkreslení a nerozpoznaných nebo neprozkoumaných domněnek, abychom dokázali vytvořit platnou a spolehlivou teorii?

Tvořivě užívat svých znalostí a zkušeností a zároveň se držet reality daného jevu a nepřemýšlet oněm pouze tvořivě je nepochybně obtížné. Nabízíme vám tedy následující pomůcky:

(1) **Pravidelně odstupujte a ptejte se:** O co tu jde? Odpovídá to, co si myslím, že vidím, údajům? Údaje samy o sobě nelžou. Následující příklad ukazuje, jak tuto důležitou zkušenost získala spoluautorka této knihy Juliet Corbinová.

Při výzkumu, který se týkal způsobů, jakými ženy trpící chronickým onemocněním zvládají svá těhotenství, se rychle zjistilo, že jejich jednání je zaměřeno na snižování rizika spojeného s takovým těhotenstvím tak, aby mohly mít zdravé dítě. Dalo by se předpokládat, že způsoby zvládání budou záviset na míře rizika: čím vyšší riziko, tím intenzivnější strategie jeho snižování. Badatelka usoudila, že ověření této hypotézy bude stačit jen porovnat ji s jednotlivými případy. Chyba! Badatelka zjistila, že údaje někdy tuto hypotézu potvrzovaly a jindy, což ji velmi frustrovalo, nikoliv. Ať se snažila, jak se snažila, nedařilo se jí tuto hypotézu napašovat na údaje, které měla. Nešlo to. Proč ne? Protože si roztříbila těhotné ženy podle míry rizika tak, jak toto riziko vnímala ona sama. A její vnímání rizika se ne

vždy shodovalo s tím, jak vysokou míru rizika vnímala sama těhotná žena. Jinými slovy, badatelka přijala lékařský model úrovní rizika. Ne všechny těhotné ženy však přijaly tento model. Až když se badatelka vrátila zpět k údajům a snažila se z nich zjistit, proč určité výroky a jednání neodpovídaly jejímu pojetí situace, mohla zjistit, že ženy jednaly podle svého vlastního vnímání situace. Jinými slovy, jejich vlastní odhad a zvážení rizika se lišil od odhadu lékařů. Jakmile byla původní hypotéza upravena tak, aby zohlednila toto zjištění, začala odpovídat všem shromážděným údajům. Počet a typ strategií použitých ke snížení rizika závisel na odhadu a zvážení míry rizika těhotnou ženou samotnou.

(2) **Je třeba udržovat si skeptický postoj.** Všechna teoretická vysvětlení, kategorie, hypotézy a odpovědi hledané v údajích, ať již pocházejí přímo nebo nepřímo z porovnávání, literatury nebo zkušenosti, je třeba považovat za provizorní. Vždy je nutné je zkontrolovat a porovnat s údaji. Nikdy se nesmí přijímat jako fakta. Například kategorie odvozené z výzkumné literatury (proměnné určené v předchozích výzkumech) jsou vždy závislé na kontextu. Mohou odpovídat výzkumu, z něhož pocházejí. To však neznamená, že budou vhodné pro situaci, kterou zkoumáte vy, nebo že se budou hodit k ostatním pojmům stejně, jako v dřívějších teoriích. Pamatujte si, že jakákoliv teoretická vysvětlení nebo kategorie vnesené do výzkumu je třeba brát jako provizorní do té doby, než budou potvrzeny reálnými údaji (dokud skutečné údaje neodpovídají této situaci).

(3) **Postupujte podle výzkumných postupů.** Postupy shromažďování údajů a analýzy jsou navrženy tak, aby zajistily kritičnost výzkumu. Zároveň vám pomáhají překonat vaše osobní předsudky a zkreslení a vedou vás k přehodnocení alespoň některých z vašich domněnek, které by mohly způsobit nerealistické vykládání údajů. Pro střídání shromažďování a analýzy údajů existují dobré důvody. Nejen, že to umožňuje shromažďování údajů založené na pojmech, které se nám vynořují jako podstatné pro zkoumanou situaci, ale také to podporuje ověřování hypotéz již při jejich formulaci. Ty, o nichž zjistíme, že neplatí, pak můžeme upravit tak, aby odpovídaly realitě zkoumané situace. Kódování je systematický a přesný soubor postupů, které není možno používat náhodně nebo podle rozmaru badatele (viz. kapitoly 5, 6, 7 a 8). Aby byla vytvářená teorie zakotvená, platná a spolehlivá, je nutné postupovat pečlivě podle předepsaných postupů, stejně jako je tomu u dobrých kvantitativních výzkumů. Pro posuzování těchto dvou typů výzkumu neexistují dvojí měřítka. Jejich postupy jsou odlišné, ale základní měřítka zůstávají stejná.

Náš výklad o teoretické citlivosti bychom chtěli zakončit výňatkem z knihy *Science: Methods and Meaning* (Rapport, Wright, 1964). V úvodu do části o objevu autoři píší:

Náhoda však nikdy není dominantním faktorem objevu. Začínající vědec, který doufá, že mu štěstí dopomůže k napodobení Lavoisiera nebo Faradaye nebo i vědců menšího formátu, by se měl zamyslet nad slavným výrokem L. Pasteura, že „šťěstí přeje jen připraveným.“ (str. 130-131)

Souhrn

Teoretická citlivost je schopnost rozpoznat, co je v údajích důležitého, a dát tomu smysl. Pomáhá při tvorbě teorie, která odpovídá realitě studovaného jevu (Glaser, 1978). Teoretická citlivost má dva zdroje. Za prvé ji tvoří dobré obeznání s odbornou literaturou a profesní i osobní zkušenosti. Tyto komplexní znalosti s sebou vnášíte do výzkumné situace. Teoretická citlivost je ovšem také získávána při výzkumu, během neustálé práce s údaji – při shromažďování a analýzách údajů. Protože mnoho analytických technik používaných při tvorbě teoretické citlivosti má v podstatě tvořivý a imaginativní charakter, je nutné udržovat rovnováhu mezi tím, co vytvořil badatel a realitou. Toho dosáhnete (a) tázáním se „O co tu jde?“; (b) udržováním skeptického postoje vůči jakýmkoliv kategoriím nebo hypotézám, které byly přineseny nebo vznikly v počátcích výzkumu a jejich neustálým ověřováním konfrontací s údaji; a (c) tím, že při shromažďování a analýze údajů budete postupovat přesně podle postupů vyložených v této knize. Dobrá věda (dobrá teorie) je výsledkem souhry tvořivosti a nacvičených dovedností.

Použití literatury

Definice termínů

Odborná literatura: Výzkumné zprávy a teoretická nebo filozofická pojednání typická pro odborné a vědecké texty. Ty mohou sloužit jako znalostní báze, s níž porovnáváme své závěry z údajů nashromážděných během výzkumu podle zakotvené teorie.

Neodborná literatura: Životopisy, deníky, dokumenty, rukopisy, záznamy, zprávy, katalogy a jiné materiály, které můžeme ve výzkumech podle zakotvené teorie použít jako primární údaje nebo jako doplněk rozhovorů a pozorování.

Literatura, odborná či neodborná, hraje v zakotvené teorii tak důležitou a pestrou roli, že jsme se rozhodli na několika stranách rozebrat možnosti jejího použití. Začneme nejdříve odbornou literaturou a pak přejdeme k neodborné.

Použití odborné literatury

Do výzkumu si každý přinášíme nezanedbatelné množství znalostí pocházejících z odborné a vědecké literatury (jak jsme již konstatovali v předcházející kapitole). Tyto znalosti jsme mohli získat při studiu ke zkouškám nebo prostě tím, že jsme se snažili udržet si přehled o literatuře ve svém oboru. Abychom porozuměli

tomu, jak a proč používáme v zakotvené teorii odbornou literaturu tak, jak ji používáme, je důležité porozumět některým ze základních principů této metody a odlišit její užití literatury od užití literatury v kvantitativních metodách.

Pro badatele používající kvantitativní metody má literatura velmi specifické funkce. Badatel ji užívá ke určení předchozích výzkumů v dané oblasti a ke zjištění, kde jsou v porozumění této oblasti mezery. Literatura také navrhuje teoretické a pojmové konstrukce, podle nichž je možné se při kvantitativním výzkumu řídit a interpretovat výsledky. Zde také pomáhá badateli určit důležité proměnné, které je možno zkoumat, a navrhuje vztahy mezi těmito proměnnými. Všechna tato použití jsou v kvantitativních výzkumech důležitá, protože badatelé se soustředí hlavně na ověřování vztahů mezi proměnnými nebo na zjištění, jakým způsobem se proměnné shlukují. Ještě než výzkum začne, je nutné znát proměnné, a dále je třeba znát, jak interpretovat výsledky standardních ověřovacích metod.

Při výzkumu podle zakotvené teorie chceme, oproti tomu, objevit významné kategorie a vztahy mezi nimi a zkombinovat tyto kategorie novým, spíše než standardním, způsobem. Takže když začnete se seznamem již určených proměnných (kategorií), mohou – a je velmi pravděpodobné, že budou – stát v cestě objevu. Ve výzkumech podle zakotvené teorie také chceme vysvětlit jev v rámci teoretické konstrukce, která vzniká během samotného výzkumu. Nechceme se tedy omezovat tím, že bychom se museli držet nějaké dříve vytvořené teorie, která může, ale nemusí platit pro námi zkoumanou oblast. (Pokud s sebou vnášíte do výzkumu **neuvědomované předpoklady** pocházející z dříve vytvořené teorie, měli byste si je uvědomit a zjistit, jak ovlivňují vaši analýzu, a to pomocí technik popsaných v kapitole 6.)

Pokud po dokončení výzkumu zjistíte, že vámi vytvořená teorie má nějaký vztah k nějaké již dříve vytvořené teorii, pak může tu svou použít k rozšíření té staré. Je důležité pochopit, že jak se vaše teorie vyvíjí, můžete do ní včleňovat zdánlivě relevantní prvky předchozích teorií. To však pouze tehdy, když budou prokazatelně odpovídat údajům shromážděným ve vašem výzkumu. Podle toho, co jsme zde právě vyložili, by nemělo žádný smysl začínat s „převzatými“ teoriemi nebo proměnnými (kategoriemi), protože by pravděpodobně brzdily nebo znemožňovaly rozvoj nových teoretických formulací, pokud ovšem není naším cílem nalézt v nich nový smysl.

To, co se zde snažíme říci, se dá shrnout takto: Do výzkumné situace přicházíte s nějakými znalostmi z odborné literatury a je důležité to vzít na vědomí a využít toho (jak, popíšeme níže). Ovšem není nutné se seznámit předem

s veškerou literaturou (což často dělají badatelé trénovaní v jiných pojetích výzkumu), protože pokud je naše analýza efektivní, pak se vynoří nové kategorie, na které jsme my sami ani nikdo jiný předem nepomysleli. Nechceme být natolik ponořeni v literaturu, aby naše znalosti dusily a omezovaly naše tvořivé úsilí! Protože naším cílem je objev, neznáme předem všechny kategorie příslušející naší teorii. Jen tehdy, když se nějaká kategorie vynoří jako důležitá, se můžeme podívat do odborné literatury, jestli tam je také, a pokud ano, co o ní říkají ostatní badatelé.

Jak používat odbornou literaturu

Odborná literatura ve výzkumu podle zakotvené teorie mnoho použítí.

(1) Literatura může podněcovat teoretickou citlivost tím, že poskytuje pojmy a vztahy, které je možné porovnávat se skutečnými údaji. Ačkoliv není vhodné vyrazit do terénu s kompletním seznamem pojmů a vztahů mezi nimi, některé z nich se mohou v literatuře vyskytovat velmi často, z čehož se dá usuzovat, že by mohly být významné. Ty je možné přenést do terénu, kde budete hledat doklady o tom, jestli tyto pojmy a vztahy mezi nimi platí pro situaci, kterou zkoumáte, a pokud ano pak v jaké formě.

Je možné také velmi specifické použití publikovaných popisných materiálů ke zvýšení teoretické citlivosti. Tyto stati skýtají často velmi přesný popis reality s minimem interpretace, vyjma snad organizace materiálu podle několika témat. Studium těchto materiálů může zvyšovat naši citlivost ohledně toho, co máme hledat ve svých vlastních údajích, a pomůže nám formulovat otázky, které můžeme klást svým respondentům. Stejně tak jakékoliv pojmy obsažené v těchto studiích mohou mít nějaký význam pro naše vlastní pojmy. V takových případech musíme velmi pečlivě hledat doklady takových pojmů ve svých údajích a určit, v jaké formě je včleníme do svého výzkumu.

Také znalosti filozofických spisů a stávajících teorií nám mohou poskytovat způsoby pojetí a interpretace údajů. Například badatel hluboce ovlivněný symbolickým interakcionismem by mohl zkoumat, jaký smysl mají situace pro jejich účastníky. Marxista by se mohl snažit zjistit úroveň ekonomického vykořisťování v nějaké situaci.

Pokud by chtěl někdo rozšířit nějakou stávající teorii, pak by mohl začít tím, že se bude snažit odhalit, jak tato teorie odpovídá novým nebo obměněným situacím, oproti situacím, pro které teorie původně platila. Například někdo by mohl začít s teorií Awareness Context (Glaser, Strauss, 1965). Tato teorie se týká udržo-

vání tajemství a vyvinula se z Glaserova a Straussova výzkumu umírání. Badatel, který by chtěl tuto teorii rozšířit, by mohl použít obecný rámec této teorie na situace jako jsou: špehování, manželská nevěra, identita homosexuálních mužů a žen. Glaserův a Straussův rámec by poskytnul řadu citlivost zvyšujících pojmů a vztahů, které by badatel mohl ověřovat na údajích shromážděných v jeho vlastním výzkumu. Závěry tohoto výzkumu by potom mohly poopravit, doplnit nebo změnit původní teorii tak, aby platila i pro nově zkoumané situace.

(2) **Literaturu je možné použít jako druhotný zdroj údajů.** Výzkumné zprávy často obsahují citáty z rozhovorů a terénních poznámek, které je možno použít pro vlastní účely jako druhotný zdroj údajů. Takové publikace mohou obsahovat také popisy událostí, jednání, prostředí a perspektiv jednajících, které je možné použít jako údaje a analyzovat je pomocí metod popsaných v následujících kapitolách. Jednou z metod kvalitativního výzkumu je vlastně analýza teoretických nebo filozofických výpovědí a písemností jako takových.

(3) **Literatura může podněcovat otázky.** Literaturu můžete použít k vytvoření seznamu otázek, které budete klást svým respondentům nebo kterými se budete řídit při svých počátečních pozorováních. Tento seznam (jak jsme již napsali v kapitole 2) se po prvních rozhovorech nebo pozorováních může změnit, ale může vám pomoci se započatím výzkumu, a také může uspokojit školní komise a komise kontrolující testování lidí (human subject committees) ohledně záměrů vašeho výzkumu. Může také podněcovat otázky během analýzy. Například, pokud se vyskytnou rozpory mezi vašimi údaji a zjištěními uvedenými v literatuře, měli by jste se vrátit do terénu a ptát se, čím jsou tyto rozpory způsobeny. Nepřehlížím snad něco důležitého? Jsou zde ještě jiné podmínky? Jakým konkrétním podmínkám lze připsat tyto rozpory?

(4) **Literatura může udávat směr teoretického pořizování vzorků.** Literatura vám může poradit, kde můžete odhalit jev, který je pro rozvoj vaší teorie důležitý. Jinými slovy, může vás navést do situací podobných, nebo naopak odlišných od právě zkoumaných situací, na které byste jinak ani nepomysleli. Tím dodá vašemu výzkumu na rozmanitosti.

(5) **Literaturu je možné použít k dodatečné validizaci.** Když dokončíte svou teorii a sepišete své závěry, můžete se na příslušných místech odkazovat na literaturu a ověřovat tak správnost svých závěrů. Nebo můžete vypíchnout rozdíly mezi vaší prací a publikovanou literaturou a vysvětlit je. (Měli byste být schopni ukázat, jaká množina podmínek působila ve vaší situaci a jaký vliv měly tyto podmínky na zkoumaný jev.) Co byste však *neměli* dělat, je neustále se vracet k literatuře a

ověřovat si tam všechno, co vidíte. To by brzdilo celý proces a potlačovalo tvořivost.

Příklad použití odborné literatury

Následující text je poznámka týkající se hlavně odborné-profesní a vědecké literatury, kterou si Juliet Corbinová napsala po jednom semináři o zakotvené teorii. Tato poznámka se týká mnoha otázek, které jsme již probrali. Hovoří se zde o výzkumu jedné postgraduální studentky, jehož námětem byla zkušenost s onemocněním rakovinou.

G., postgraduální studentka sociologie, přišla na seminář a řekla nám, že chce dělat výzkum z vybrané literatury metodou zakotvené teorie. Řekla, že literaturu posuzovala na základě svých rozhovorů. Tyto rozhovory jí nasměrovaly k další literatuře. V tomto smyslu jsou tyto písemnosti opravdu zakotveny v jejím výzkumu. Například, když jeden z jejích respondentů mluvil o určité medikamentózní léčbě, G. nastudovala literaturu o tomto typu léčby. Když jí řekli, že zkusili nemedikamentózní typ léčby, jako je třeba Symingtonova metoda, přečetla si zase něco o ní. Čtením zjistila, že existují různé typy textů: striktně lékařské, životopisné popisy zkušeností s rakovinou a texty popisující alternativní formy léčby.

Problém studentky G. mě velice zaujal. Přišlo mi nemožné dělat výzkum podle zakotvené teorie jen z literatury samotné, protože jsem cítila, že v tomto případě je nejdůležitější souhra mezi údaji a literaturou. Nebyl to výzkum literatury, ale lidských zkušeností s rakovinou. Když jsem jí však chvíli naslouchala, napadlo mě pár věcí o tom, jak literaturu užívala nebo mohla užít.

Nejdřív mě napadlo, že je důležitý rozdíl mezi rakovinou jako onemocněním a rakovinou jako zkušeností. Tyto dva aspekty jsou ovšem úzce propojeny a literatura toto propojení podporuje. Pokud však člověk začne tyto dva aspekty rozlišovat (zvýší se jeho citlivost vůči nim), může vyrazit do terénu a shromažďovat tam údaje pro porovnání s literaturou, a ještě se něco dozví o podstatě vztahu mezi nimi. Literatura nám také poskytuje informace o podmínkách, které ovlivňují průběh tohoto onemocnění a zkušenosti s ním, a jak je ovlivňují. Opět je možné vyrazit do terénu, hledat tyto podmínky a vystopovat, jak ovlivňují průběh a prožívání choroby. Například zjistila, že určité léky mohou pomoci zvládat průběh choroby, ale zároveň způsobí vypadání vlasů, nevolnost či nechutenství. To jistě ovlivňuje pacientovo prožívání rakoviny, stejně jako jeho pohled na rakovinu jako na chorobu, zvláště když porovnává svůj stav (jak vypadal a jak se cítil) před a po chemoterapii nebo jiný léčebných postupech – ozařování, chirurgický zákrok. Použití metod, jako je třeba Symingtonova, jako alternativních terapií nebo terapií souběžných s běžnou léčbou může také ovlivnit jak pacientovo prožívání, tak průběh onemocnění. Naopak, pokud má někdo špatné zkušenosti s tradiční, respektive alternativní, terapií,

může to vést k tomu, že se odvrátí od jedné k druhé, nebo dokonce od obou z nich. Takže následky jedné terapie ovlivňují terapii následující. Tohle všechno je spekulace založená na literatuře a takovou spekulaci je třeba ověřit na reálných údajích. Ty tuto hypotézu nejen ověří, ale dají nám také odpověď na otázku, jak to všechno funguje.

Toto použití literatury se podobá teoretickému pořizování vzorků literatury na základě rozhovorů a následnému teoretickému pořizování vzorků reality podle poznatků z literatury. Takže literatura zvyšuje naši teoretickou citlivost vůči: (1) **podmínkám** ovlivňujícím zkušenosti, (2) **strategiím** zvládání zkušeností (protože se po léčích cítím špatně, zkusím Gersonovu dietu nebo jiný typ léčby a zapomenu na tradiční medicínu) a (3) **následkům** určitých zkušeností. (Lidé, kteří podstupují terapii podle Symingtona a u kterých přesto nakonec propukne metastáza, se někdy dozví nebo se sami začnou domnívat, že nemysleli dost pozitivně.) Literatura nám také dává představu o průběhu nebo změně v čase a o **variabilitě** typů zkušeností záviselých na rozhodnutích nemocného člověka. A konečně, literatura nás vede k pořizování vzorků mnoha situací vycházejícímu z budované teorie.

Výběrem správné literatury, spolu s analýzou, se můžete mnoho dozvědět o širších a užších podmínkách ovlivňujících nějaký jev. Jak říká Anselm Strauss: „Knihovna je jako mnoho hlasů, které na vás mluví. Jediné, co musíte udělat, je naslouchat jim.“ Samozřejmě, jakékoliv kategorie, hypotézy, atd. získané z literatury musí být **ověřeny na reálných (primárních) údajích**. Výsledkem souboru studia literatury, její analýzy a jejího ověření na realitě v terénu může být integrovaný obraz, který zvýší pojmovou bohatost vaší teorie.

Neodborná literatura

Neodborná literatura zahrnuje dopisy, životopisy, deníky, zprávy, videokazety, noviny a spoustu dalších materiálů. Ačkoliv v kvantitativních výzkumech se obvykle tyto materiály jako zdroje údajů nepoužívají, ve výzkumech podle zakotvené teorie hrají podstatnou roli. Mohou být použity jako primární údaje, zvláště v historických a životopisných výzkumech. Ve většině výzkumů však hrají roli důležitého zdroje údajů doplňujícího obvyklejší rozhovory a pozorování. Například o organizaci, její struktuře a fungování se toho lze mnoho dozvědět studiem jejích zpráv, korespondence a interních písemností.

Neodbornou literaturu je možné použít pro stejné účely jako odbornou. Ovšem je zde něco navíc. Protože je často obtížné ověřit pravost a věrohodnost některých dokumentů, životopisů apod., je velmi důležité je pokud možno ověřovat podle ostatních zdrojů, jako jsou rozhovory a pozorování. Nebo, pokud děláte

životopisný výzkum, měli byste přečíst velké množství různých životopisů a jiných dokumentů, jako jsou dopisy, a pečlivě je porovnávat.

Souhrn

Každý typ literatury je užitečný trochu jiným, specifickým způsobem a poskytuje různé druhy údajů (například o osobních historiích nebo organizačních událostech), různé výzkumné závěry nebo teoretické formulace. Důmyslní badatelé používají v některých případech kromě odborné literatury také různé typy publikovaných i nepublikovaných materiálů, jako doplněk svých rozhovorů a pozorování.

Před započítím výzkumu je možné použít všechny druhy literatury, a to jak pro přemýšlení, tak pro rozjezd výzkumu. Tyto materiály je také možné použít během výzkumu, čímž jej urychlují. Ve skutečnosti je dobré prohledávat literaturu (nejen odbornou) i během vlastního výzkumu, v souhrě s analýzou údajů. Takže publikované materiály čteme a používáme během všech fází výzkumu. Připomínáme ještě, že kategorie a vztahy mezi nimi je třeba ověřovat na primárních údajích. Můžete použít jakýkoliv typ literatury, o němž se domníváte, že je relevantní, ale musíte se vyhnout zajetí kteréhokoliv z nich.

Část II

Postupy kódování

Nyní jsme se dostali až k jádru knihy, ke kapitolám o analýze neboli kódování, jak se jí často říká. Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů.

Co je tak zvláštního na procesu kódování při rozvoji zakotvené teorie? Co jej odlišuje od ostatních analytických metod? Jak jsme již v prvních kapitolách řekli, cíle kódování jsou širší než jen vyextrahovat z údajů pár témat nebo vytvořit popisnou teoretickou strukturu z volně propojených pojmů. To, co jsme zde právě řekli by se dalo shrnout takto: Analytické postupy zakotvené teorie jsou navrženy tak, aby:

- (1) Spíše vytvářely než pouze ověřovaly teorii.
- (2) Dodávaly výzkumnému procesu kritičnost, která je předpokladem „dobré“ vědy.
- (3) Pomáhaly analytikovi s překonáním jeho předsudků a domněnek, které vnáší do výzkumného procesu a které by se u něj během výzkumu mohly vyvinout.
- (4) Zajišťovaly zakotvení a hutnost a rozvíjely citlivost a integraci nutnou pro vytvoření bohaté, úzce provázané, vysvětlující teorie, která těsně aproximuje zobrazovanou realitu.

K dosažení těchto výsledků je nutné udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, kritičností, vytrvalostí, a hlavně teoretickou citlivostí. Souhlasíme, že tohle je zvláštní kombinace vlastností, ale právě tato jejich kombinace se vyskytuje při objevech, ať již malých či velkých. Ačkoliv obvykle začátečník nemůže očekávat, že udělá nějaké „velké“ objevy, pokud bude tvrdě pracovat a bude mít dostatek vytrvalosti, je schopen vytvořit něco, co bude přispěvkem jeho oboru. My zde chceme nabídnout několik technik, které vám – analytikovi – pomohou využít své tvořivé

schopnosti a dále rozvinout svou teoretickou citlivost, kterou již můžete mít. Na vás už zbývá jen tvrdá práce.

Analýza v zakotvené teorii se skládá ze tří hlavních typů kódování. Jsou to: (a) otevřené kódování, (b) axiální kódování a (c) selektivní kódování. Následující kapitoly budou popisovat každý z těchto typů. Tyto kapitoly budou doplněny kapitolami o technikách rozvíjení teoretické citlivosti a o procesu objevování v údajích. Závěrečná kapitola o analýze (kapitola 10) shrnuje všechny předcházející analytické kapitoly do systému, který nazýváme *matice podmiňujících vlivů* (*conditional matrix*). Ta je vlastně analytickou kostrou zakotvené teorie.

Zde bychom chtěli zdůraznit, že hranice mezi jednotlivými typy kódování jsou uměle vytvořené. Tyto typy nenásledují nutně za sebou jako nějaké stupně. Při kódování v praxi můžete rychle a nevědomky přecházet od jednoho typu k jinému a zpět, zvláště mezi otevřeným a axiálním kódováním. Ačkoliv tyto dva typy se častěji vyskytují na počátku výzkumného procesu, mohou se vyskytnout i u konce. To proto, že při selektivním kódování se téměř vždycky najdou pojmy, které stále ještě nejsou dostatečně propracované či integrované. V této fázi se otevřené i axiální kódování provádí ve prospěch selektivního kódování, a proto jsou v tomto kontextu také trochu jinak „vnímány.“

Další důležitou věcí, kterou je zde nutné říci, je, že shromažďování a analýza údajů jsou vzájemně úzce provázané procesy a že je nutné je střídat, protože analýza ovlivňuje pořizování vzorků údajů. (Tím se budeme více zabývat v kapitole 11 o teoretickém pořizování vzorků.) Nebudeme zde zdůrazňovat proces shromažďování údajů jako takový, protože je velmi dobře popsán v mnoha vynikajících knihách o terénním výzkumu.

Ještě než začneme probírat vlastní kódování, rádi bychom zde vyslovili čtyři důležité myšlenky.

1. Analyzování je ve skutečnosti interpretování, a to nikoliv náhodou. Jak říká filozof vědy Diesing (1971, str. 14):

ve skutečnosti jsou vědecké znalosti z větší části spíše vynálezy nebo výtvo-ry, než imitace; pojmy, hypotézy a teorie v reálném světě jako takové neexistují, ale musejí být vytvořeny.

2. Dále, ačkoliv vám zde předkládáme soubor postupů a technik, vůbec si nepřejeme, abyste se na nich zlostnatěle lpěli. Opět citujeme Diesinga (1971, str. 14):

Postupy nejsou mechanické ani automatické a ani to nejsou algoritmy, které zaručují jisté výsledky. Je třeba jich požívat přízpůsobivě podle okolností, může se měnit jejich pořadí a v každé fázi existují různé alternativy.

3. Celkově vzato, existuje jedna obecná technika, která je středem všech kódovacích postupů a která napomáhá přízpůsobivému použití těchto postupů, a tou je kladení otázek. Otázky byste si měli klást během celého vašeho výzkumného projektu. Při čtení následujících kapitol nás uvidíte klást tolik otázek o zkoumaném jevu a o jeho různých vlastnostech, rozměrech, paradigmatických součástech apod., že, kdybyste si je z nějakého důvodu chtěli všechny zapamatovat, nebylo by to snadné. To proto, že je jich takové množství a že jsou opravdu velmi rozmanité. Jejich množství je způsobeno tím, že opravdu tvořivý badatel si prostě *musí* klást otázky, a jejich rozmanitost tím, že každý kódovací postup v zakotvené teorii vyžaduje jiný druh otázek. (To uvidíte na příkladech v následujících kapitolách.) Protože některé postupy jsou typické pro ranější, nebo naopak pozdější fáze výzkumného projektu, liší se otázky také podle fáze výzkumu. Takže si velmi pozorně všimněte, jaké otázky se vyskytují na stránkách těchto kapitol, a cvičte se v kladení takovýchto analytických otázek. To, že jsou to analytické otázky, znamená, že to často bývají tvořivé otázky – tj. otázky utvářející samotnou analýzu.

4. Po přečtení kapitol o kódování velmi doporučujeme každou z nich pečlivě prostudovat. Tyto kapitoly (5-10) probírají základní analytické postupy a jejich logiku. Každému postupu je třeba porozumět, než se pustíte do dalšího, jinak by se mohlo stát, že vaše porozumění celku bude méně jisté, než byste si přáli. Jakmile je zcela pochopíte a natrénujete, stanou se z nich opravdu účinné výzkumné nástroje.

Otevřené kódování

Definice termínů

Pojmy: Pojmová označení přidělená jednotlivým událostem, případům a jiným výskytům jevu.

Kategorie: Třída pojmů. Tato třída je objevena, když se při vzájemném porovnávání pojmů zdá, že náleží podobnému jevu. Takto jsou pojmy seskupovány do vyššího řádu – pod abstraktnější pojem nazývaný kategorie.

Kódování: Proces analýzy údajů.

Záznamy kódování: Výsledek kódování. Jsou jedním z typů záznamu.

Otevřené kódování: Proces rozebírání, prozkoumávání, porovnávání, konceptualizace a kategorizace údajů.

Vlastnosti: Znak nebo charakteristiky náležející kategorii.

Dimenze: Umístění vlastnosti na nějaké škále.

Rozložení na dimenze: Proces rozložení vlastnosti na její jednotlivé dimenze.

¹ v originále *code notes* (pozn. př.)

² v originále *dimensionalizing* (pozn. př.)

Věda by nemohla existovat bez *pojmu*. Proč jsou pojmy tak zásadní? Protože právě pojmenováním jevů na ně zaměřujeme svou neustálou pozornost. Když je naše pozornost zaměřena, můžeme tyto jevy (nyní již samozřejmě jako pojmy) začít zkoumat a klást si o nich otázky. Takové otázky nejen popisují, co vidíme, ale také formou *výroků* (hypotéz) navrhuji, jak mohou být jevy svázány vzájemnými vztahy. Výroky umožňují dedukce a ty zase řídí shromažďování údajů. Shromažďování údajů vede k další indukci a k provizornímu testování výroků. Nakonec jsou pomocí výroků *vymezeny pojmy a vztahy mezi nimi*. Tyto pojmy a vztahy jsou nutné pro komunikaci mezi badateli, pro souhru diskuzí a sporů, která je životně důležitá pro rozvoj vědy. (Tato témata detailně probírá Blumer, 1969, strany 153-182.)

Takže, co má tohle všechno společné s *otevřeným kódováním*? Otevřené kódování je část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů. Bez tohoto prvního a základního analytického kroku by nemohl proběhnout zbytek analýzy ani následná komunikace. Během otevřeného kódování jsou údaje rozebrány na samostatné části a pečlivě prostudovány, porovnáním jsou zjištěny podobnosti a rozdíly, a také jsou kladeny otázky o jevech údají reprezentovaných. Během tohoto procesu jsou zvažovány a zkoumány naše vlastní i cizí domněnky o jevu, což vede k novým objevům.

Postupy

Základem procesu kódování jsou dva analytické postupy, jejichž podstata se však s typem kódování mění. První se týká *porovnávání* a druhý *kladení otázek*. Zakotvená teorie je díky nim v literatuře zmiňována jako „neustále porovnávající metoda analýzy“ (Glaser, Strauss, 1967, str. 101-116). Tyto dva postupy dodávají pojmům v zakotvené teorii přesnost a specifičnost. Ukažme si, jak se při otevřeném kódování tyto dva postupy používají ke konceptualizaci a kategorizaci údajů. Tyto procesy nebudeme nadále nijak zvláště označovat, takže budete muset pečlivě sledovat, abyste viděli, jak je používáme. Další informace o těchto technických viz. Glaser (1978, str. 56-72), Glaser a Strauss (1987, str. 106-107) a Strauss (1987, str. 58-64).

Označování jevů

Již jsme se dotkli toho, proč jsou v metodě zakotvené teorie pojmy základními jednotkami analýzy. Je možné „hrubé“ údaje spočítat, ale není snadné o nich mluvit nebo je uvádět do vztahů. Takže konceptualizace údajů je prvním krokem analýzy. Rozebráním a konceptualizací máme na mysli rozbor pozorování, věty

nebo odstavce a přidělení jména – něčeho, co bude zastávat nebo reprezentovat tento jev – každému samostatnému případu, myšlence nebo události. A jak to vlastně uděláme? Klademe si o každém otázku jako: Co to je? Co to reprezentuje? Postupně porovnáváme případ s případem, takže podobným jevům mohou být přidělena stejná jména. Jinak bychom skončili se spoustou jmen a byli bychom velmi zmatení!

Ted' se na chvíli zastavíme a podíváme se na příklad. Představte si, že jste v poměrně drahé ale oblíbené restauraci. Tato restaurace má tři podlaží. V přízemí je bar, v prvním patře malá jídelna a v druhém hlavní jídelna a kuchyň. Dveře do kuchyně jsou otevřené, takže můžete vidět, co se děje uvnitř. Víno, alkoholické nápoje a sklenice k servírování každého druhu alkoholu jsou také ve druhém patře. Při čekání na své jídlo si všimnete paní v červeném. Zdá se, že uprostřed kuchyně pouze stojí, ale zdravý rozum vám říká, že ta restaurace by si asi neplatila paní v červeném, aby jenom stála v její kuchyni, v rušné kuchyni obzvlášť. Vzbudí to vaši zvědavost a vy se rozhodnete, že provedete induktivní analýzu, abyste zjistili, jestli dokážete určit její funkci. (Když už příznivec zakotvené teorie, tak pořád.)

Všimnete si, že paní se pozorně rozhlíží po kuchyni, pracovišti, zaměřuje se chvíli tam a chvíli jinač a zaznamenává, co se kde děje. *Ptáte se: „Co tam dělá?“ a pak to označíte jako sledování.* Sledování čeho? Kuchyňských prací.

Potom k ní někdo přijde a na něco se jí ptá. Ona odpovídá. To je něco jiného než sledování, takže *to zakódujete jako předávání informací.*

Vypadá to, že si všimne všeho. To nazvete **pozornost**.

Naše paní v červeném přistupuje k někomu a něco mu říká. Protože tento případ také zahrnuje informaci, která je předávána, také to označíte jako **předávání informací**.

Ačkoliv stojí uprostřed veškerého dění, nezdá se, že by někomu překážela. *Abyste popsali tento jev použijete termín nerušivost.*

Otáčí se a kráčí rychle a tiše, účinnost, do jídelny a zde opět sleduje.

Zdá se, že si udržuje přehled o všem a o všech, **kontrolování**. Ale kontrolování čeho? Protože jste bystrý pozorovatel, všimnete se, že kontroluje kvalitu obsluhy – jak se číšník chová k hostům, včasnost obsluhy – kolik času uběhne mezi usazením hosta, jeho objednávkou, donáškou jídla, a reakci a spokojenost hostů s obsluhou.

Přichází číšník s objednávkou velké společnosti a ona k němu přistupuje a pomáhá mu.

Zdá se, že žena ví, co dělá, a že to dělá dobře, je zkušená.

Přistupuje ke stěně blízko kuchyně a dívá se na něco, co vypadá jako rozvrh, shromažďování informací.

Přichází k ní vrchní a chvíli s ní mluví, rozhlíží se po jídelně a odhadují, jak jsou hosté s jídlem daleko: ti dva se radí.

Tohle by měl být dostatečný příklad toho, co myslíme označováním jevů. Mezi začínajícími badateli není neobvyklé shrnování údajů místo jejich *konceptualizace*. To znamená, že pouze stručně opakuji podstatu fráze nebo věty, ale stále popisně. Například místo použití termínu „radí se“ k popsání posledního případu, by mohli říct něco jako „sedla si a mluvila s vrchním.“ Nebo by mohli použít termíny jako „četla rozvrh“, „přešla do jídelny“ nebo „nerušila.“ Takové slovní obraty vám neposkytují pojmy, s nimiž byste mohli pracovat. Již z tohoto počátečního kódování je vidět, že pojmově je účinnější pracovat s termínem jako „shromažďování informací“ než s „čtení rozvrhu,“ protože jako *shromažďování informací* by se dalo posoudit deset dalších událostí – jak se ptá na něco některého z kuchařů, zkontrolování počtu čistých sklenic, zavolání dodavatelů apod.

Určování kategorií

Během výzkumu se mohou vyskytnout desítky až stovky pojmů. (Není neobvyklé, že začínající studenti přicházejí na seminář se třemi až čtyřmi strojopisnými stranami pojmů.) Tyto pojmy je třeba seskupit, podobně s podobnými, jinak bychom mohli skončit s tolika pojmy, že bychom nevěděli, co si s nimi počnout (a to je přesně pocit, jaký studenti v této fázi mívají).

Jakmile jsme v údajích identifikovali určité jevy, můžeme pojmy seskupovat kolem nich. Tím snížíme počet objektů, s nimiž budeme muset pracovat. Proces seskupování pojmů, které se zdají příslušet stejnému jevu, nazýváme *kategorizace*. (Všimněte si, že říkáme „zdají se.“ To proto, že v této fázi považujeme jakékoliv navrhované vztahy stále za provizorní. O tomto si povíme více v kapitole 7 o axiálním kódování.) Jev reprezentovaný určitou kategorií dostane také pojmové označení, ovšem toto označení by již mělo být abstraktnější než jména pojmů, které jsou v této kategorii uskupeny. Kategorie mají určitý pojmový rozsah, který určuje, které skupiny pojmů neboli subkategorie spadají pod danou kategorii.

Stále ještě jsme neodpověděli na otázku týkající se funkce naší paní v červeném. Vraťme se tedy k našemu příkladu a zabývejme se zároveň i kategoriemi. Existují různá pojetí procesu kategorizace. Můžeme brát pojmy jeden po druhém tak, jak je označujeme, a ptát se, k jakému jevu patří a jestli se liší od

pojmu předcházejícího nebo následujícího. Nebo se můžeme z odstupů podívat na celé pozorování se všemi jeho pojmy a zeptat se: O čem se zdá, že to je? Užitím kterékoliv z těchto metod bychom se měli dostat ke stejnému výsledku. Na příkladu ukážeme pouze druhý způsob, protože naším cílem není pojednat o různých způsobech kategorizace, ale objasnit, *co* proces kategorizace vyžaduje.

Jako příklad bychom si mohli vzít pojem **kontrolování** a ptát se: „Proč kontrolovat provoz v jídelně, spokojenost zákazníků, kvalitu obsluhy, včasnost? Má to stejný nebo z jiný důvod, než sledování v kuchyni? A co radění se s vrchním? Co má co zkušenost dělat s kontrolováním?“ Zde bychom mohli učinit závěr, že kontrolování, razení se a sledování patří všechny k jedné věci – jsou to **činnosti**, které vykonává, aby určovala a udržovala rytmus práce. Jde zde ovšem o zvláštní práci – přípravu a donášku jídla na stůl v restauraci. Všechny pojmy patřící k práci můžeme označit jako: **typy činností určující a udržující rytmus práce**. Ale pojem **zkušenost** nepatří do této kategorie. Je podobnější nerušivosti a pozornosti. Takže tyto tři pojmy je možné seskupit pod *znaky* nebo *vlastnosti*. Ale znaky nebo vlastnosti čeho? Přeci osoby, která je dobrá v odhadování a udržování rytmu práce. Ale toto dlouhé slovní spojení je příliš těžkopádné. Musíme tedy dát její práci nějaké lepší jméno. Protože se zdá, že její práce se týká udržování rytmu práce v restauraci a protože tato práce v restauraci se týká jídla, mohli bychom jí říkat **jídelní dirigent**. Potom pozornost, nerušivost a zkušenost jsou „vlastnosti“ nebo „podmínky“ dobrého jídelního dirigenta v restauraci. Vlastnosti nebo podmínky znamenají různé, ale příbuzné třídy jevů. Takže nyní máte kategorii (jídelní dirigent) a dvě subkategorie (typy činností odhadující a udržující rytmus práce; znaky dobrého jídelního dirigenta). Nezapomeňte, že na začátku kapitoly jsme vám dali definici „kategorie.“ Bylo by dobré si ji teď přečíst ve světle předcházejících odstavců.

Je jasné, že skutečný název funkce naší paní nebude znít „jídelní dirigent v restauraci,“ ale pro nás je to dostatečně blízko. Již není tou mysteriózní paní v červeném. Ve své mysli jsme si jí zařadili tím, že jsme její činnosti dali název a zjistili jsme něco o jejích úkolech a vlastnostech, které je třeba k jejich plnění. (Mnoho výzkumů vskutku vyšlo právě z takových běžných pozorování nebo rozhovorů, které se staly vážnější, intenzivnější a systematictější ve chvíli, kdy se pozorovatel nebo posluchač rozhodl: „Tohle opravdu stojí za zkoumání nebo by to alespoň mohlo být zajímavé.“) Kdybychom dělali skutečný výzkum podle zakotvené teorie, nemohli bychom přestat již po těchto počátečních pozorováních a kódování. (Ovšemže pokud je vaším cílem pouze vyextrahovat z údajů pár témat, pak byste tady přestat mohli.) Chcete víc, než jen seznam pojmů nebo jejich uskupení. Vždyť kategorie musejí být badatelem analyticky vytvořeny. Ještě než

však budeme pokračovat, podíváme se krátce na to, jaká jména se kategoriím přiřazují.

Pojmenovávání kategorií

Jak se pojmenovávají kategorie? Ve zmiňovaném příkladě vymyslel název kategorie badatel. A právě tak vzniká většina pojmenování, vymýšlíte je VY! Vybrané pojmenování by obvykle mělo co nejvíce logicky souviset s údaji, které zastupuje, a mělo by být dostatečně názorné, aby rychle připomínalo to, nač odkazuje. Tento pojem ovšem musí být abstraktnější než pojmy, které označuje. Nelamte si se správným pojmenováváním příliš hlavu, alespoň na začátku ne. Později, když vás napadne příhodnější pojmenování, můžete je změnit. Nejdůležitější je kategorii pojmenovat, abyste si jí mohli zapamatovat, přemýšlet o ní a hlavně ji analyticky rozvíjet.

Některá jména můžete převzít z vědecké a odborné literatury (viz. kapitola 4). Ještě než se budeme zabývat pojmy odvozenými z literatury, řekneme si něco o vašich vlastních pojmech. Během kódování si můžete všimnout a pojmenovat jev, který je abstraktnější než jiné pojmy nebo který, jak se zdá, zahrnuje jiné pojmy. Například, představte si že děláte výzkum hrajících si dětí a již jste zakódovali svá pozorování do termínů jako „uchopování“, „schovávání“, „vyhýbání se“ nebo „nevšímání si.“ Pak přemýšlíte o dalším případě a zeptáte se: „Co to je, a k jakému jevu se to všechno vztahuje?“ Pak si odpovíte: „jsou to strategie, užívané dítětem k tomu, aby se s nikým nemuselo dělit o hračku.“ A zde si můžete říci: „No ano, vždyť to jsou všechno strategie užívané dítětem k tomu, aby se s nikým nemuselo dělit o hračku!“ Takže všechno to uchopování, schovávání, vyhýbání se, ignorování a cokoli souvisejícího, co se ještě může vyskytnout, seskupíte pod jednu hlavičku.

Ovšem můžete si také vypůjčit pojmenování z odborné literatury, termíny jako „únava pečovatele“, „zkušenost s nemocí“ nebo „ztráta postavení.“ Takové pojmy jsou výhodné v tom, že jsou plně analytického významu a mohou být samy o sobě velmi dobře propracované. Jejich použití může být prospěšné nejen pro váš výzkum, ale i pro rozvoj pojmů, které jsou pro váš vědní obor nebo profesi důležité a zajímavé.

Na druhou stranu vám ale musíme opět připomenout, že *použití vypůjčených pojmů může mít výrazné nevýhody*. Vypůjčené pojmy s sebou mohou přinášet své obecné významy a asociace. Výše uvedené pojmy i jiné pojmy jako „stigma“,

¹ v originále *caretaker fatigue, illness experience, status loss* (pozn. př.)

„tělové schéma“ nebo „kognitivní disonance“ jsou zcela přijatelná slova, ale lidé, kteří budou číst vaši teorii, budou očekávat, že jim budete přikládat standardní význam nebo budou tyto standardní významy do čtení vkládat. Vy sami jimi můžete být ovlivněni a na svou práci tyto významy naroubovat, čímž však své zkoumání v podstatě zastavíte, místo abyste jej rozvíjeli. Takže, můžete používat pojmy z literatury, dělejte to však opatrně a přesně vymezte význam, který jim připsujete.

Dalším důležitým zdrojem pojmenování jsou slova, která použili vaši informátoři, taková ta chytlavá slova, která okamžitě přitáhnou vaši pozornost. Tyto termíny nazýváme „*in vivo*“ kódy (Glaser, 1978, str. 70; Strauss, 1987, str. 33). Následuje opět příklad. Dějištěm je oddělení v nemocnici, kde děláme výzkum hlavních sester. Během rozhovoru vrchní sestry a badatele o strategiích a postupech používaných na oddělení, vrchní sestra ukáže na jednu ze sester a řekne: „to je nositelka tradic na tomto oddělení.“ Pak vysvětlí, že tato sestra vždycky seznamuje nově příchozí s tradicemi, pravidly a strategiemi na oddělení. Také je tím, kdo prosazuje dodržování těchto pravidel káráním těch, kteří se vůči nim proviní. A právě termín „nositel tradic“ je vynikajícím pojmenováním pro kategorii. Je chytlavý, sugestivní a shrnuje vše, co vrchní sestra o této osobě řekla. Tím, že jej použijeme, získáme nejen dobrý termín, ale také budeme moci začít s rozvojem této kategorie, stejně jako u všech ostatních, tím, že uděláme výčet jejích vlastností. Například: Nositel tradic zasvěcuje nové zaměstnance do tradic oddělení a je hlavním prosazovatelem těchto tradic.

Rozvíjení vlastností a dimenzí kategorií

Když rozvíjíte kategorii, nejdříve začnete s jejími *vlastnostmi*, a ty mohou být potom *rozloženy na jednotlivé dimenze (dimenzionalizovány)*. Vzpomeňte si, že v definiční části této kapitoly jsme řekli, že vlastnosti jsou charakteristiky nebo znaky kategorie a že *dimenze* reprezentují umístění vlastnosti na nějaké škále. Proces otevřeného kódování podněcuje objevování nejen kategorií, ale i jejich vlastností a dimenzí.

Vlastnosti a dimenze je důležité rozpoznávat a systematicky rozvíjet, protože jsou základem pro vytváření vztahů mezi kategoriemi, *subkategoriemi* a hlavními kategoriemi. Proto je nutné dobře porozumět podstatě vlastností, dimenzí a vztahů mezi nimi, abyste mohli porozumět všem analytickým postupům užívaným při tvorbě zakotvené teorie.

Jak jsme již řekli, vlastnosti jsou znaky nebo charakteristiky jevu (kategorie). Podívejme se na kategorii „barva.“ Její vlastnosti jsou: poloha na spektru, intenzita, odstín atd. Každá z těchto vlastností může být rozložena na své dimenze, tj. mění se v rozsahu nějakých škál. Takže intenzita barvy může být vysoká nebo nízká, odstín světlý nebo tmavý a podobně.

Vlastnosti, které jsme vyjmenovali výše, jsou *obecné vlastnosti* barvy. Náleží barvě bez ohledu na situaci, v níž se vyskytuje. Znat takové obecné vlastnosti kategorie je velmi důležité, protože nám poskytují informace o tom, v jakém rozsahu (dimenzionálním rozsahu) se mohou kategorie měnit. Při každém výskytu kategorie v údajích je možné určit její umístění na *dimenzionálních škálách*. Proto každý konkrétní výskyt téže obecné vlastnosti (jako třeba barvy) se bude nacházet někde jinde na těchto škálách. Každá kategorie má několik obecných vlastností a každá vlastnost se mění v rozsahu nějaké škály. To znamená, že každému výskytu kategorie náleží jeho *dimenzionální profil*. Seskupením několika dimenzionálních profilů vzniká vzorec či pravidelnost (pattern). Dimenzionální profil znázorňuje *konkrétní vlastnosti* jevu za daných podmínek.

Jako příklad si představte barvy různých květů. Pokaždé, když uvidíme květ, můžeme určit jeho barvu podle zmiňovaných obecných vlastností: odstín, umístění na spektru, intenzita. To se dělá tak, že zjišťujeme umístění květu na dimenzionální škále každé obecné vlastnosti, čímž získáme konkrétní vlastnosti (barevný profil) každého květu. Potom, chceme-li, můžeme seskupovat květy podle barevných profilů, jimiž se projevují. Toto seskupování už bude probíhat nezávisle na druhu květů (ať již barva pochází z macešky, pivoňky nebo petúnie.) V jedné skupině bychom mohli mít květy s tmavými odstíny, nízkou intenzitou a středními barvami spektra. Jinou skupinou by mohly být květy se světlými odstíny, vyšší intenzitou a koncovými barvami spektra.

Jakákoliv vlastnost má také své vlastnosti – podvlastnosti. A každé z nich může být přiřazen nějaká dimenze, pokud to analýza vyžaduje. Například jednou z vlastností květu je barva. Barva má vlastnosti jako odstín, umístění na spektru, intenzita a další. Další vlastností květu je velikost. I tuto vlastnost je možné rozložit na podvlastnosti jako výška, šířka a tloušťka.

Vraťme se k našemu původnímu příkladu – paní v červeném – a pokusme se na něj aplikovat to, co jsme se právě dozvěděli o vlastnostech a dimenzích. Při našem prvním kódování jsme objevili kategorii *jídelní dirigent*. Tato kategorie určuje smysl a účel přítomnosti paní v červeném v restauraci oproti například přítomnosti stálého zákazníka restaurace, který by také mohl být oblečen v červené. Jednou ze subkategorií kategorie *jídelní dirigent* je to, že vyžaduje

vykonávání určitých **typů činností**, a to sledování, kontrolování, pomáhání a tak dále. Právě vyjmenované činnosti jsou vlastně rozkladem subkategorie **typů činností**. Každý z těchto typů má vlastnosti, kterým je možné přidělit nějakou dimenzi. U každého výskytu vykonání určitého typu činnosti můžeme určit specifitu tohoto případu tím, že se podíváme na četnost jeho výskytu, délku trvání, způsob vykonávání, účast dalších osob, kdy byla činnost vykonávána a podobně.

Vezměme si například typ činnosti nazvaný **sledování**. Při každém výskytu sledování si můžeme zaznamenat **frekvenci výskytu**. Frekvenci výskytu je možné přidělit dimenzi tím, že se zeptáme: „Jak často sleduje tuto oblast oproti jiným, často – nikdy? Sledování má také vlastnost **míra**. Opět, při každém výskytu sledujeme, jestli nesleduje jednu oblast více než jinou. Dále má ještě vlastnost **intenzita**. Sleduje určitou oblast s vyšší či nižší intenzitou. Mění se tato intenzita během času? Další vlastností je **délka trvání sledování**. Sleduje určitou oblast dlouho nebo krátce?

Totéž můžeme provést s **předáváním informací**. Jednou vlastností je **množství informace**. Předává málo nebo mnoho informací při každém výskytu předávání informací? Další je **způsob předávání**. Dochází k tomu písemně nebo ústně, nahlas nebo potichu, otevřeně či vskrytu?

Zde vidíte, jak nám přiřazování dimenzí umožňuje specifikovat práci naší paní v červeném. Kdybychom dělali výzkum jídelních dirigentů, chtěli bychom mít stejně určité informace o každém jídelním dirigentovi a každé činnosti, kterou vykonává.

┌ Tyto vlastnosti a rozměry by bylo možné znázornit takto:

<i>Kategorie</i>	<i>Vlastnosti</i>	<i>Dimenzionální rozsah</i> (použitý na každý výskyt)		
sledování	frekvence výskytu	často	-----	nikdy
	míra	více	-----	méně
	intenzita	vysoká	-----	nízká
	doba trvání	dlouho	-----	krátce

Během analýzy často nacházíme vlastnosti v jejich dimenzionální formě nebo nalézáme konkrétní vlastnosti, které jsou vlastní pouze danému výskytu jevu. Ty pak ukazují na obecné vlastnosti. Například, je možné slyšet studenta říkat: „Strávil jsem veškerý čas studiem.“ Slovo „veškerý“ je okamžitě nápovědí. Je dimenzí času, což je obecná vlastnost studování, která se může pohybovat od veškerého až po žádný čas strávený studiem. (Kdybychom chtěli, mohli bychom být

specifičtější a rozložit čas na jeho vlastnosti, jako je množství a typ a těmto také přiřadit dimenze.)

Obměny způsobů otevřeného kódování

Existují různé způsoby pojetí procesu otevřeného kódování. Je možné začít analýzou rozhovorů a pozorování řádek za řádkem. To znamená pečlivé zkoumání jednotlivých větných úseků, někdy i jednotlivých slov. To je asi ten nejpodrobnější a nejpłodnější způsob analýzy. (Ale také ten nejúnavnější, pokud se používá mnohokrát za sebou. Ovšem na počátku výzkumu, a také když se začínáte učit kódovací postupy, může být velmi zajímavý, právě proto, že je tak plodný.) Vaše počáteční tvorba kategorií pomocí analýzy řádek za řádkem je důležitá, protože tyto kategorie pro vás budou základem teoretického pořizování vzorků. Řeknou vám, na co se máte v příštím rozhovoru nebo pozorování zaměřit, a budou vás inspirovat, kde hledat jevy, na které se kategorie vztahuje. Analýza řádek za řádkem vás například dovede k tomu, že budete chtít porovnat tu první restauraci s jinou často navštěvovanou restaurací, která však tolik neprosperuje, která možná nemá „jídelního dirigenta,“ abyste viděli, co se bude dít s jídelm a obsluhou během poledního návalu.

Při kódování je možné postupovat po větách nebo odstavcích. Zde se můžete ptát: „Jaká je hlavní myšlenka vyjádřená touto větou nebo tímto odstavcem (rozhovoru, poznámky nebo dokumentu)?“ Pojmenujte ji. Pak se vraťte a udělejte důkladnější analýzu tohoto pojmu. Toto pojetí kódování je možno použít kdykoliv, ale je zvláště užitečné, když již máte nadefinováno několik kategorií a chcete kódovat souvislosti okolo nich.

Třetím způsobem je vzít celý dokument, pozorování nebo rozhovor a ptát se: „(O co zde jde?“ V čem je tento dokument stejný a v čem se odlišuje od dokumentů, které jsem již kódoval? Po zodpovězení těchto otázek se můžete vrátit zpět k údajům a specificky analyzovat tyto podobnosti nebo rozdíly.

Záznamy kódování

Počáteční označení pojmů jsou často součástí vašich rozhovorů, terénních poznámek nebo jiných dokumentů. Kategorie a do nich náležející pojmy se pak zapisují do záznamů kódování, což je určitý typ záznamu. (Těmi se budeme zabývat v kapitole 12.) Existuje mnoho specifických způsobů jejich záznamu a každý si musí najít způsob, který mu vyhovuje nejlépe.

Kódování je zábava, že? Nikdy nevíte, co můžete objevit při jediném setkání. Ale to nejlepší teprve přijde. Takže se pusťte do další kapitoly, kde se budeme zabývat technikami zvyšování teoretické citlivosti během otevřeného kódování.

Souhrn

Pojmy jsou základní stavební kameny teorie. Otevřené kódování je v metodě zakotvené teorie analytickým procesem, jímž jsou pojmy identifikovány a rozvíjeny, ve smyslu jejich vlastností a dimenzí. Základní analytické postupy pomocí nichž se toho dosahuje jsou: kladení otázek o údajích a zjišťování podobností a rozdílů porovnáváním jednotlivých případů, událostí a jiných výskytů zkoumaného jevu mezi sebou. Podobné události a případy jsou označeny a seskupeny do kategorií.

Techniky zvyšování teoretické citlivosti

Až doposud jsme se ve svém výkladu o analýze drželi výhradně údajů, které jsme měli před sebou (tj. které jsme pozorovali v restauraci). Mohli byste tímto způsobem pokračovat a *kódovat jen to, co vidíte*. Všimněte si, že jsme řekli, „jen to, co vidíte.“ Problémem je, že badatelé často nevidí všechno, co je možné vidět, protože do procesu analýzy vstupují již zaslepeni svými předpoklady, zkušenostmi a utápěním se v literatuře. Slyším vás říkat, „já ne!“ Potíží je v tom, že si často nejsme vědomi, do jaké míry tyto klapky zabarvují naše interpretace událostí, dokud nás na to někdo neupozorní.

Vezměme si příklad. Představte si, že jedete kolem parku ve všední den ráno okolo půl desáté a uvidíte dva špinavé, ošuntělé a neoholené muže. Sedí v parku na lavičce a popíjí z něčeho, co vypadá jako láhev vína zabalená v papírovém pytlíku. Jaká je vaše okamžitá reakce na tuto situaci? Dva opilci bez střechy nad hlavou zase nasávají. Možná! Ale možná je to o sdílení, přátelství, způsobu interakce, přežití, osamělosti nebo zhroutených snech. Nikdy nevíme, dokud nenakoukneme za roušku samozřejmosti.

Ne, že by naše předpoklady, zkušenosti a znalosti byly nutně samy o sobě špatné. Vzpomeňte si, že jsme si řekli, že jsou pro rozvoj teoretické citlivosti dobré. Jde jen o to, že pokud chceme odhalovat jevy a tvořit nové teoretické formule, musíme své předpoklady kriticky posuzovat, rýpat se ve svých zkušenostech, dívat se „za“ literaturu.

K tomu, abychom dokázali v údajích objevit teorii, potřebujeme teoretickou citlivost, schopnost „vidět“ s analytickou hloubkou to, co reálně existuje. V pozdějších fázích výzkumu se teoretická citlivost rozvíjí prací s materiály samotnými. Ale v počátečních fázích analýzy potřebujeme způsoby, jak otevřít své myšlení o zkoumaném jevu. Techniky, které vám nyní hodláme představit, byly navrženy právě k tomuto účelu: aby využily znalostí a zkušeností spíše v náš prospěch, než aby nám vidění zatemňovaly. Nelze již více zdůraznit hodnotu těchto technik jak pro nováčky, tak pro zkušené badatele. Protože se používají během všech fází výzkumu, při všech typech kódování, zabýváme se jimi právě na tomto místě.

K čemu jsou tyto techniky určeny

- (1) Vyvedou vaše myšlení z hranic odborné literatury a osobní zkušenosti.
- (2) Pomůžou vám vyhnout se standardním způsobům myšlení o jevu.
- (3) Stimulují proces indukce.
- (4) Zaměřují vás na to, co máte před sebou, abyste nepovažovali údaje za samozřejmé.
- (5) Umožňují vyjasnění a odhalení podstaty domněnek lidí, kteří se objeví v údajích.
- (6) Pomůžou vám naslouchat tomu, co zkoumané osoby říkají, a odhalit, co tím mohou myslet.
- (7) Zabrání vám při zkoumání nashromážděných údajů přejít cenné informace, které tak na první pohled nevypadají.
- (8) Přinutí vás klást si otázky a dávat si na ně provizorní odpovědi.
- (9) Umožňují plodné označování, avšak provizorně.
- (10) Umožňují prozkoumání a vyjasnění možných významů pojmů.
- (11) Pomůžou vám v údajích objevovat vlastnosti a rozměry.

Využití kladení otázek

Cílem kladení otázek je vlastně „otevření“ údajů: přemýšlení o možných kategoriích, jejich vlastnostech a rozměrech. Ty vám v příštím rozhovoru nebo při čtení literatury umožní ptát se přesněji. Nechceme tím říci, že tyto otázky představují to, co v údajích „skutečně“ je, poukazují spíše na to, co by nám shromažďování údajů a jejich analýza, které teprve proběhnou, mohly říci, kdybychom věděli, jaké otázky klást.

Existují určité obecné otázky, které je možno si klást o údajích téměř automaticky. Každá z těchto otázek pravděpodobně podnítlá spoustu specifitějších a případnějších otázek, které povedou k rozvoji kategorií, vlastností a rozměrů. Tyto základní otázky jsou **Kdo? Kdy? Kde? Co? Jak? Kolik? A Proč?**

Zde se zastavme a použijme tyto otázky na nějakou situaci, abyste viděli, co tím myslíme. Představte si, že zkoumáte, jak zvládají bolest osoby stížené artritidou. Sednete si, rozložíte před sebou rozhovory a přečtete si níže uvedený výňatek. Mějte však na mysli, že centrem vaší analýzy je zjistit, jak osoby s artritidou snášejí bolest. Je přirozené, že k tomu, aby se vám to povedlo, musíte znát význam bolesti a dokonce i samotné artritidy, jaký jí přikládají osoby, které jí trpí, protože to v tom, jak lidé zvládají svůj stav, hraje velkou roli. Otázky, které si budete klást, vám pomohou získat všechny tyto informace. Zde je slíbený výňatek z rozhovoru s nějakou ženou:

Snížení bolestí je při artritidě velkým problémem. Někdy je bolest větší než jindy, ale když jde opravdu do tuhého, uuuu! Bolí to tak, že se vám nechce vylézt z postele. Nemáte chuť vůbec nic dělat. Úleva, kterou způsobují léky, je pouze dočasná nebo částečná.

Z těchto údajů je zřejmé následující. Říkají nám, že bolest je pro ni problémem: **pocitování bolesti**. Také říkají, že její bolesti mají vlastnost – kolísání **intenzity** od velkých po menší. Když jsou bolesti velké, má to dva následky: **omezení aktivity** a **setrvání v posteli**. Údaje nám také sdělují, že žena užívá léků na **snížení bolesti**, další kategorie. **Samoobslužné podávání léků** je strategií získání úlevy od bolesti. **Potlačování bolesti** má dvě vlastnosti: **délku trvání** (je dočasná) a **míru** (je částečná).

Co tedy máme? Máme dvě kategorie: **pocitování bolesti** a **potlačování bolesti**. Tyto dvě kategorie se vymořily z našeho počátečního kódování. Jsou to kategorie, protože, jak vidíte, existují další pojmy (subkategorie), které je pod ně možné

zařadit jako jejich vlastnosti, podmínky, následky a strategie. Na pár minut analyzování to není špatné.

Tímto způsobem bychom mohli pokračovat a zakódovat každý rozhovor. Snad bychom dále rozvinuli tyto kategorie a mohly by se objevit i nějaké nové kategorie. Ale byl by to dlouhý a únavný proces a množství toho, co bychom z údajů dostali, by záviselo hlavně na naší teoretické citlivosti. Takže se podívejme, jak je možné zvýšit teoretickou citlivost použitím našeho seznamu otázek na zkoumanou oblast. Naše otázky se nebudou týkat této konkrétní ženy trpící artritidou, ale obecně lidí, kteří trpí artritidou. Všimněte si, že při kladení podotázek u každé hlavní otázky je třeba se opírat o svou osobní zkušenost, profesní zkušenost, pokud nějakou máte, a také o odbornou literaturu. Všechny tyto zdroje však použijeme volně asociativním, tvořivým způsobem.

Kdo poskytuje lidem trpícím artritidou úlevu od bolesti? Poskytují si ji vždycky sami nebo jim ji poskytuje někdo jiný? Chodí třeba někdy k lékaři, na kliniku, pohotovost, aby jim tam ulevili? Mohou jim poskytnout úlevu i jiní lidé než lékaři, například fyzioterapeuti, kteří používají vodoléčbu nebo jim ukazují, jak se pohybovat, aby bolestivá místa byla co nejméně zatěžována? A co odborníci, kteří by je mohli naučit, jak k potlačování bolesti využívat biologickou přetnou vazbu? Nebo duchovní poradci, kteří je ze stejného důvodu učí meditovat?

Co snižuje bolest? Zde jsou to léky, ale co jiného ještě mohou lidé trpící bolestmi dělat? Zkoušet různé polohy? Meditaci? Nehýbat se? Teplo? Klidné činnosti jako čtení nebo sledování televize, které jim umožní přestat na bolest myslet? Jaké jsou nejnovější formy terapie, o kterých se mluví v odborné literatuře? Existují nějaké specializované kliniky nebo místa, jejichž cílem je pouze učít lidi, jak zvládat bolest?

Jak je bolest pocíťována a zvládána? Jak mnoho úlevy je třeba? Pocíťují bolest všichni stejně? Pokud ne, jaké jsou tyto rozdíly? Co má člověk trpící artritidou na mysli, když říká, že bolest je intenzivní? Je intenzivnější, když je nebo když není unaven, rozptýlen, v depresi? Stěžuje si při bolestech? Pohybuje se? Pomáhá si sám nebo hledá pomoc jinde? Jak lidé zvládají bolest? Je třeba hodně úlevy nebo stačí jen trochu?

Kdy přichází bolest a kdy ji trpící potlačuje? Je bolest horší ráno nebo večer? Intenzivnější během pohybu nebo po něm? Bere si nemocný léky při prvních náznacích bolesti ještě před pohybovou aktivitou nebo čeká až bude bolest intenzivnější? Zkouší předtím, než si vezme léky, i jiné způsoby potlačování bolesti?

Proč je potlačování bolesti důležité? Co se stane, když bolest není potlačena? Co se stane, když potlačena je? Jak to ovlivňuje úroveň aktivity nemocného? Jeho vyhlídky, to, jak vidí artritidu samotnou a její budoucí průběh?

Je zde také skupina otázek *časového* rázu, na které je možné se ptát: **frekvence výskytu, délka trvání, rychlost, načasování**. Podívejme se, co se stane, když je použijeme na naši situaci.

Frekvence výskytu? Jak často je třeba potlačovat bolest? Každou hodinu, jednou denně? Je bolest a její snížení předvídatelné?

Délka trvání? Jak dlouho bolest trvá? Na jak dlouho ustupuje? Existuje něco, co by mohlo ve spojení s opatřeními použitými k potlačení bolesti, prodlužovat nebo zkracovat jejich účinek?

Rychlost? Jak rychle nebo pomalu přichází úleva? Jak rychle mizí: najednou nebo postupně?

Načasování? Jsou léky na potlačení bolesti podávány v určitou denní dobu? Kolik času musí uplynout, než je možné aplikovat další dávku? Pokud to zahrnuje cvičení, jak dlouho trvá?

Je možné klást si také otázky *prostorového* rázu: „Kolik místa zabere speciální vybavení? Je problém se skladováním?“ Nebo otázky *technického* rázu: „Jaké speciální přístrojové vybavení je třeba? Jsou k obsluze třeba nějaké speciální znalosti? Jaké jsou rozměry, cena, přenosnost (léky jsou přenosné) tohoto vybavení?“

Nyní již máte mnohem víc námětů k přemýšlení, než když jste se poprvé začali zabývat údaji o bolesti. Odpovědi na všechny tyto otázky se ve skutečných údajích ležících před vámi vyskytovat nemusí, ale v tomto ohledu se nemusíte strachovat. Je pouze na vás, jestli se těmito otázkami budete zabývat i v dalších rozhovorech a další analýze. Ne, že byste se nutně museli ptát na všechny otázky, které jsou na seznamu. Mnoho odpovědí se v dalších rozhovorech objeví, aniž byste vůbec museli tyto otázky klást, pouze je „uslyšíte.“ Budete na údaje pohlížet v jejich světle, sbírat nápovědi, ptát se na další podrobnosti. Také budete při další analýze údajů mnohem citlivější, jestliže budete v údajích hledat odpovědi na tyto otázky. Pokud žádné odpovědi nenajdete, pak je třeba se ptát: „Koho bych se ještě mohl zeptat, abych tyto odpovědi získal?“ (Nezapomeňte, že tyto odpovědi budou konceptualizovány a seskupeny do kategorií, jejich vlastností a rozměrů tak, jak jsme to zrovna ukázali.)

Analýza slova, větného úseku, věty

Nyní vám ukážeme, že k tomu, abychom mohli údaje "otevřít," není nutné mít celý odstavec textu nebo seznam otázek. Dá se to dělat s větou, větným úsekem, někdy i s jediným slovem.

Analýza slova, větného úseku nebo věty je velmi cenným cvičením. Může vás totiž naučit, jak se ptát na možné významy, přikládání nebo vyjadřované mluvčím a lidmi kolem něj. Může vám také pomoci vynést na světlo vaše vlastní domněnky o tom, co je řečeno, a přinutit vás, abyste je zkoumali a podrobili kritice. Toto cvičení může být velmi cenné jako úvodní strategie i pro zkušené analytiky, protože i oni do analýzy vnášejí své předpoklady a perspektivy.

Obvykle, když člověk vidí nějaká slova, připisuje jim nějaké významy odvozené od jejich běžného užití nebo podle své zkušenosti. Často si myslíme, že, protože my bychom se cítili nebo jednali určitým způsobem, je to právě to, co chce respondent svými slovy vyjádřit. Tato domněnka není nutně správná. Vezměte si slovo – jakékoliv slovo – a zeptejte se lidí, jaký má pro ně význam. Dobrým příkladem je slovo „červená.“ Jeden člověk může říci: „býci, rtěnka a krev.“ Jiný by mohl odpovědět: „vášeň.“ Pro vás možná červená znamená oblíbené šaty, růži, elegantní sportovní vůz nebo taky nic z toho, co tu jmenujeme. Jako cvičení vám navrhuje, abyste si napsali seznam všeho, co vám přijde na mysl, když myslíte na slovo „červená.“ Úžasné, co! Červená je mnohem víc, než jen barva. Je v ní sentiment, cit, struktura, pocit, vůně a čin. Tyto asociace jsou odvozené z významů, které se spojily s tímto slovem během dlouhých let, ať již z osobních nebo kulturních důvodů.

Postup je zde následující: Nejdříve projít dokument, alespoň pár stran, pak se vrátit k jakémukoliv slovu, větnému úseku nebo větě, která vám připadá důležitá, významná nebo zajímavá. Měla by to být věc, o níž chcete hlouběji popřemýšlet. Pak si udělejte seznam všech možných významů, od těch nejpravděpodobnějších až po ty nejméně pravděpodobné.

Abychom vám ukázali, jak použít tuto techniku, předvedeme vám, jak jsme ji použili na výzkumném semináři k zahájení analýzy údajů jedné studentky.

Dějištěm je třída. Studentčino výzkumné téma se týká invalidity. Potřebuje pomoc s analýzou rozhovoru s mladým invalidním mužem. Slovem, s nímž jsme se na semináři rozhodli pracovat, je *jakmile*. Pochází z větného úseku „jakmile jsem ve sprše.“

P = přednášející

S = student (kterýkoliv)

- P. Znáte kontext respondentovy činnosti. Co by tedy mohlo *jakmile* znamenat?
- S. Ten muž se cítil *nezávislý*, jakmile byl ve sprše. *Následek*.
- P. Kde by se ještě mohl cítit *nezávislý*, jakmile by tam byl?
- S. V posteli nebo na vozíčku.
- P. Kde by se mohl cítit *závislý*, jakmile by tam byl? Další *následek*, ale týká se obměny činnosti.
- S. Před schodištěm.
- P. Co by ještě mohlo jakmile znamenat?
- S. *Podmínku* pro něco, co by mohlo následovat činnost respondenta.
- S. Konec jedné činnosti a začátek další. Myšlenka fází nebo *sekvence* činností.
- P. Vezměme si jinou situaci, v níž by se mohlo použít slovo jakmile, a porovnejme ji s touto. Například situace na stadiónu. Mluvčí říká: „Jakmile zazněla rána z pistole, zapomněl jsem na měsíce strašného tréninku.“
- S. Rychlost přechodu z jedné fáze činnosti do druhé. *Vlastnost* času a myšlenka *průběhu*.
- S. Příprava, která předchází „jakmile.“ Podmínka tréninku nebo přípravy, která je nutná, než může činnost nastat.
- S. Úsilí respondenta dostat se k tomu jakmile. *Vlastnost* úsilí a *následek* dosažení.

Studenti potom hodinu pokračovali v diskuzi o slovu „jakmile.“ Probírali různé možné významy, kladli otázky a označovali jevy, ale nic z toho údajům nevnucovali. To znamená, že nikdo neřikal, že kterýkoliv z možných významů odhalených v této hodině nutně platí pro tohoto konkrétního invalidu a nebo tuto konkrétní činnost. Toto cvičení poskytlo naší studentce pouze možný rozsah významů, které by se mohly spojovat se slovem „jakmile,“ a tím zvýšilo její citlivost vůči tomu, co mohla analýzou zjistit z tohoto a dalších rozhovorů.

Opět si všimněte, jak jedno slovo může zahrnovat mnoho významů. Všimněte si také, že jsme se příliš nevzdálili od zkoumané situace a udržovali jsme analýzu slova „jakmile“ ve vztahu k činnosti. Ale i v tomto případě vedlo přemýšlení o

jiným slově k úvahám o průběhu, podmínkách, následcích, změnách atd., které může studentka použít ve svých dalších úvahách o činnosti a invalidech.

Abychom se neopakovali, použití této techniky na větné úseky nebo věty zde na příkladu předvádět nebudeme. Stačí říci, že je možné urazit pořádný kus analytické cesty použitím stejného postupu na větné úseky nebo věty. Věta jako: „První série způsobů léčby rakoviny nebyla účinná,“ má v sobě obrovský potenciál. Člověk by se mohl začít ptát, jaké možné významy by se mohly spojit s každým samotným slovem a pak s celou větou: rakovina, léčba, léčba rakoviny a slovní spojení „první série.“ Protože se nyní soustředíme na tato slova (a možné kategorie odvozené z naší analýzy) budeme se pravděpodobně ptát našich respondentů, pokud nám to sami neřeknou, jaký přesně pro ně mají tato slova význam. To se velmi liší od běžného způsobu, kdy jsou významy slov v rozhovorech odbyty tak, že tazatel bez váhání usuzuje na významy slov, ještě když respondent mluví. Pokud si možné významy během interakce neověřujeme s mluvčími nebo pokud se nenaučíme ptát, jaké významy mají pro naše respondenty různé, z analytického hlediska významné, termíny, omezujeme tím potenciální rozvoj své teorie.

Další analýza pomocí porovnávání

V kapitole o otevřeném kódování jsme řekli, že porovnávání je pro určování a kategorizování pojmů nezbytné. Nyní se budeme porovnáváním zabývat dále, ale tentokrát jako činností podněcující teoretickou citlivost.

Účel porovnávání, o němž zde mluvíme, je podobný jako u ostatních technik, o nichž jsme mluvili. Měly by vám pomoci prolomit vaše předsudky a také odhalit určité dimenze. Všimněte si ovšem, že abychom mohli tato porovnání učinit, musíme využít své osobní a profesní znalosti, a také odbornou literaturu.

Technika protikladů¹

Dejme tomu, že zkoumáte počítačový průmysl. Přečtete si několik prvních stran svých terénních poznámek a všimnete si, že IBM je gigantem tohoto oboru. Této oblasti v podstatě dominuje. Nyní by vás mohlo zajímat, co tato dominance znamená pro toto průmyslové odvětví jako celek, jaký má vliv na cenovou a obchodní politiku konkurence, na jejich obranné manévry a organizaci jejich výro-

¹ v originále *Flip-Flop Technique* (pozn. př.)

by. Zdá se však, že odpovědi na tyto otázky se ve vašich současných údajích nenalézají. Hledíte do údajů a pořád žádný nápad. Vůbec nic.

Když se vám stane tohle, mohli byste zkusit překonat toto mentální ztrnutí pomocí techniky protikladů. To znamená převrácením pojmu dominance vzhůru nohama a představováním si jeho úplného opaku: průmyslové odvětví, jemuž nedominuje jediná společnost, ale kde jsou tržní podíly rovnoměrně rozděleny (jako v oděvním nebo stavebním průmyslu). Porovnáváte zde vlastně *extrémy jedné dimenze* tohoto průmyslového oboru: *vysoce* a *vůbec ne*.

Když se teď vrátíte do terénu nebo se podíváte na publikované materiály, budete zaměřenější a spíše si všimnete vlastností a dimenzí, které jste mohli přehlédnout, kdybyste si tohle malé cvičení neudělali. Toto cvičení by vám také mělo pomoci myslet o údajích spíše analyticky než popisně, vytvářet provizorní kategorie a jejich vlastnosti a přemýšlet o tvořivých otázkách.

Na dalším příkladu vám ukážeme tuto techniku v praxi. V tomto případě je objektem našeho zájmu tělo. Rozhodli jsme se, že se o těle něco dozvíme prozkoumáním oblasti kulturistiky. Tuto oblast jsme si vybrali, protože už máme s posilováním nějaké zkušenosti a máme snadný přístup na místa, kde je můžeme pozorovat a kde jsou také potencionální respondenti. V neznámých oblastech je totiž někdy obtížné získat subjekty a přístup na některá místa. Musíme si však uvědomit, že naše zkušenost s touto oblastí může brzdit naši analýzu tím, že bude udržovat naši pozornost na pozorovatelné realitě jako takové.

Začneme tím, že strávíme několik hodin pozorováním v tělocvičně a zapisováním poznámek o tom, co vidíme. Později, při analyzování, zvolíme tyto kategorie: tělesná síla, tvarování těla, sledování těla, cvičení těla a pohyb těla. To jsou všechno subkategorie jedné větší kategorie, kterou v této fázi nazveme „budování těla.“ Nyní se rozhodneme vzít jednu ze subkategorií, *tělesnou sílu*, a podrobněji se na ni podívat, abychom zjistili potenciální vlastnosti a dimenze, které by jí mohly náležet. Prozkoumáme své údaje, ale nic nenalézáme. Uvázli jsme. Rozhodneme se tedy podívat na sport, v němž tělesná síla hraje minimální nebo vůbec žádnou roli, například rybaření. Porovnáme posilování a rybaření.

Co nás tedy napadá o rybaření? Prakticky kdokoliv, jakéhokoliv věku, může chytat ryby, od čtyřletého dítěte až po pětasměsátiletého starce. Při posuzování kulturistů z hlediska síly by tedy mohl hrát roli věk. Co ještě nás napadá o rybaření? Odehrává se v přírodě, místo. To je další faktor zkoumání. Může se týkat kulturistiky obecně, ne však nutně také síly. Pojdme dále. Ryby se většinou nechytají rukama, potřebujete speciální nářadí. To pro kulturistiku potřebujete také. Ale musíme se zeptat, jaký je vztah mezi silou a tímto nářadím. Používá se to

druhé náradí ke zvyšování síly? Jak? Čím více síly máte, tím více zátěže (prostřednictvím tohoto náradí) zvednete. Rybaření obvykle není **nebezpečné**, pokud nespadnete do vody a neumíte plavat. Může být příliš mnoho nebo příliš málo síly nebezpečné při používání náradí? Jak? Co se stane, když máte méně síly, než si myslíte? Rybaření obvykle probíhá ráno nebo během dne, čas. A co kulturistika? Existují různé doby během dne, týdne nebo měsíce, kdy tělesná síla člověka vrcholí nebo klesá, a pokud ano, pak z jakého důvodu?

Místo porovnávání s úplně jiným sportem jsme také mohli použít následující protiklad. Mohli jsme porovnat stodvacetikilového kulturistu s padesátikilovou kulturistkou. Podívejme se, co nám dá toto porovnání. Muž má více síly než žena, což dokazuje hmotnost zvednuté zátěže. Kde se bere jeho síla? Má více svalů, svalové hmoty. To je pravda, ale proč? Něco síly pochází z rozdílů ve **vnitřní tělesné regulaci**, hormonálních rozdílů mezi muži a ženami. Mohou muži brát hormony, aby zvětšili svou sílu? Mohou ženy? Protože jsou to mužské hormony, jaké *následky* by mělo brání steroidů pro ženu? Jaké jsou následky u mužů? Je **legální** brát steroidy? Pokud ne, proč? Jak se získávají?

Kromě brání hormonů, jak ještě by mohly ženy zvětšovat svou sílu? Zpočátku jim může stodvacetikilový muž **pomáhat** zvedat těžká závaží. Po čase tréninku si mohou vyvinout takovou sílu, aby dokázaly zvednout těžší závaží samy, pokud to ovšem nepřekračuje jejich **tělesné možnosti**. Necháávají si i muži někdy pomoci od ostatních mužů nebo žen? Pokud ano, znamená to, že kulturistika má i *interakční složku*. Vždy, někdy, kdy? Jaké další strategie mohou muži a ženy použít ke zvětšení své síly – koncentraci, psychické nabuzení, pobídky ostatních?

I na této stručné analýze je možné vidět, jak jsme svou analýzu nastartovali tím, že jsme vzali subkategorii **tělesná síla** a porovnávali pomocí techniky protikladů. Kladli jsme otázky, které budeme sledovat v dalších pozorováních a rozhovorech. Také jsme rozvinuli možné subkategorie tělesné síly a k nim příslušné dimenze, které zase vedly ke strategiím používaným ke zvětšení tělesné síly. Také jsme k těmto strategiím vztáhli potenciální následky jejich užívání. S tím vším v hlavě se můžeme vrátit ke svým terénním poznámkám a pozorováním, teď již mnohem citlivější na toto téma než dříve. Pak se můžeme opět vrátit do terénu a otestovat své hypotézy. K otevření dalších kategorií (tvarování těla, cvičení těla, sledování těla atd.) bychom mohli použít tuto nebo kteroukoliv jinou ze zde probíraných technik.

Systematické porovnávání dvou nebo více jevů

Zamysleme se nyní nad jiným problémem. Dejme tomu, že jsme svou analýzu těla již našli v literatuře. Velmi nás zaujalo pár studií o „tělovém schématu.“ Aniž bychom si to uvědomili, nechali jsme tyto studie, aby ovlivnily náš přístup k analýze údajů. Ačkoliv my jsme si toho nevšimli, naši kolegové nebo členové komise posuzující diplomové práce si této předpojatosti mohou všimnout. Když se o tom zmíní, jsme ohromeni a zmateni. Vezměme si jinou situaci. Jsme tak zvyklí dívat se na situaci určitým způsobem, že když tento způsob při hledání příčin problémů selže, pokoušíme se o to stejně dál a dál a zdá se, že to nikdy nedokážeme překonat.

Co dělat, abychom dokázali překonat vzorce svého myšlení, a přesto si zachovat vše důležité ze svých zkušeností a znalostí z literatury? Jedním ze způsobů je **systematické porovnávání v počátcích analýzy**. Funguje to následovně.

Vezměme to, co známe o tělovém schématu z literatury a z vlastní zkušenosti, a začněme tento jev velmi systematicky kódovat, tak, jak jsme se to až doposud učili. Měli bychom získat nějaké pojmy, kategorie a vlastnosti.

Nyní vezměme jednu z těchto kategorií, řekněme hmotnost. Výzkumná literatura říká, že nadváha nebo příliš nízká hmotnost je jednou z podmínek, které negativně ovlivňují tělesné schéma. Můžeme začít něčím, čemu říkáme zaměřené porovnávání. Řekněme, že budeme porovnávat ženu s nadváhou s jinou ženou, která má normální hmotnost, a také je fyzicky atraktivní. Chceme klást takové otázky, které budou systematicky vynášet na světlo podobnosti a rozdíly mezi těmito dvěma ženami. Například: Co se stane, když jde fyzicky atraktivní žena po ulici, zvláště když má na sobě obtažené šaty? Lidé by se za ní mohli s uznáním ohlížet. Všichni lidé? No, asi někteří muži a možná několik žen. Jak jinak se za ní ještě mohou ohlížet? Někteří muži by se za ní mohli ohlížet chlípně nebo s uznáním. Některé ženy by se za ní mohly ohlížet s obdivem nebo s odporem.

Vnímá žena jdoucí po chodníku tyto názory? To jest, jak se dozví, co si okolní lidé myslí nebo jaký mají pocit? Jak by to mohlo ovlivnit její tělové schéma, kdyby si uvědomovala, že se za ní muž obdivně ohlíží? A co když se ohlíží chlípně? Je pro ni důležité, jestli ji obdivuje muž nebo žena? (Tyto otázky nám pomohou začít přemýšlet o tom, „za jakých podmínek“ se tělové schéma rozvíjí, a také o interakční složce tohoto rozvoje.)

A nyní bychom si mohli položit otázku: „Jak se lidé dívají na ženu s nadváhou, která jde po chodníku a má na sobě obtažené šaty? Dívají se na ni uznale nebo znechuceně? Za jakých podmínek by se na ni mohli dívat obdivně? Jakými způso-

by by jí své pocity mohli dát najevo? Jaké následky by měl každý ze těchto způsobů na její tělové schéma? Kdyby věděla, co si lidé myslí, byla by pravděpodobnost toho, že si na sebe vezme obtažené šaty opakovaně, vyšší nebo nižší? Mohlo by to, že má na sobě obtažené šaty, znamenat, že ji nezajímá, co si o ní lidé myslí, tedy vlastně, že je se svým tělem spokojena? Proč by to tato žena mohla pociťovat tímto způsobem, když jiní lidé s nadváhou to tak nepociťují?" Tyto otázky vás přivedou k myšlence, že možná ne všechny ženy s nadváhou mají špatné tělové schéma. S tímto náhledem můžete vyrazit znovu do terénu a vyptávat se žen, abyste zjistili proč. Pak můžete jejich odpovědi systematicky porovnávat s odpověďmi žen s dobrým tělovým schématem a žen se špatným tělovým schématem.

Kdybyste se měli na ulici zeptat jedné z žen na to, jak se někam dostanete, kterou byste si spíše vybrali? Proč? Co by vaše chuť či nechut znamenala? Na jakou část(i) těla by se mohl člověk, který se ptá na cestu, zaměřovat, zatímco se ptá? Vyzkoušejte různé možnosti a sestavte seznam možných následků pro tělové schéma. Také, jak byste se mohli cítit, kdyby atraktivní žena vaši otázku odbyla jako zbytečnou, zatímco žena s nadváhou by vám cestu podrobně popsala? Jak byste to dali těmto ženám najevo. Tyto otázky vám umožní uvědomit si všechny možné následky nadváhy s tím, že ne všechny musí být nutně negativní. A tyto následky samozřejmě také zpětně ovlivňují vaše úvahy při rozvíjení kategorie tělového schématu.

Nyní použijeme svou tvořivost k vyčarování situace, v níž se budou vyskytovat tyto dvě ženy, které však budou opakem toho, co bychom čekali, a ptejte se na tuto situaci. Situace se odehrává v televizní seznamovací hře.¹ Muž za plentou poslouchá dvě adeptky na rande, jak odpovídají na jeho otázky a dospěje k závěru, že si chce vyrazit na rande s dívkou jménem Annie. Joan pustí k vodě. Diváci ve studiu se pochichávají a doprovází jeho volbu bučením. Když uvidí Joan, pozná proč diváci takto reagovali. Joan je fyzicky atraktivní. No teda! Ale vzpomene si, že její odpovědi byly hloupé a nezdálo se, že by s ní mohla být zábava. Na druhou stranu Annie má zase nějaké to kilo navíc. Po počátečním šoku se však náš muž zdá být se svou volbou spokojen. Annie se za sebe rozhodně nestydí, má vynikající povahu a ráda tancuje. Rozhodně neodpovídá našemu stereotypu ženy, která má špatné tělové schéma.

Nyní se musíme zastavit a zeptat se proč. Kde se berou naše stereotypy? Je to naše schéma nebo jejich schéma, co jim připsujeme? A může i atraktivní žena mít špatné tělové schéma? Proč? Souvisí to s velikostí těla? Jak je tělové schéma

¹ Něco jako Rande na TV Nova (pozn. př.).

sdělováno ostatním? Kladení takových otázek, spolu s následným shromažďováním a analýzou údajů, vás brzy odvede od odborné literatury o tělovém schématu a otevře pro vás nové možnosti zkoumání. I když nakonec můžete dojít ke stejným závěrům, jako jsou v literatuře, vaše teoretická vysvětlení budou mnohem hutnější, protože vaše otázky vás vyvedly ze standardních způsobů myšlení, umožnily vám prozkoumání jiných myšlenkových cest a snad vám zprostředkovaly hlubší pochopení problému.

Porovnávání se vzdálenými jevy

Ještě než uzavřeme tuto kapitolu, chtěli bychom se krátce zmínit o *porovnávání se vzdálenými jevy*. Analytikové se při porovnávání většinou snaží zůstat co možná nejbližší svým empirickým oblastem, protože se obávají, že porovnáváním se vzdálenějšími jevy se nedozví nic, co by bylo pro jejich oblast užitečné. Tato domněnka *není* správná. Vraťme se k našemu výzkumu kulturistů. Tentokrát se budeme zamýšlet nad budováním těla v souvislosti s nářadím. Abychom našli nějaké otázky a kategorie o vztahu mezi nářadím a budováním těla, rozhodli jsme se porovnat kulturistiku s hrou na housle. Co nám může hra na housle říci o vztahu nářadí a budování těla? Podívejme se.

Houslista potřebuje nářadí (housle). Kulturisté také potřebují nářadí. Houslisté si své nářadí mohou nosit s sebou. Některé nářadí, které používají kulturisté, je také přenosné, ale některé je na přenášení příliš těžké, vlastnost *přenosnost*. A co posilovny samotné? Jsou všechny posilovny stacionární nebo existují také stěhovací posilovny? Kdo tyto posilovny používá? Housle mají struny, které mohou prasknout. Posilovací nástroje se také mohou pokazit, vlastnost *poruchovost*. Co se stane, když je v posilovně večer nabit a některý ze strojů se pokazí? Chodili byste do posilovny, kde je stále něco pokažené? Existují podniky, které vyrábějí a opravují housle. Určitě také existují podniky, které vyrábějí a opravují posilovací nářadí. Zde se již dostáváme k makroskopickým podmínkám, k *průmyslovým oborům*, které vyrábí a poskytuje servis nářadí. Které to jsou? A co příslušný stav technologie výroby a podobně? Nářadí, na které houslista hraje, je obvykle jeho majetkem. Kulturista může také vlastnit své nářadí, ale může také používat nářadí někoho jiného. Z toho vyplývá nejen vlastnost *vlastnictví*, ale i další otázky jako: Kdo vlastní nářadí? Co to znamená pro to, kde dochází k posilování? Jaké druhy posilovacího nářadí může jedinec vlastnit? Za jakých podmínek je může používat doma? Za jakých podmínek může jít člověk do posilovny a používat tam jejich nářadí? Houslisté mají většinou učitele. Mají kulturisté také své učitele, kteří by jim ukazovali, jak používat posilovací nářadí? Mají posilovací instruktory. Kdo jsou tito instruktoři? Jakou mají kvalifikaci? Za jakých podmínek můžete mít

instruktora? Potřebuje každý instruktora k tomu, aby se naučil posilovat? Jakou mají instruktoři ještě roli, kromě toho, že ukazují, jak používat posilovací nářadí?

Jak vidíte, možnosti, které se nám vynořují díky porovnávání, jsou nekonečné. Nemusíme ovšem porovnávat celé hodiny. Stačí jen do té doby, než se osvobodíme od všeho, co nás blokuje, nebo dokud nemáme seznam vlastností a dimenzí, které hodláme zkoumat. Pak se můžeme vrátit zpět ke svým údajům, teď však již připraveni činit objevy, protože již máme představu o tom, co „na papíru opravdu je,“ nebo co by tam být mělo.

Mávání červeným praporkem

Existuje ještě jedna technika, kterou bychom vám chtěli popsat, ještě než uzavřeme tuto kapitolu. Nazývá se mávání červeným praporkem. Cílem této techniky je opět pomoci analytikovi vidět v údajích více než jen to, co je zřejmé. Domněnky, které jsou kulturně podmíněné, se zvláště obtížně odhalují, protože všichni okolo mají stejné kulturní pozadí a – alespoň z většiny – přemýšlejí stejným způsobem, takže vás nikdo na tyto sdílené domněnky neupozorní.

Například jedna naše studentka zkoumala využití asijských překladatelů na klinice. Při popisování jednoho případu nám vysvětlila, že někdy jsou překladatelé mužského pohlaví přivoláni tlumočit pacientům ženského pohlaví. Použití mužů je v takovém případě problematické, protože některé problémy, jako sexuální a gynekologické, jsou považovány za velmi citlivé oblasti a nikdy se o nich nediskutuje za přítomnosti obou pohlaví. Vyučující se zeptal: „Nikdy se o nich nediskutuje?“ Studentka odpověděla: „Nikdy.“ Vyučující začal měnit podmínky. „V situaci, kdy by byl život ženy ohrožen, mluvilo by se o těchto oblastech?“ „Ne!“ odpověděla studentka, „jsou tabu.“ Pak vzal vyučující v úvahu svou zkušenost, že všechny kultury mají své citlivé oblasti, ale že také mají způsoby, jak s nimi nakládat, a za určitých podmínek je možné tato tabu ignorovat nebo obejít. Ve skutečnosti to věděla i ta studentka, ale byla tak ponořena do svých údajů, že ji vůbec nenapadlo zpochybňovat tuto záležitost. Kdyby studentka i nadále přijímala to zřejmé, aniž by to zpochybňovala, unikl by jí celý jeden problém – jak jsou různé citlivé situace zvládány v různých asijských kulturách – což by jistě byla důležitá část její analýzy.

Pointa je: Měli byste získat velkou citlivost na určitá slova a fráze. Takové jako „nikdy,“ „vždycky,“ „tak to nemůže být,“ „každý ví, že se to tak dělá“ a „o tom není třeba diskutovat.“ Pokaždé, když slyšíte taková slova nebo fráze, měli byste zamávat červeným praporkem – imaginárním praporkem, samozřejmě.

Tato slova a fráze jsou signály k tomu, abyste se na tu záležitost podívali podrobněji. O co tu jde? Co myslíte tím *nikdy*? Nebo *vždycky*? Proč to tak je? Nikdy, za jakých podmínek? Jak je toto *nikdy* udržováno? Jaké jsou jeho následky? Co se stane, když *nikdy* nebude dodrženo? To znamená, co když nějaká ubohá neznalá osoba udělá něco, co nikdy dělat neměla? Existují způsoby, jak toto *nikdy* obejít? Jak jsou lidé, kteří se neptají, nebo lidé důvěřiví, kulturou vedeni k tomu, aby věřili takovému *nikdy*? Chovají se lidi podle něj i tehdy, když v něj nevěří? Nebo věří, ale nechovají se podle něj?

Chceme zde říci, že při analýze je dobré nikdy nepovažovat nic za samozřejmé. V okamžiku, kdy budete něco považovat za samozřejmé, zavíráte si před sebou mnoho možností, které by mohly být klíčem k vyřešení vašeho výzkumného problému.

Problémy a obavy

Během let jsme si všimli, že studenti mají někdy obavy ohledně použití těchto technik. Bylo by dobré se zde o nich zmínit, protože to mohou být i vaše starosti.

(1) Studenti jsou často ohromeni, když nás vidí tyto techniky předvádět na seminářích. Domnívají se, že vyučující má nějakou kouzelnou moc, kterou oni nikdy nedokážou napodobit. Asi tak, jako když kouzelník přeměňuje slámu (údaje) na zlato (teorie).

(2) Studenti se často zaberou do údajů – údaje jsou tak fascinující – že se od nich nedokážou odpoutat. Zdá se, že zapomínají, že se kdy učili tyto techniky, a později se diví, že v údajích nevidí nic jiného než staré známé věci. Nakonec přijdou k nám, abychom jim pomohli dostat se z jejich vyjetých analytických kolejí.

(3) Někdy se studenti obávají použít tyto techniky systematicky, protože si myslí, že by tím na údaje naroubovali něco, co v nich není. Obávají se, že když se od údajů příliš vzdálí, nic se nedozví o oblasti empirické reality, kterou zkoumají.

(4) Studenti si často nejsou jistí, jak a kdy užít těchto technik. Obávají se, že je budou muset použít při každém rozhovoru a během každé analýzy.

Rádi bychom se zde k těmto otázkám vyjádřili. Za prvé, věřte nám, že schopnost používat tyto techniky nemá s magií nic společného. Poté, co se tyto techniky naučíte používat, můžete i vy z trochy údajů udělat efektivní teoretické myšlenky. Je k tomu třeba jen trpělivost, spousta cvičení a důvěry ve svou schopnost učit se. Za druhé, tyto techniky je třeba užít tehdy, když chcete „otevřít“ údaje a

uvolnit tvořivost a teoretickou citlivost, kterou máte. Pokud je nebudete používat, vaše objevy budou minimální a teorie pojmově chudé a nedostatečně ověřené.

Za třetí, nikdy na údaje nic neroubujte. To znamená, že zpočátku je třeba považovat všechny pojmy, kategorie nebo hypotézy, které se vynoří při užití těchto tvořivých postupů, za provizorní. Jejich funkcí je zvýšit citlivost badatele, aby věděl, co má hledat. Jsou navrženy tak, aby osvobozovaly myšlení a probouzely citlivost. Myšlenky, které vzniknou při užití těchto technik, by nikdy neměly být zaměňovány s údaji, jsou to jen hypotetické možnosti, které musí vždy odpovídat skutečným údajům.

Za čtvrté, tyto techniky se používají jako pomůcky pro analýzu, neužívají se tedy na každou terénní poznámku nebo rozhovor. Jsou zvláště užitečné při analýze několika prvních rozhovorů, pozorování nebo dokumentů, protože pomáhají „vidět,“ co v údajích vlastně je. A dokonce ani zde se nepoužívají u každého slova, fráze nebo odstavce. V pozdějších fázích analýzy jsou tyto techniky užitečné také tehdy, když se dostanete do rozpaků, cítíte se zablokováni nebo si nejste jistí, kterým směrem pokračovat ve své analýze nebo sběru údajů. Jsou to efektivní nástroje. Jako u všech nástrojů se budete muset naučit, kdy a jak je používat. Ale používejte je! Experimentujte s nimi a nalezněte své vlastní způsoby jejich efektivního využití pro své konkrétní účely. Nezapomeňte také, že ačkoliv tyto techniky uvádíme ve spojení s otevřeným kódováním, jejich použití je stejně důležité, když se analyticky zadrhnete v axiálním a dokonce i v selektivním kódování.

I když je vaším cílem seriózní analytické použití těchto technik a ačkoliv jejich dokonalé zvládnutí vyžaduje tvrdou práci, neexistuje důvod, proč by to nemohla být zábava. Říci „uvolněte se a užijte si to“ by se vám mohlo zdát nemístné, ale spoň však nezaměňujte serióznost této práce s potěšením, které z ní můžete mít.

Souhrn

Každý z nás vnáší do analýzy údajů svou předpojatost, své domněnky, vzorce myšlení a znalosti získané zkušeností a z literatury. Ty vám mohou zabraňovat, abyste v údajích viděli to, co je důležité, nebo abyste se dostali z popisné úrovně analýzy na úroveň teoretickou. Existují různé techniky, které mohou těmto problémům předejít nebo je napravit. Mezi ně patří: kladení otázek, technika protikladů, porovnávání podobných i vzdálených jevů a mávání červeným praporkem. Jediné, co potřebujete, je cvičení – čím více, tím lépe – a fantazii.

Je pravděpodobné, že vytrvalým cvičením těchto technik se vaše fantazie ještě více rozvine. Zpočátku můžete cvičit na cizích údajích nebo jakémkoliv dokumen-

tu – dokonce i na článku v časopise – což vám může připadnout psychicky snazší, než čelit svým vlastním údajům. Ale pamatujte si, že tyto techniky je nutné cvičit tak dlouho, dokud vám nebudou připadat více méně automatické.

Při učení by vám také mohlo pomoci, kdybyste na konci každé analýzy zpětně posoudili analytické kroky, které jste během sezení učinili. Budete si lépe uvědomovat, jak tyto postupy užíváte a s jakými výsledky. Takové občasné ohlédnutí časem vede paradoxně k jejich zautomatizovanějšímu, přirozenějšímu používání.

Axiální kódování

Definice termínů

Axiální kódování: Soubor postupů, pomocí nichž jsou údaje po otevřeném kódování znovu uspořádány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi. To se činí v duchu kódovacího paradigmatu, které zahrnuje podmiňující vlivy, kontext, strategie jednání a interakce a následky.

Příčinné podmínky: Události, případy, dění, které vede k výskytu nebo vzniku nějakého jevu.

Jev: Ústřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání nebo interakcí nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah.

Kontext: Konkrétní soubor vlastností, které jevu náleží, tj. umístění událostí nebo případů tohoto jevu na dimenzionálních škálách. Kontext představuje konkrétní soubor podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce.

Intervenující podmínky: Strukturní podmínky související se strategiemi jednání nebo interakce, které jevu náleží. Usnadňují nebo naopak znesnadňují strategie, použité v určitém kontextu.

Jednání/interakce: Strategie vyvinuté ke zvládnání, ovládnání, vykonávání nebo reagování na jev za určitého souboru percipovaných podmínek.

Následky: Následky nebo výsledky jednání a interakce

Otevřené kódování (popsané v kapitole 5) údaje rozděluje a umožňuje určit některé kategorie, jejich vlastnosti a umístění na dimenzionálních škálách. Axiální kódování tyto údaje zase novým způsobem skládá dohromady *vytvářením spojení mezi kategorií a jejími subkategoriemi*. Nemluvíme zde o vzájemném uspořádání několika hlavních kategorií, s cílem vytvořit souhrnné teoretické formulace (viz. kapitola 8), ale o vytvoření něčeho, co se časem stane jednou z několika hlavních kategorií. Jinými slovy, stále ještě se budeme zabývat rozvíjením kategorií, ovšem rozvíjením přesahujícím vlastnosti a dimenze.

V axiální kódování se budeme soustředit na bližší určení kategorie (*jevu*) pomocí podmínek, které jej zapříčiňují, *kontextu* (jeho konkrétního souboru vlastností), v němž je zasazen, *strategií* jednání a interakce, pomocí kterých je zvládán, ovládán, vykonáván, a *následků* těchto strategií. Tyto blíže určující charakteristiky kategorie upřesňují, proto je nazýváme *subkategorie*. V podstatě jsou to také kategorie, ale protože je uvádíme do určitého vztahu k nějaké kategorii, přidáváme k nim předponu „sub.“

Vzpomeňte si, že v kapitole o technikách zvyšování teoretické citlivosti (kapitola 6) jsme v některých příkladech analýzy použili termíny jako „podmínky“, „strategie“, „následky.“ Během kódování se tyto termíny vynořily a ukázaly nám, že jakmile údaje při otevřeném kódování rozebereme, okamžitě je zase sami od sebe začneme skládat dohromady pomocí vztahů. Ačkoliv otevřené a axiální kódování jsou odlišné analytické postupy, badatel se při reálné analýze neustále pohybuje mezi oběma typy kódování.

Ještě než začneme popisovat, jak probíhá specifikace kategorií pomocí axiálního kódování, rádi bychom vám předložili k úvaze následující myšlenky.

(1) Během otevřeného kódování je určeno mnoho různých kategorií. Některé z nich náleží určitým jevům jako třeba bolest, zvládnutí bolesti, tělesná síla, tělový obraz. Jiné kategorie poukazují na podmínky, které mají k těmto jevům nějaký vztah. Další kategorie budou označovat strategie jednání nebo interakce použité k zvládnutí, ovládnutí nebo reakci na tento jev. Konečně to budou také kategorie, které budou poukazovat na následky jednání nebo interakce, opět ve vztahu k určitému jevu.

(2) Skutečná konceptuální označení přiřazená kategoriím nemusí nutně naznačovat, jestli kategorie označuje podmínku, strategii nebo následek. Musíte je jako takové identifikovat. Například, pojem *potlačení bolesti* ve svém označení nikde neobsahuje termín *následek*. Přesto však v některých případech (v závislosti na zaměření výzkumu) může být potlačení bolesti následkem nějakého jednání,

jehož cílem bylo potlačit bolest. Stejně tak nejsou podmínky, strategie ani následky výslovně jako takové uvedeny v rozhovorech nebo dokumentech, které analyzujeme, ačkoliv to některé případy nebo události mohou implicitně naznačovat. Vezměme si třeba následující věty: „Když trpím (podmínky) artritickou bolestí (jev), vezmu si aspirin (strategie). Po chvíli se cítím lépe (následek).“ Všimněte si, že jsme prvky paradigmatického modelu výslovně uvedli.

(3) Každá kategorie, ať již kategorie identifikující nějaký jev nebo některá z jejích určujících subkategorií, bude mít nějaké vlastnosti. Těmito vlastnostem mohou být přiřazeny nějaké dimenze, což kategorii určuje ještě blíže. Například, subkategorie potlačení bolesti (následek) má obecné vlastnosti jako trvání, míra, potenciální vedlejší účinky, atd., které se budou v každém konkrétním případě lišit. Jev artritická bolest má obecné vlastnosti jako rozsah, trvání a intenzita, tyto jsou opět v každém případě specifické. Při kódování dokumentu o bolesti (nebo jakémkoliv jiném jevu), je každé události možné přiřadit konkrétní umístění na dimenzionálních škálách ve smyslu těchto vlastností. Toto dimenzionální umístění je významné při integraci teorie (viz. kapitola 8 o selektivním kódování).

(4) V axiálním kódování jsou subkategorie vztahovány ke svým kategoriím pomocí něčeho, čemu říkáme *paradigmatický model*. Tento model a způsob jeho použití při vztahování subkategorií k určité kategorii při axiálním kódování je popsán na následujících řádcích.

Paradigmatický model

V zakotvené teorii spojujeme subkategorie s kategoriemi do souboru vztahů určujícího příčinné podmínky, jev, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce a následky. Velmi zjednodušeně tento model vypadá takto:

(A) PŘÍČINNÉ PODMÍNKY → (B) JEV → (C) KONTEXT →
 (D) INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY → (E) STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTE-
 RAKCE → (F) NÁSLEDKY

Použití tohoto modelu vám umožní o údajích systematicky přemýšlet a vzájemně je mezi sebou vztahovat složitými způsoby. Stejně tak nyní, když se ocitnete v určité životní situaci a snažíte se sobě nebo ostatním vysvětlit, proč se to mohlo přihodit, spoléháte na příčinný model (něco se stalo z nějaké příčiny nebo podmínky). Neustálým cvičením se můžete snadno naučit řídit se při myšlení

¹ v originále *paradigm model* (pozn. př.)

poněkud složitějším paradigmatickým modelem. Pokud tento model nepoužijete, vaší teorii se bude nedostávat hutnosti a přesnosti.

Jestliže než se budeme zabývat tím, jak lze kategorie vzájemně uvádět do vztahů pomocí tohoto paradigmatického modelu, popíšeme podrobně každý z jeho prvků.

Jev

Jev je ústřední myšlenka, událost, dění, případ, na který se zaměřuje soubor zvládajících nebo ovládajících jednání nebo interakcí, nebo k němuž má tento soubor jednání nějaký vztah. Jev identifikujeme kladením otázek jako: Čeho se údaje týkají? O čem je vlastně toto jednání nebo interakce? (podrobnější popis viz. kapitola 5)

Příčinné podmínky

Tento termín odkazuje na události nebo případy, které vedou k výskytu nebo vzniku jevu. Například, pokud se zajímáme o jev bolest, můžeme zjistit, že zlomení nohy nebo artritida mohou vést k bolesti. Takovéto případy zapříčiňují nebo vyvolávají pocit bolesti. S použitím paradigmatického modelu by mohla být situace bolesti schematicky zapsána takto:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomení nohy nebo artritida		bolest

Ve skutečnosti je velmi vzácné, že by jediná *příčinná podmínka* vyvolávala jev. Vzpomeňte si, že se bavíme o bolesti spojené se zlomenou nohou. Tím, co vede k bolesti, jsou vlastnosti zlomené nohy (a osoby, které ta noha patří) a jejich kombinace. Nyní musíme popsat zlomeninu poněkud blížeji, tj. určit její vlastnosti a umístění těchto vlastností na dimenzionálních škálách. Můžeme třeba říci, že došlo k více než jedné zlomenině – ke dvěma (počet zlomenin), a že jedna z nich je mnohočetná (typ zlomeniny). Dále, že osoba, která zlomeninu utrpěla, není ani v bezvědomí ani paraplegik, takže nervový systém je nedotčený a funkční (rozsah vnímání). Podíváme se také na bolest a její konkrétní vlastnosti a dimenze. Ty by měly být vysvětlitelné pomocí konkrétních dimenzí příčinných podmínek. Mohli bychom například předpokládat, že při mnoha zlomeninách, z nichž některé jsou mnohočetné, a při vysoké úrovni vnímání nohy bude **intenzita** bolesti vysoká. O **trvání** bolesti bychom mohli říci, že bolest je stálá. Nyní naše schéma vypadá takhle:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomená noha		bolest
<i>Vlastnosti zlomené nohy</i>		<i>Konkrétní dimenze bolesti</i>
Mnoho zlomenin	intenzita	vysoká
Mnohonásobná zlomenina	trvání	stálé
Vnímání	umístění	noha od kolene dolů

Mohli byste si myslet, že zlomení nohy nebo onemocnění artritidou jsou jevy samy o sobě. To je svým způsobem pravda. Ale pamatujte si, že se zaměřujeme na bolest, nikoliv na artritidu nebo zlomeninu. O ně se zajímáme pouze jako o podmínky bolesti, z nichž jsme schopni usuzovat na intenzitu, typ, trvání bolesti atd., a to tak, že se díváme na konkrétní vlastnosti příčinné podmínky. Je důležité zde zdůraznit, že příčinnou podmínkou může být jakákoliv událost (třeba určité chování, něčí výrok, něčí činnost) včetně události náhodné. Vše závisí na situaci.

Na příčinné podmínky¹ někdy v údajích ukazují slova jako: „když,“ „zatímco,“ „od té doby,“ „protože,“ „kvůli“ nebo „následkem.“ I když však tyto nápovědi chybí, můžete často najít příčinné podmínky tak, že se zaměříte na jev a budete systematicky vyhledávat v údajích takové události, situace nebo případy, které jej předcházejí.

Kontext

Kontext je konkrétní soubor vlastností, které jevu náleží, tj. umístění události nebo případů tohoto jevu na dimenzionálních škálách. (Pokud vám něco není jasné přečtěte si znovu kapitulu 5.) Kontext je zároveň určitým souborem podmínek, za nichž jsou uplatňovány strategie jednání nebo interakce určené ke zvládnutí, ovládnutí, vykonávání nebo reagování na určitý jev. Je to právě kontext, co popisujeme, když říkáme: „Při dlouhotrvající intenzivní bolesti se uchylujeme k takovým a takovým opatřením, abychom ji dostali pod kontrolu.“

Abychom to vyjasnili, vrátíme se k našemu příkladu se zlomenou nohou. Zlomená noha způsobuje bolest. Jestliže víme jenom tohle, je těžké ji náležitě ošetřit. O zlomené noze bychom chtěli vědět, kdy byla zlomena, jak, počet zlomenin, typy zlomenin, jestli je noha vnímána a podobně. U bolesti bychom chtěli vědět něco o její časové trajektorii neboli vývoji během času, jejím trvání, konkrétnímu umístění, intenzitě a tak dále.

¹ Autor zde uvádí, že se používá také termín *antecedent conditions*. Jelikož však v češtině nemá slovo „antecedentní“ příčinné konotace (tak jako je tomu v angličtině), ponechávám v této knize pouze termín *příčinné podmínky*. (pozn. př.)

Nyní můžeme říci: Opatření na zmírnění bolesti použijeme za následujících podmínek: (a) bolest je na počátku své časové trajektorie, (b) bolest je intenzivní, (c) trvá poměrně krátce, (d) její centrum je někde podél holenní kosti.

Naše schéma bolesti nyní vypadá následovně:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomená noha		bolest
<i>Vlastnosti zlomené nohy</i>		<i>Konkrétní dimenze bolesti</i>
Mnoho zlomenin		intenzita vysoká
Mnohonásobná zlomenina		trvání stálé
Vnímání		umístění noha od kolene dolů
Ke zlomenině došlo před dvěma hodinami		časová trajektorie na počátku
Pád na zledovatělé ulici		pomoc přišla brzy

Kontext zvládnání bolesti

Za podmínek, kdy je bolest:

neustálá, vysoké intenzity, umístěná pod kolenem, na počátku své časové trajektorie, když pomoc přišla brzy, pak:

Intervenující podmínky

Nyní se přesuneme k dalšímu souboru podmínek, které se vztahují ke zkoumanému jevu (kategorii). Nejdříve jsme se zabývali příčinnými podmínkami, pak jsme mluvili o kontextu, který obsahuje jak konkrétní vlastnosti jevu, tak soubor podmínek ovlivňujících jednání nebo interakci. Nyní se bavíme o *intervenujících podmínkách*. Co to je? Mohli byste si je představit jako *širší strukturní kontext* jevu. Tyto podmínky buď usnadňují nebo naopak znesnadňují použití strategií jednání nebo interakce v určitém kontextu. Je třeba je také zvládnout. Příklad intervenujících podmínek je možné vidět v následující větě. Jste nemocní a potřebujete pro své léčení určitou lékařskou techniku, ale ta je k dispozici pouze ve vzdáleném zdravotnickém zařízení. Abyste se mohli nechat léčit, budete muset nějakým způsobem cestovat. Jinými slovy nemůžete okamžitě jednat a nechat se takto ošetřit, protože vám v tom brání ona vzdálenost.

Intervenující podmínky jsou široké a obecné podmínky, které ovlivňují strategii jednání nebo interakce. Tyto podmínky zahrnují: čas, prostor, kulturu, ekonomický status, stav techniky, zaměstnání, historii a individuální biografii. (V kapitole 10 se dozvíte více o nich samotných i o tom, jak je včlenit do analýzy.) Pohybují se od těch, které jsou situaci nejvzdálenější až po ty, které jsou zkouma-

né situaci nejbližší. Vratme se k našemu příkladu se zlomenou nohou a podívejme se, jak tyto podmínky usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci.

Představte si, že si někdo zlomil nohu během pobytu v lese (oproti tomu, kdyby byl ve městě), kde byl sám. Tyto podmínky by mohly ovlivnit dobu, která uplyne, než se mu dostane ošetření a potlačení bolesti. Také jsou důležité biografické údaje jako např. věk té osoby, jestli v současné době trpí nějakou další chorobou nebo obtíží, její zkušenosti s bolestí a názory a přesvědčení jak zraněné, tak ošetřujících osob týkající se zvládání bolesti. Pak jsou zde také vlivy technologie jako jsou dostupné léčebné postupy a léky na potlačování bolesti, znalosti jejich použití, dostupné přístroje a podobně.

Mohli bychom pokračovat v tomto seznamu intervenujících podmínek, ale to, co jsme již napsali, k objasnění tohoto pojmu stačí. Ne všechny podmínky budou platit pro všechny situace. Je na vás jako na analytikovi, abyste identifikovali, které z nich mají nějaký vliv a začlenili je do analýzy tím, že ukážete, jak usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci a, pokud to bude vhodné, i jak je jednání nebo interakce řízena.

Strategie jednání nebo interakce

Zakotvená teorie je *metoda budování teorie orientovaná na jednání a interakci*. Ať studujete jednotlivce, skupiny nebo kolektivy, vždy zde existuje jednání nebo interakce zaměřené na zvládání, ovládání, vykonávání nebo reagování na nějaký jev tak, jak se vyskytuje v určitém kontextu nebo v konkrétním souboru percipovaných podmínek. Interakční složka se vztahuje na já (self) i na ostatní interakci.

Jednání nebo interakce má určité vlastnosti. Za prvé je *procesuální*, jeho přirozenou vlastností je vývoj. Proto může být zkoumáno ve smyslu následnosti, pohybu nebo změny v čase. (Viz kapitola 9.) Za druhé, jednání nebo interakce, o kterém mluvíme, je *záměrné, začleněné*, činěné z nějakého důvodu – a je reakcí na jev nebo pokusem o jeho zvládnutí. Proto se vyskytuje ve formě *strategií* a taktik. Nedá se však říci, že veškeré jednání nebo interakce je záměrné, v některých případech může být reflexivní.¹ Účel tohoto jednání nebo interakce nemusí souviset se zkoumaným jevem, ale následky tohoto jednání mohou zkoumaný jev ovlivňovat. Řekněme, že studujete self-esteem u dětí. Dítě rozlije sklenici s mlékem na podlahu. Matka je unavená, protože zrovna vytírala podlahu, na dítě začne křičet. Self-esteem dítěte klesá, protože je u toho i několik jeho přátel. To

¹ V tomto okamžiku se můžeme odchýlit od významu termínu „jednání“ v české terminologii, kde se používá právě ve významu záměrného chování. (pozn. př.)

však záměrem matky nebylo. Za třetí: neuskutečněného jednání nebo interakce je důležité si všimnout stejně jako jednání nebo interakce, které se uskuteční. Jinými slovy, pokud někdo měl něco za dané situace udělat, nebo by to obvykle udělal, ale neudělal to, pak se musíme ptát proč. Za čtvrté, jak jsme se již zmínili dříve, jsou zde vždy *intervenující podmínky*, které buď usnadňují nebo znesnadňují jednání nebo interakci. Tyto podmínky je také třeba objevit.

Ještě jednou se vrátíme ke svému schématu o bolesti, v této fázi bude vypadat následovně:

<i>Příčinná podmínka</i>	→	<i>Jev</i>
Zlomená noha		bolest
<i>Vlastnosti zlomené nohy</i>		<i>Konkrétní dimenze bolesti</i>
Mnoho zlomenin		intenzita vysoká
Mnohonásobná zlomenina		trvání stále
Vnímání		umístění noha od kolene dolů
Ke zlomenině došlo před dvěma hodinami		časová trajektorie na počátku
Pád v lese		pomoc dlouhé čekání
		potenciální následky mnohé

Kontext zvládnutí bolesti

Za podmíněk, kdy je bolest:

neustálá, vysoké intenzity, umístěná pod kolenem, na počátku své časové trajektorie, když pomoc přišla po dlouhém čekání a možné následky jsou mnohé pak:

Strategie zvládnutí bolesti

Dát nohu do dlahy

Získat pomoc v nouzi

Držet zraněného v teple

Intervenující podmínky

Nedostatečné znalosti první pomoci

Není k dispozici žádná příkrývka

Pomoc je velmi daleko

Stejně jako je tomu s podmínkami, i na strategie ukazují v údajích určité nápovědy. Jsou to slovesa nebo přechodníky orientované na činnost. Sděluji vám, že někdo něco dělá nebo říká v reakci na jev. Například kdyby někdo studoval chod práce na oddělení v nemocnici a roli vrchní sestry jako udržovatelky tohoto chodu, mohl by ve svých údajích uvidět následující:

Jestliže při noční službě dojde mezi personálem k velkým konfliktům a tyto konflikty začínají ovlivňovat výkon oddělení, pak tam ještě v noci přijedu a chvíli s touto směnou pracuji, abych zjistila, co se děje.

Zde máme jev (chod práce), který je narušován konfliktem (kontext) a vrchní sestru, která přichází pracovat s noční směnou, aby zjistila, co se tam děje (strategické jednání, které je reakcí na narušený chod práce).

Následky

Jednání nebo interakce reagující na jev nebo jev zvládající má určité *výsledky* nebo *následky*. Tyto následky nebývají vždy předpověditelné nebo zamýšlené. I když nedojde k jednání nebo interakci (nebo dojde k selhání), má to nějaké výsledky nebo *následky*. Vystopování těchto následků je pro zakotvenou teorii velmi důležité.

Mohou to být následky na lidech, místech nebo věcech. Následky mohou být události nebo situace, jako je zhoršení nemoci kvůli nedodržování diety. Mohou také nabývat formy jednání nebo interakce jako reakce. Když po vás třeba někdo chce, abyste něco udělali, může být vaší proti-strategií to, že to uděláte bídne nebo vůbec. Následky mohou být skutečné nebo potenciální, dochází k nim v současnosti nebo v budoucnosti. Následky jednoho souboru jednání se mohou stát součástí podmínek (stejně jako kontextu nebo intervenujících podmínek), které ovlivňují sekvenčně následující soubor jednání nebo interakcí – nebo dokonce i části podmínek, které následují v dalších krocích. To znamená, že to, co je v jednom okamžiku následek jednání nebo interakce, se může v jiném okamžiku stát součástí podmínek dalšího jednání.

Nyní dokončíme náš příklad s bolestí zlomené nohy. Můžeme říci, že jedním z následků jednání zaměřeného na potlačení bolesti je úleva (subkategorie). Jak jsme již dříve řekli, úleva má určité vlastnosti a my můžeme určit jejich dimenzionální umístění pro tento konkrétní případ. Takže kdybychom byli v lese s přáteli a ti – díky absolvování kursu první pomoci – by nohu dokázali srovnat, umístit do dlahy a vydat se pro pomoc, pak by následkem těchto strategií zvládání bolesti mohla být úleva. Pokud by ale byla tato osoba v lese sama a musela čekat až někdo náhodou půjde okolo, nemusela by přijít vůbec žádná úleva. Vlastně, kdyby dlouho nikdo nešel, zraněný by mohl upadnout do šoku způsobeného bolestí a fyzickou zátěží. Zvýšení intenzity bolesti anebo upadnutí do šoku může ovlivnit strategie zvládání bolesti, které budou uplatněny později, řekněme v době, kdy bude osoba nalezena.

Spojování a rozvíjení kategorií podle paradigmatu

Spojování kategorií a jejich rozvoj se děje prostřednictvím základních analytických postupů popsaných v kapitole 5, zvláště prostřednictvím kladení otázek a porovnávání. Samotný proces axiálního kódování pomocí těchto postupů je poměrně složitý. Analytik vlastně provádí čtyři různé analytické kroky téměř zároveň. Jsou to: (a) *hypotetické uvádění subkategorií do vztahů k jiné kategorií, a to pomocí výroků udávajících podstatu vztahu mezi nimi a jevem* – jsou-li to příčinné podmínky, kontext, intervenující podmínky, strategie jednání a interakce nebo následky, (b) *ověřování* těchto hypotéz podle skutečných údajů, (c) *pokračující hledání vlastností kategorií a subkategorií a umístění údajů*, které je vymezují, *na dimenzionálních škálách* (událostí, situací, atd.), (d) počáteční zkoumání *variability* jevu porovnáváním každé kategorie a jejích subkategorií zaměřeným na hledání pravidelností, které byly objeveny porovnáváním dimenzionálních umístění různých údajů. Při axiálním kódování se veškerá porovnávání a otázky týkají výše uvedených kroků.

Uvádění subkategorií do vztahu ke kategorií

Otázky, které si klademe při axiálním kódování, mají charakter otázek zjišťujících typ vztahu. Například, když mezi sebou porovnáváme dvě kategorie, můžeme si položit následující otázku: „Má vztah kategorie Potlačení bolesti ke kategorií Bolest charakter následků strategií užitých k potlačování bolesti?“ Všimněte si, že zde nemluvíme o konkrétních případech nebo událostech, které jsou kódovány, ani o konkrétních vlastnostech nebo dimenzích. Spíše se ptáme na pojmová označení samotná a na to, v jakém vztahu může být jedna kategorie vůči jiné. Když zjistíme, že lidé trpící artritidou užívají určité strategie, aby si ulevili od bolesti, mohli bychom se ptát: „Jaké strategie zvládání bolesti používají?“ Tím bychom tyto dvě kategorie uvedli do vztahu.

Ověřování výroků podle údajů

S takovými otázkami (uvádějícími kategorie do vztahu) na mysli se pak vracíme zpět k údajům a hledáme důkazy, případy a události, které podporují nebo vyvracejí naše otázky. Prohlížíme každý rozhovor, dokument apod. a sledujeme, co dělají lidé trpící artritidou tehdy, když mají bolesti. Pokud budou údaje naši otázku potvrzovat, pak ji můžeme změnit na výrok o vztahu (druh hypotézy) a říci: „Při bolestech se lidé trpící artritidou uchylují ke strategiím zvládání bolesti.“

A: „Když lidé trpící artritidou použijí strategie zvládání bolesti dostaví se úleva od bolesti.“ Všimněte si, že v těchto výrocích není nic konkrétního, protože jsou to jen široce pojatá obecná tvrzení.

Ve stejném okamžiku, kdy hledáme důkazy v údajích, abychom ověřili své výroky o vztazích, hledáme také případy, kdy by naše výroky platit nemusely. Při zkoumání každého rozhovoru nebo dokumentu bychom předpokládali, že pokud si v něm někdo stěžuje na artritické bolesti, tak také něco dělá, aby si od nich ulevil, a že tato činnost mu úlevu přináší. Ale *dělat něco* a *dosáhnout úlevy*, to nejsou bezpodmínečné výroky. Jinými slovy, některým osobám se uleví, i když nebudou dělat nic. Někteří chvíli čekají, jiní jednají již v předtuše bolesti. Někteří čekají tak dlouho, než něco udělají, že když to pak udělají, tak už to k úlevě od bolesti nevede. Všechny tyto případy blíže určují naše původní otázky a výroky o vztazích. Nedá se říci, že by je nutně negovaly nebo je vyvracely, spíše jim dodávají **variabilitu** a **hloubku porozumění**. Při výzkumech podle zakotvené teorie je hledání důkazů rozdílu a odlišných variant stejně důležité jako hledání důkazů, které naše otázky a výroky podporují. Opačné nebo alternativní případy nám sdělují, že je na nich něco jiného a že se na ně tedy budeme muset podívat podrobněji a zjistit, co to je. Pečlivé prozkoumávání těchto rozdílu dodává naší teorii **hutnost** a **variabilitu**.

Další rozvíjení kategorií a subkategorií ve smyslu jejich vlastností a dimenzionálního umístění

Zatímco prozkoumáváme své údaje a hledáme důkazy pro své otázky a výroky o vztazích a jejich alternativy, nepřestáváme si všimnout důkazů jiných vlastností kategorií a umístění každého kódovaného případu na dimenzionálních škálách. Například u kategorie potlačení bolesti bychom chtěli vědět, jaké další vlastnosti zde existují kromě těch, které jsme objevili během otevřeného kódování. A zatímco porovnáváme každý případ, chtěli bychom vědět, kam na dimenzionální škály je možné umístit každou vlastnost. Opět se snažíme o bližší určení, snažíme se polohu každého případu na dimenzionálních škálách co nejpresněji určit. To dodává naší teorii pojmovou **hutnost** a pomáhá nám nalézt co nejvíce rozdílu. Pozor! Badatel je zodpovědný za udržování rovnováhy mezi zhutňováním teorie i za přehnutí takových pokusů o zvýšení hutnosti. (Viz. kapitola 11 o pořizování vzorků vycházejícím z budované teorie.) Tento analytický proces se dá opakovat do nekonečna. Jde zde o získání teorie, která je pojmově hutná a konkrétní, a zároveň natolik teoreticky variabilní, aby ji bylo možné aplikovat na mnoho různých případů daného jevu.

Spojování kategorií na úrovni dimenzí

Později, až se budeme zabývat selektivním kódováním (kapitola 8), si ukážeme, jak se všechny hlavní kategorie spojují dohromady (vzpomeňte si, že máme pět nebo šest kategorií, každou rozvitou svými subkategoriemi). Ovšem tento spojovací proces ve skutečnosti začíná již zde, při axiálním kódování. Při analýze si v údajích všímáme určitých pravidelností (patterns) v dimenzionálním umístění událostí a případů, které náleží k vlastnostem jevu. Jinými slovy, všímáme si rozdílů ve zvládání bolesti mezi osobami, které mají dlouhodobé intenzivní bolesti a těmi, jejichž bolesti jsou mírné a trvají jen krátce. Nebo také rozdílů v úlevě od bolesti mezi lidmi, kteří uplatňují své strategie již v předtuše bolesti nebo na počátku trajektorie bolesti, a těmi, kteří je uplatňují později, až když bolest chvíli trvá. Hledání a zaznamenání těchto pravidelností je velmi důležité, poskytuje totiž základ pro selektivní kódování.

Abychom to ještě více zkomplikovali, dodáváme následující. Při práci s údaji uvidíte, jak shluky konkrétních vlastností podmínek, strategií a následků náležejících jevu mezi sebou interagují a vytváří tak další rozdíly. Například jste si mohli všimnout, že když je bolest intenzivní a dlouhotrvající, pak opatření na potlačení bolesti neúčinkují, a že když na to pacienti po čase přijdou, mohou se naučit uplatňovat tyto strategie dřív, aby dosáhli uspokojivějších výsledků. Takové změny v údajích naznačují proces nebo změnu. Ačkoliv se procesem budeme zabývat později, v kapitole 9, je důležité si těchto změn začít všimnout co nejdříve.

Složitost

Pokud se vám tyto postupy, techniky a kroky zdají být příliš složité, uvědomte si, že realita je také složitá. Kromě toho se mnoho z toho, co jsme zde popsali, děje při skutečném kódování automaticky. Je důležité rozeznat, co děláte procedurálně, abyste to mohli dělat účelně. Při tvoření zakotvené teorie se snažíme zachytit složitost a změny probíhající v reálném světě v co možná největší míře, i když víme, že nikdy nebudeme schopni zachytit veškerou tuto složitost. Vzpomeňte si, že nepočítáme žádná čísla, ačkoliv hledáme důkazy podporující a blíže určující naše výroky o vztazích týkající se údajů. Objevování a specifikace rozdílů mezi kategoriemi a uvnitř kategorií je pro zakotvenou teorii kriticky důležité, stejně jako objevování a specifikace podobností.

¹ dimenzionální umístění = umístění na dimenzionálním kontinuu (pozn. př.)

Střídání induktivního a deduktivního myšlení

Jak jste si již asi všimli, při kódování neustále přecházíme mezi induktivním a deduktivním myšlením. To znamená, že při práci s údaji deduktivně navrhuje výroky o vztazích nebo navrhuje možné vlastnosti a jejich dimenze a pak se porovnáváním případů mezi sebou snažíme ověřit to, co jsme vydedukovali. Je zde neustálá souhra navrhování a ověřování. Toto kombinování indukce a dedukce je to, co činí teorii zakotvenou!

Například, když uvidíme při kódování případ zvládání bolesti, můžeme navrhnout, že intenzivní bolesti budou následovány opatřeními, usilujícími o potlačení bolesti. Pak zkoumáme každý případ intenzivní bolesti, který v údajích nalezneme a zjišťujeme, jestli je tomu tak. Tím induktivně ověřujeme to, co jsme deduktivně navrhli. Nebo můžeme při čtení rozhovoru přijít na výrok typu „když ráno vstávám (podmínka) a mé klouby jsou ztuhlé a bolí (jev), tak, ještě než vstanu, si sednu na kraj postele a pomalu a pečlivě pohybuji každým kloubem (strategie). Když pak vstanu, pohybuji se snadněji a tolik to nebolí“ (následky). Zde jsou pro nás podmínky, strategie a následky vypsány. Poznamenali jsme si je přímo do údajů. Ovšem jeden případ na ověření souboru vztahů, vlastností nebo dimenzí nestačí. Námi navrhované vztahy je třeba podle údajů ověřovat neustále, ačkoliv jednotlivosti se mohou lišit. To znamená, že někdo by mohl říci: „Předtím jdu nakupovat a hodně toho nachodím“ – místo toho, aby řekl „Když ráno vstávám.“ Nebo než by řekl „pomalu pohybuji klouby“ řekne „vezmu si aspirin, aby bolest ustoupila.“ Jít nakupovat je dalším příkladem podmínky, která vyvolává bolest, zatímco polykání aspirinu je preventivní strategie jejího zvládní. Ovšem konkrétní příklady se liší.

Pojmy a vztahy, k nimž dojdeme dedukcí, je třeba neustále ověřovat podle skutečných údajů. Zpočátku je považujeme za provizorní, a pokud je údaj nepotvrdí, zavrhneme je. Vaše konečná teorie se omezuje jen na kategorie, dimenze a výroky o vztazích, které se skutečně vyskytují v údajích – nikoliv na to, co si myslíte, že existuje, ale ještě jste na to nenarazili. Vytváříme zakotvenou teorii, a právě ono cílené zakotvování a ověřování je to, co odlišuje tento způsob vytváření teorie od jiných. To neznamená, že byste nemohli své závěry otestovat také kvantitativně, později nebo dokonce nyní, znamená to, že při vytváření teorie shromáždíte dostatek údajů na opakované ověření svých kategorií a vztahů mezi nimi. To, co v údajích nenaleznete, se stává omezením vašeho výzkumu. To znamená, že jste buď nenashromáždili dostatek informací, nenavštívili ty správné osoby nebo místa apod. nebo vaše výroky o vztazích nejsou zcela správné a je třeba je opravit, aby odpovídaly údajům.

Sledování vztahů

Někdy narazíte během kódování na něco, co vypadá jako strategie, podmínka nebo následek. Jestliže takto označíte nějaký případ, můžete jej v údajích sledovat, aby vás dovedl k jevu, k němuž náleží, a k dalším podmínkám, které jsou pro tuto situaci relevantní. Také můžete objevit, jaké strategie mimo této se používají a s jakými následky. Cílevědomé sledování vztahů místo pouhého čekání, než o ně zakopnete, dodá vaší analýze na systematickosti, a také ji urychlí.

Použití dočasných teoretických rámců¹ a dalších způsobů záznamu

Během čtení vás již určitě napadla následující otázka: „Jakým způsobem si lze udržet přehled o všech výsledcích analýzy?“ Aniž bychom zde zacházeli do podrobností o záznamech a diagramech (těmi se budeme zabývat v kapitole 12), nabízíme vám nyní několik předběžných doporučení.

Jedním způsobem udržování přehledu o analýze je průběžné používání *dočasných teoretických rámců*. To jsou někdy velmi složité diagramy, v nichž si analytik znázorňuje spojnice neboli způsoby, jakými mezi sebou kategorie interagují, a kategorie, k nimž se vztahují. Příkladem by mohlo být následující:

Fáze 1

Bolest

neznámá příčina

nový typ

intenzivní

krátké trvání

opakovaná

v poměrně dlouhých intervalech

v jedné části těla

vy zhodnotíte →

rozhodnutí počkat až
to přejde, (založeno
na minulých zkušenostech)

Jev

Konkrétní vlastnosti

které určují

Kontext zvládnutí bolesti

Strategie zvládnutí

¹ v originále *mini-frameworks*. (pozn. př.)

Fáze 2

Bolest se vrací

všechny výše uvedené vlastnosti
přehodnotíte situaci a rozhodnete
se vzít si aspirin

*Jev**Strategie zvládání*

Fáze 3

Bolest se opět vrací

méně intenzivní
v delších intervalech

*Jev**Konkrétní vlastnosti**které určují**Kontext zvládání bolesti**Strategie*

zhodnotíte a vezmete si aspirin

Fáze 4

Bolest se ještě jednou vrací

velmi intenzivní
rozšiřuje se i do ostatních částí těla
déle trvá

*Jev**Konkrétní vlastnosti**které určují**Kontext zvládání bolesti**Strategie*

znovu zhodnotíte jdete k lékaři, aby to
→ posoudil odborně
(včetně vyšetření),
operace!

Také je možné použít *logické diagramy*, jaké jsme používali v této kapitole, a během práce do nich průběžně doplňovat vztahy, vlastnosti a dimenzionální rozvahy.

Další možností je výrok o vztahu si jednoduše zapsat, třeba velkým nebo tučným písmem, spolu s příklady z údajů (napsanými pod ním menším písmem), které vás buď k tomuto výroku přivedly nebo které jej potvrzují.

Souhrn

Axiální kódování je proces uvádění subkategorií do vztahu k nějaké kategorii. Je to složitý induktivně-deduktivní proces o několika krocích, které jsou stejně jako při otevřeném kódování vykonávány prostřednictvím porovnávání a kladení otázek. Ovšem při axiálním kódování je použití těchto postupů zaměřenější a je zacílené na objevení a rozvinutí kategorií ve smyslu paradigmatického modelu. To znamená, že rozvíjíme každou kategorii (jev) ve smyslu jejích příčinných podmínek, které ji způsobují, a konkrétní dimenzionální umístění tohoto jevu ve smyslu jeho vlastností, kontextu, strategií jednání nebo interakce užitými ke zvládnutí,

ovládnutí nebo reakci na tento jev v tomto kontextu a následků jednání nebo interakce. Kromě toho při axiálním kódování pokračujeme v hledání dalších vlastností každé vlastnosti a v zaznamenávání dimenzionálního umístění každého případu, situace nebo události.

Ti, kteří se pouze zajímají o tematickou analýzu nebo rozvoj pojmů, nebo ti, jejichž projekty zahrnují tyto oblasti, by na tomto místě mohli se čtením této knihy přestat. V tuto chvíli by již jejich znalosti postupů zakotvené teorie měly být pro tyto účely dostatečné. Pokud se zajímáte o tvorbu teorie, čtěte dál!

Selektivní kódování

Definice termínů

Příběh: Popisné vyprávění o ústředním jevu výzkumu.

Kostra příběhu: Konceptualizace příběhu. Tohle je centrální kategorie.

Selektivní kódování: Proces, kdy se vybere jedna centrální kategorie, která je pak systematicky uváděna do vztahu k ostatním kategoriím. Tyto vztahy se dále ověřují a kategorie, u nichž je to třeba, se dále zdokonalují a rozvíjejí.

Centrální kategorie: Ústřední jev, kolem kterého se integrují všechny ostatní kategorie.

Po nějaké době (pravděpodobně měsících) strávené shromažďováním a analýzou údajů před vámi stojí úkol, kterým je integrace vašich kategorií do zakotvené teorie! Tuto větu jsme zakončili vykřičníkem, abychom vyjádřili rozpaky, které pociťují mnozí badatelé, když se ve svém výzkumu dopracují do tohoto bodu. Integrace materiálů je úkol obtížný i pro zkušené badatele. Jak v dopise napsal Paul Atkinson, spoluautor vynikající učebnice o terénním výzkumu (Hammersley, Atkinson, 1983):

Tato stránka – sladění všeho dohromady – je jednou z nejobtížnějších věcí, že? Ponecháme-li stranou vlastní dosažení tohoto cíle, je obtížné vložit do toho správný poměr (a) víry v to, že je možné jej dosáhnout a že dosažen také bude (b) vědomí

toho, že k jeho dosažení bude třeba pracovat a že není založen na nějaké romantické inspiraci, toho, (c) že není jako řešení hádanky nebo matematické úlohy, ale že je třeba jej vytvořit a toho, (d) že nemůžete vždycky všechno nacpat do jednoho řešení a že pro každý projekt existuje několik různých způsobů jeho zpracování.

Jak naznačuje Atkinson, závěrečná integrace je složitý, nicméně proveditelný proces. V této kapitole vám nabízníme několik pravidel, která by vám měla pomoci udělat onen závěrečný krok od seznamu pojmů k vytvoření teorie. Integrace se příliš neliší od axiálního kódování. Provádí se pouze na vyšší - abstraktnější úrovni analýzy.

Pomocí axiálního kódování jste si vytvořili základ pro kódování selektivní. Nyní již máte kategorie propracované ve smyslu jejich charakteristických vlastností, dimenzí a s nimi spojených paradigmatických vztahů, které jim dodávají bohatost a hutnost. Spolu s vlastnostmi a dimenzemi jste si již také měli začít všimnat možných vztahů mezi hlavními kategoriemi. Dále jste si již pravděpodobně začali vytvářet představu toho, o čem váš výzkum vlastně je. Konec konců, vždyť se vás již měsíce lidé ptají, co to vlastně zkoumáte a co jste zjistili. Jistě již máte nějaké závěry v hlavě, ne-li na papíře. Problémem je zde následující: „Jak vzít to, co je doufejme v hrubém stavu ve vašich diagramech a záznamech (viz. kapitola 12), a systematicky to rozvinout do takového obrazu reality, který bude pojmový, srozumitelný a hlavně zakotvený?“

Tohoto cíle dosahujeme prostřednictvím několika kroků. Prvním krokem je podrobně vyloužit *kostru příběhu*. Druhým krokem je *uvedení pomocných kategorií do vztahu k centrální kategorii* podle *paradigmatu*. Ve třetím kroku jsou *kategorie vzájemně vztahovány na dimenzionální úrovni*. Čtvrtým krokem jsou tyto *vztahy ověřovány* podle údajů. Pátým a posledním krokem je *doplnění kategorií*, které je třeba dále upřesnit anebo rozvinout. Je důležité zde pochopit, že tyto kroky za sebou nemusejí následovat přesně v tomto pořadí a že v praxi nejsou tak přesně vymezeny či ohraničeny. Rozlišujeme je pouze z důvodu snazšího výkladu. V praxi přeskakujeme od jednoho k druhému.

Abychom vám usnadnili porozumění procesu integrace, budeme pro ilustraci jednotlivých kroků používat údaje pocházející z výzkumu Juliet Corbinové. Jak uvidíte, jedná se o výzkum poměrně jednoduchý a přímočarý. Jeho tématem jsou způsoby, jakými 20 žen trpících chronickým onemocněním zvládalo své těhotenství. Výzkumnými osobami se staly na konci prvního nebo na začátku druhého trimestru a byly jimi až do konce šestinedělí. S každou zkoumanou ženou bylo naplánováno čtyři až pět rozhovorů, a to po jednom rozhovoru na každý trimestr těhotenství, jeden na týden před porodem a poslední šest týdnů po porodu. Kro-

mě toho badatelka ještě prováděla pozorování při návštěvách během těhotenství a dělala s ženami neformální rozhovory. Pokud byli při pozorování nebo rozhovorech přítomni manželé, byli také pozorováni a účastnili se rozhovoru. Kdykoliv to bylo možné, doprovázela badatelka těhotné ženy na speciální těhotenská vyšetření. Chronická onemocnění, kterými ženy trpěly, byla např. cukrovka, srdeční onemocnění, lupenka, onemocnění ledvin nebo hypertenze. U některých žen se jednalo dokonce o kombinaci několika chronických onemocnění jako třeba cukrovky a onemocnění ledvin. Jedna žena měla transplantovanou ledvinu. Měli bychom ještě dodat, že badatelku k tomuto výzkumu přivedl zájem o to, jaký vliv mají tato chronická onemocnění na zvyšování rizikovitosti těhotenství. Neměla ani ponětí o tom, jak velkou a aktivní roli hrály při zvládání rizik takových těhotenství samotné ženy. V okamžiku, kdy to začala chápat, se její pohled na věc postupně změnil z lékařsky-klinického na pohled otevřenějšího a méně zaujatého badatele (Corbinová, 1987).

Vyložení kostry příběhu

Abychom dosáhli integrace, je nejprve třeba formulovat kostru příběhu a podřídit se jí. To znamená (viz. definice 1) konceptualizaci popisného příběhu o ústředním jevu výzkumu. (Po analýze se ústřední jev stává centrální kategorií.) Podřídit se kostře příběhu je někdy obtížné, protože když jsme ponořeni do údajů, zdá se být všechno velmi důležité, nebo se zdá být význačných více jevů než pouze jeden. Níže popíšeme postupy, jejichž prostřednictvím dosáhnete tohoto podřízení. Vzpomeňte si na základní techniky – porovnávání a kladení otázek o údajích.

Identifikace příběhu

Jedním způsobem, jak začít s integrací, je sednout si k textovému editoru, psacímu stroji nebo papíru a tužce a v několika větách napsat základ svého *příběhu*. Zeptejte se sami sebe, co je na zkoumané oblasti nejvíce překvapující. Co si myslíte, že je hlavním problémem. Omezení vaší odpovědi na pouhých několik vět je důležité, protože podrobnosti by zde jen mátlly. Cílem je získat obecný popisný přehled příběhu. Když došlo na integraci kategorií v našem příkladu s chronicky nemocnými těhotnými ženami, badatelka si učinila následující záznam:

Zdá se, že hlavní příběh je o tom, jak ženy, jejichž těhotenství je komplikováno chronickým onemocněním, zvládají rizika, která vnímají ve spojitosti se svým těho-

tenstvím. O každém těhotenství nebo onemocnění lze říci, že je „pod kontrolou“, když jsou rizika pod kontrolou, a že „není pod kontrolou“, pokud nejsou. Ženy se snaží zvládnout rizika, která vnímají, aby měly zdravé děti. Tento žádoucí cíl se zdá být hlavní silou, která je motivuje tomu, aby dělaly, cokoliv je třeba, aby snížily rizika na minimum. Ovšem tyto ženy nejsou pouhými pasivními příjemci péče, ale hrají v procesu zvládání velmi důležitou roli. Jsou nejen zodpovědné za sledování své nemoci a těhotenství, když jsou doma, ale také se aktivně rozhodují ohledně léčebných režimů, které mají dodržovat. V tom druhém případě zvažují, jak by mohly ublížit dítěti léčebné procedury jako je odebrání vzorku plodové vody nebo užívání vysokých dávek určitých léků během těhotenství. Pečlivě zvažují tato rizika a rozhodují se, co je správné udělat. Pokud si myslí, že lékař nemá pravdu, pak ženy dělají to, co si ony samy myslí, že je správné.

V tomto případě bylo primárním tématem zvládání „rizikových faktorů“ spojených s těhotenstvím či chorobou. Motivací této aktivně zvládající role byla vroucná touha po zdravém dítěti. Důvodem, proč se badatelka rozhodla zaměřit na zvládání rizik, bylo to, že tento jev byl velmi výrazný ve všech rozhovorech a pozorováních. Každá z žen mluvila o tom, že chce mít zdravé dítě navzdory všem rizikům, a o odhodlání udělat pro to, cokoliv bude nutné.

Přechod od popisu ke konceptualizaci kostry příběhu

Použití k sepsání svých myšlenek popisnou formu („příběh“) je užitečné a asi i nutné. Ovšem jakmile se příběhu podřídíte, je nutné přejít od popisu ke konceptualizaci, tj. ke *kostrě příběhu*. Je čas vyložit příběh *analyticky*. To znamená, stejně jako u otevřeného a axiálního kódování, že ústřední jev je třeba nějak pojmenovat (a jakožto kategorii uvést do vztahu k ostatním kategoriím). Zde byste se mohli nejdříve podívat do svého seznamu kategorií, jestli tam nenajdete nějakou, která by byla dostatečně abstraktní, aby pojala vše, co bylo v příběhu popsáno. Někdy již takovou kategorii budete mít. Ta se nyní stává *centrální kategorií*. Jindy se stane, že žádná ze stávajících kategorií není dostatečně široká, aby pojala vše. Co dělat v takovém případě? Musíte ústřední jev pojmenovat.

Ve zmíněném příkladu měla badatelka mnoho kategorií, ale žádná z nich nebyla dostatečně široká, aby pojala celou myšlenku zvládání rizik za účelem ochrany plodu. Zdálo se, že každá kategorie popisuje pouze část tohoto jevu. Po dlouhém přemýšlení byl pro ústřední jev vybrán termín „Ochranná regulace“ (Protective Governing). Regulace: znamená jednání matek směřující k získání kontroly nad riziky spojenými s jejich těhotenstvím. Ochranné: naznačuje, že podstatou jejich jednání byla ochrana plodu. (Bylo by zajímavé nalézt opačné

případy – ženy, které nevyvíjely ochranné aktivity – ale žádná taková se v tomto výzkumu nevyskytla.) Z jazykového hlediska je možné zvolit různé slovní druhy a jejich kombinace. Mohou to být podstatná jména jako trajektorie, práce, vědomí nebo umírání. Může to být spojení přídavného a podstatného jména jako ochranná regulace nebo dvou podstatných jmen jako stávání se matkou nebo život s artritidou. Konkrétní volba závisí na analytikovi. Jediným požadavkem je to, aby pojmové označení vystihovalo příběh, který zastupuje.

Rozhodování se mezi dvěma význačnými jevy

Někdy se stane, že badatelé připadají dva jevy stejně důležité a zajímavé. Je však nezbytně nutné se mezi nimi rozhodnout, aby mohlo být dosaženo těsné integrace a hutného rozvoje kategorií, což jsou požadavky kladené na zakotvenou teorii. Plně rozvinout dvě kategorie, pak je sjednotit a psát o nich jasně a přesně, je velmi obtížné, a to i pro zkušeného badatele. (V podstatě by musel rozvíjet a psát o dvou samostatných teoriích, mezi nimiž existuje nějaký vztah.) Tento problém se řeší tak, že se vybere jeden jev, k němu se ta druhá kategorie vztáhne jako pomocná, a pak se píše jediná teorie. V další práci nebo monografii pak můžete vybrat ten druhý jev a učinit s ním totéž.

Příkladem může být situace, kdy se autorům této knihy v jednom z jejich výzkumů vynořily jako významné dva jevy. Každý z nich by bývalo bylo zajímavé probádat a napsat o něm. Jedním byl průběh chronického onemocnění a jeho zvládání partnery nemocného. Druhým byl vliv tělesného selhání na jejich biografie. Když došlo na integraci výzkumu, rozhodli jsme se pro průběh onemocnění a jeho zvládání. Biografii jsme měli jako druhotný pojem, který na jednu stranu zvládání ovlivňoval a na druhou jím sám byl ovlivňován. V nějaké budoucí publikaci bude pro změnu hlavním bodem tělesné selhání a jeho vliv na biografii. Pak bude na chronické onemocnění a jeho zvládání pohlíženo jako na soubor podmínek ovlivňujících míru tělesného selhání a zvládání biografie ve vztahu k tomuto selhání.

Co když se mi nedaří určit kostru příběhu?

Někdy jsou badatelé také profesionály, kteří dělají výzkum v oblasti, která je jejich povoláním. Pro ty je obtížné získat si takový odstup od svých materiálů, který by umožnil dostatečný popis a konceptualizaci kostry příběhu a tím i výběr centrální kategorie. Zde pomáhá poradit se se zkušenějším badatelem, učitelem nebo kolegou, s někým, kdo umí naslouchat a pomůže vám udělat si v tom pořá-

dek. Konzultant se může ptát třeba takto: „Jaké jevy se neustále ukazují ve vašich údajích? Shrňte své závěry. Jakou důležitou informaci o této zkoumané oblasti chcete sdělit ostatním? Co v této oblasti považujete za důležité a proč?“ (Jako příklad zde může sloužit konzultace mezi učitelem a studentem, viz. Strauss, 1987, str. 166.)

Určení vlastností a dimenzí centrální kategorie

Centrální kategorii je třeba stejně jako všechny ostatní kategorie rozvinout ve smyslu jejích vlastností. Pokud příběh zformulujete správně, tak vám nejen ukáže centrální kategorii, ale také její vlastnosti. Vraťme se k našemu příkladu s těhotenstvím. Identifikovali jsme dvě hlavní vlastnosti, spolu s jejich dimenzemi. Byla to „vnímaná rizika“ pohybující se od nízkých po vysoká. Byly zde dva zdroje rizik, těhotenství a onemocnění, z nichž každý komplikuje ten druhý a každý má svůj průběh. O těhotenství nebo onemocnění jsme mohli říci, že je pod kontrolou a že se tedy vyvíjí tak, jak by se vyvíjet mělo, protože rizika jsou pod kontrolou, nebo že není pod kontrolou, což indikovalo, že něco není v pořádku, protože rizikové faktory pod kontrolou nejsou. Schematicky lze tyto vlastnosti a dimenzionální rozsahy zaznamenat takto:

<i>Vlastnost</i>	<i>Dimenzionální rozsah</i>	
vnímaná rizika	nízká	vysoká
průběh těhotenství/onemocnění	pod kontrolou	není pod kontrolou

Jakmile jsou určeny vlastnosti centrální kategorie, dalším krokem je uvedení ostatních kategorií do vztahu k centrální kategorii, čímž se z nich stanou *pomocné kategorie*. Ještě než však budeme pokračovat, máme zde dvě otázky týkající se centrální kategorie, které je třeba zodpovědět.

První otázkou je, jestli centrální kategorie musí být „základním psychosociálním procesem“ (Glaser, 1978, str. 100, viz. také kapitola 9, která se zabývá „procesy“ podrobněji) nebo nemusí. Odpověď je záporná. Nemusí. Zakotvená teorie je model orientovaný na jednání, a proto se teorie musí nějakým způsobem týkat jednání a změny, nebo příčin malé popř. minimální změny. Procesem ovšem sama centrální kategorie být nemusí, natožpak procesem psychosociálním, i když jím samozřejmě být může. (Viz. kapitola 11 o „procesu.“)

Vzpomeňte si z výkladu o kostře příběhu, že rozhodnutí o ústředním jevu je pro výzkum extrémně důležité. Ústřední jev je srdcem procesu integrace. Je malou, která spojuje – a drží pohromadě – všechny složky teorie. Jakmile tento jev

určíme a pojmenujeme jako centrální kategorii, pak můžeme pokračovat podle zbývajících kroků popsaných v této kapitole. Ovšem v analýze je badatelovou centrální kategorií jev, na který se zaměřuje.

Například pojem „povědomí“ (awareness, Glaser a Strauss, 1965) je podstatné jméno, které označuje určitý jev, tj. povědomí v či o nějaké situaci. V knize, v níž je tento jev analyzován, se vyskytuje jednání, změna, proces, stejně jako prvky paradigmatu. Zabývá se tím, jak různé typy povědomí (kontext) vznikají (podmínky jednání nebo interakce), jak jsou udržovány (strategie), jak se mění (proces) a co to znamená pro zúčastněné osoby (následky). Ovšem celá kniha je zorganizována okolo pojmu povědomí.

Druhým problémem jsou kritéria pro výběr centrální kategorie. Tato kritéria by měla odpovídat zkoumanému jevu a dobře jej popisovat. Také by měla být dostatečně široká, aby pojala a vztáhla k sobě – ve formě pomocných kategorií – ostatní kategorie. Centrální kategorie musí být jako slunce, v uspořádaném systematickém vztahu ke svým planetám.

Uvádění kategorií do vztahu k centrální kategorii

Uvádění ostatních kategorií do vztahu k centrální kategorii se opět provádí pomocí paradigmatu – podmíněné vlivy, kontext, strategie, následky. Jak jsme se již dříve zmínili, pojmenování kategorií nemusí obsahovat tyto paradigmatické termíny. Je třeba tedy určit, které kategorie označují které části paradigmatu. Toto určení kategorie v podstatě uspořádá do subkategorií podle paradigmatického vztahu. Jednoduše řečeno, analytické uspořádání vypadá asi takto: A (podmínky) vedou k B (jevu), který vede k C (kontextu), který vede k D (jednání nebo interakcím včetně strategií), které pak vedou k E (následkům).

Opět na chvíli pomineme podrobnosti spojené s každou pomocnou kategorií a omezíme se na práci s kategoriemi samotnými. Pamatujte si, že skutečný vzájemný vztah mezi kategoriemi je mnohem složitější než prostá příčinnost způsobující nějaké následky, a to vzhledem k souboru intervenujících podmínek, které situaci ovlivňují v různých okamžicích (intervenující podmínky viz. kapitoly 7 a 10). Právě tyto intervenující podmínky nám vysvětlují, proč jedna osoba dosáhla určitých výsledků nebo se rozhodla pro určité strategie, zatímco jiná osoba nikoliv. Proto je důležité intervenující podmínky identifikovat a určit jejich vztah k ostatním kategoriím.

Návrat k příběhu

Jak je třeba uspořádat a přeuspořádat kategorie ve smyslu jejich paradigmatických vztahů, aby adekvátně odpovídaly kostře příběhu? Abychom vám to ukázali, vrátíme se opět ke svému příběhu. Tentokrát však do něj vložíme více popisných podrobností. Náš příběh o těhotných ženách s chronickým onemocněním nyní vypadá následovně:

Chronické onemocnění zcela změnilo povahu těhotenství a připojí k němu rizika, která by v něm jinak nebyla. Interakcí mezi onemocněním a těhotenstvím vznikají **rizikové faktory**. Před dvaceti nebo třiceti lety měly ženy trpící cukrovkou, onemocněním ledvin nebo lupenkou jen zřídka kdy to štěstí, že se jim narodilo živé dítě. V době, kdy dosáhly reprodukčního věku, byl jejich vlastní zdravotní stav natolik vážný, že pro ně bylo velmi obtížné vůbec otěhotnět a posléze nepotratit. Dnes je mnoho chronických onemocnění léčeno a udržováno pod kontrolou tak, že zdraví žen je během jejich reprodukčního věku mnohem lepší než tomu bylo dříve. I dnes je třeba brát na taková těhotenství zvláštní ohledy, moderní věda však zmnobnásobila šance těchto žen na živé a zdravé dítě a poskytla způsoby, jak zvládat potíže novorozenců, které se mohou po porodu vyskytnout. Přirozeně, čím těžší je onemocnění, tím je obtížnější udržet symptomy pod kontrolou a tím jsou také vyšší rizika s nimi spojená. Také jsou zde určitá krizová období v průběhu těhotenství, která se zdají zdravotnickému personálu nebezpečnější než jiná. Například třicátý sedmý týden je zřejmě kritickým bodem u diabetiček, takže sledování jejich stavu je od tohoto okamžiku intenzivnější.

Je zajímavé si všimnout, jak tyto ženy určují **úroveň rizika**. Shromažďují údaje z mnoha zdrojů. Všimají si náповědí od lékařů a sester, ale také spoléhají na své vlastní zkušenosti s těhotenstvím a onemocněním, i na zkušenosti ostatních. Dávají také pozor na plod samotný a vykládají si jeho pohyby a přírůstky tak, jak je vnímají ve spojitosti se svými vlastními přírůstky na váze. Sledují, jak se fyzicky cítí. To vše jim poskytuje údaje, z nichž odhadují úroveň rizika.

Dalším momentem je, že ženy, stejně jako zdravotnický personál, **zvažují** rizika spojená s různými navrhovanými léčebnými postupy. Zvažují nejen rizika hrožící dítěti, ale také jim samotným i ostatním (**zvažování**). Pokud si ženy myslí, že určitá dávka nějakého léku je příliš vysoká nebo nízká a ohrožuje jejich dítě, pak žádají lékaře, aby ji změnil, nebo si ji změnil samy. Když se domnívají, že léčebná metoda, kterou podstupují, není vhodná, snaží se dosáhnout změny léčebného postupu. Pokud se jim to nedaří, jsou schopny dokonce opustit nemocnici, a to i proti zákazu lékaře, jen aby své dítě a sebe zachránily. Ženy také zvažují rizika různých diet a léčebných postupů pro fungování jejich rodin. Pro ženu s dvěma

dalšími malými dětmi je velmi obtížné každé odpoledne si odpočinout. Pokud nemá nikoho, kdo by se o její děti staral, pak nemůže odpočívat.

Zvládání je společná funkce žen a zdravotnického týmu. Tím, že tyto ženy vstoupí do zdravotnického systému, předávají část funkcí zvládání svým lékařům, a to část týkající se diagnózy a určení léčby. Vlastní aplikování léčby už opět dělají ženy (a jejich partneři) doma, pokud ovšem nepotřebují hospitalizaci. Jejich strategie zvládání, podobně jako strategie jejich lékařů, se zaměřují na získání kontroly nad riziky. Některé z těchto strategií jsou určeny ke kontrole fyzických rizik ublížení dítěti a sobě samé, jiné ke zvládání psychického strachu spojeného s fyzickými riziky. I otec dítěte hraje velmi významnou, byť ne tak přímou roli v procesu zvládání. Jeho úkolem je spíše podpora. Kdykoliv je to možné, přicházejí otcové k těhotenským prohlídkám spolu se svými ženami. Pokud se mohou uvolnit z práce, je téměř jisté, že tam budou, stejně tak tehdy, když žena podstupuje nějaké speciální vyšetření, potřebuje hospitalizaci nebo je třeba učinit nějaká závažná rozhodnutí. Výsledky strategií zvládání jsou různé. Pokud je onemocnění i těhotenství udrženo pod kontrolou a rizika jsou tedy omezena, pak je cíl – narození zdravého dítěte – dosažen. Někdy není možné dosáhnout omezení rizik. Stalo se, že přes všechnu snahu ženy a týmu zdravotníků chronické onemocnění destabilizovalo těhotenství nebo způsobilo porodní komplikace. Jedno dítě kvůli komplikacím zemřelo krátce po porodu. Jiné musely být na čas umístěny do porodnice s intenzivní péčí, ale nakonec byly propuštěny v dobrém zdravotním stavu. Všechny ženy věřily, že jejich dítě je výjimečné, protože toho tolik podstoupily, aby je získaly. A některé páry cítily, že je tato společná zkušenost více sblížila, protože toho spolu tolik podstoupili.

S použitím příběhu jako vodítka může analytik začít uspořádávat a přeuspořádávat kategorie podle paradigmatu, dokud se mu nezdá, že příběhu odpovídají, a tak vytvořit analytickou verzi příběhu. Jinak by kategorie zůstaly pouhým seznamem. Zde je příklad takového uspořádání. Ve výzkumu o těhotenství se vynořily následující kategorie: Rizikové faktory (zdroje rizik), Kontext rizika, Touha po zdravém dítěti, Hodnocení, Zvažování, Kontrola (společný proces zvládání) a Výsledek (omezení rizik). Byly zde další dvě významné kategorie. Ty se staly vlastnostmi centrálního pojmu, **Ochranná regulace**, jakmile byly identifikovány. Byly to: vnímaná úroveň rizika a průběh těhotenství a onemocnění.

Nakonec jsou Rizikové faktory (výslednice vlivu těhotenství a onemocnění) nazírány jako rizikové *podmínky*, které vedou k nutnosti užít zvláštní typ zvládání pojmenovaný Ochranná regulace. Kontext rizika byl určen jako *kontext* vedoucí k jednání. Označoval, kde na dimenzionální škále rizika se žena umísťovala a jestli se domnívala, že se její těhotenství nebo onemocnění vyvíjí tak, jak by mělo. Zde,

stejně jako při axiálním kódování, byl Kontext rizika vytvořen pomocí interakcí mezi vlastnostmi Ochranné regulace. Tento kontext se mění podle rozsahu *di-menzí* neboli podle možné kombinace vnímané úrovně rizika a průběhu těhotenství/onemocnění. Hodnocení (jednání) se považuje za intervenující podmínku mezi jevem Ochranná regulace a Kontextem rizika. To proto, že zhodnocení napovědí se stalo prostředkem, jímž ženy definují úroveň rizika svého těhotenství. Musely shromáždit informace o svých specifických rizikových faktorech, přičemž přesnost shromážděných informací závisela na úrovni znalostí, předchozích zkušenostech s těhotenstvím, interpretaci událostí, které se staly během těhotenských vyšetření, apod.

Kontrola se stala termínem pro strategie, které ženy používaly pro zvládání jak fyzických, tak psychických rizik, které si spojovaly se svým těhotenstvím. (Ačkoliv kontrola je proces zvládání, na němž se podílí jak tým zdravotníků, tak ženy, v několika nadcházejících odstavcích budeme mít na mysli pouze jednání žen.) Motivace a zvažování jsme považovali za významné intervenující podmínky mezi kontextem rizika a kontrolou, protože možnosti léčby byly vždy zvažovány spolu s touhou po zdravém dítěti. (Do tohoto zvažování byly samozřejmě zařazeny pouze použitelné možnosti. To znamená dostupná technologie, znalosti lékařů o ní, plus mnoho intervenujících podmínek jako třeba zkušenosti s onemocněním.) Kontrolující jednání bylo v podstatě výsledkem tohoto procesu zvažování. Kategorie Výsledné omezení rizika je ekvivalentem *následků*, neboli konečných výsledků těchto strategií kontroly. To znamená udržení rizikových faktorů těhotenství a onemocnění na minimální úrovni, což vede ke zdravému dítěti. Náhorně by se toto analytické schéma dalo vyjádřit takto:

Rizikové faktory spojované s těhotenstvím + Chronické onemocnění →
vede k Použití Ochranné regulace

Jak je Ochranná regulace vykonávána:

Zhodnocení vede k určení Kontextu rizika, který je ovlivňován: Motivací, Zvažováním + Dalšími intervenujícími podmínkami → vede k I: Strategie kontroly rizik →
výsledkem čehož je nakonec Omezení rizika.

Toto uspořádání kategorií by nevzniklo bez pořádné dávky přemýšlení. Umístění některých prvků bylo zřejmé, například kontrola je bezpochyby strategií. Umístění hodnocení a zvažování již bylo obtížnější. Označují jednání, které však není tou strategií, která výsledek řídí, přestože jej ovlivňuje. Hodnocení, zvažování a kontrola mohou být společně považovány za prostředky, jimiž je ochranná regulace vykonávána, za jakýsi proces o třech stádiích.

Vyprávění příběhu a sekvenční uspořádání tohoto vyprávění jsou klíčem k jasnému uspořádání kategorií. Pokud je příběh vyprávěn přesně a logicky, nemělo by být uspořádání kategorií příliš obtížné.

Obtíže při uspořádávání kategorií

Pokud máte v tomto stádiu výzkumu stále problémy s uspořádáním svých kategorií, pak byste se měli pokusit o převyprávění svého příběhu. Potíže s integrací většinou indikují, že v logice vašeho příběhu není něco v pořádku nebo tam něco chybí. Možná jej budete muset převyprávět několikrát, než bude úplně správný. Teprve pak vám umístění kategorií bude dávat smysl.

Ověřování vztahů

Nyní bychom mohli vyslovit hypotetický výrok o vztazích mezi kategoriemi. Výrok o zvládnání těhotenství by mohl, možná dosti komplikovaně, znít takto: „Je-li těhotenství komplikováno chronickým onemocněním, ženy se uchylují k ochrannému jednání, aby snížily jimi vnímané riziko, a to tak, že zhodnotí úroveň rizika, zváží možnosti léčby a užijí společného procesu zvládnání nazvaného 'kontrola' – tak, aby minimalizovaly riziko a měly zdravé dítě.“ Vyzbrojení takovým výrokem se můžeme vrátit k údajům nebo do terénu a ověřit jej. Platí tento výrok v širším kontextu pro každou zkoumanou osobu? V našem skutečném výzkumu jsme to udělali a výrok platil pro každý případ. Ovšem všimněte si, že tento výrok je velmi statický a nevysvětluje nic ze složitosti a odchylek, které badatel viděl. Co teď? Abychom mohli zodpovědět tuto otázku, budeme muset přikročit k následujícímu kroku procesu integrace.

Odhalování pravidelností¹

Během axiálního kódování si badatel začne všimnat určitých „pravidelností“ (opakuujících se vztahů mezi vlastnostmi a dimenzemi kategorií). Například badatelům ve výzkumu těhotenství bylo zřejmé, že ženino vnímání rizik mělo během průběhu těhotenství tendenci kolísat spolu se stavem těhotenství a onemocnění a že jakmile se změnilo její vnímání, změnily se i strategie, které používala.

Při vytváření kategorií během axiálního kódování dochází v určité míře k integraci. Vezměme si jako příklad kategorii Hodnocení. Když se zeptáme, proč ženy neustále hodnotí, automaticky odpovídáme „kvůli riziku, které je výsledkem

¹ v originále *patterns* (pozn. př.)

spolupůsobení těhotenství a onemocnění.“ Proto jsou tyto dvě kategorie, Hodnocení a Rizikové faktory, ve vzájemném vztahu, ačkoliv vztahy navrhované v axiálním kódování jsou stále poměrně volné.

Jinými slovy, síť konceptuálních vazeb již existuje, ačkoliv ve volné a poněkud zamotané podobě, a badatel ji pomocí selektivního kódování musí jen uspořádat a zdokonalit. Je velmi důležité identifikovat tyto pravidelnosti a podle nich uspořádat údaje, protože právě to teorii dodává na určitosti. Pak můžeme říci: Za těchto podmínek (jejich výčet) se stane to a to, zatímco za jiných podmínek zase něco jiného.

Systematizace a upevňování spojení

K systematizaci a upevnění spojení používáme kombinaci indukce a dedukce, kdy neustále klademe otázky, vytváříme hypotézy a porovnáváme.

Z našeho dosavadního výkladu o kódování již víte, že kontext je konkrétní soubor vlastností jevu – podmínek – do něhož je jednání zasazeno. Také víte, že kontext je v podstatě uspořádáním. Uspořádáním čeho? Vlastností obecného jevu, uspořádaných v různých kombinacích na dimenzionálních škálách do vzorců – pravidelností. (Tento výrok je pouze zpracováním původní definice předložené v kapitole 7.)

Abyste si dokázali představit, jak to funguje, vrátíme se nyní k našemu příkladu o Ochranné regulaci. Její vlastnosti jsme určili jako: „vnímání rizika,“ které se může pohybovat od nízkého až po vysoké, a „průběhu“ těhotenství a onemocnění, který je nebo není pod kontrolou. Tyto dvě kategorie se různým způsobem kombinují do vzorců (pravidelností), které vytvářejí kontext jednání. V našem výzkumu o těhotenství jsme identifikovali čtyři kontexty. Byly to:

- (1) Pod kontrolou, riziko nízké.
- (2) Pod kontrolou, riziko vysoké.
- (3) Není pod kontrolou, situace není kritická.
- (4) Není pod kontrolou, kritická situace.

Způsoby objevování těchto kombinací

Existuje několik způsobů objevování těchto pravidelností. Kombinace se někdy jednoduše vynoří během analýzy. Po několika měsících, kdy jste ponořeni v údajích, si nemůžete nevšimnout rozdílu a postupně se vynořujících pravidelností. Možná, že okamžitě nerozpoznáte všechny detaily těchto pravidelností, ale

jste si vědomi odlišností. V našem výzkumu těhotenství si badatelka všimla, že vnímání rizika se během času měnilo podle stavu těhotenství a onemocnění. Jakmile se stala teoreticky citlivou vůči těmto změnám, začala v údajích pátrat po dalších důkazech této pravidelnosti, stejně jako po konkrétních odpovědích na otázky proč, jak apod.

Jakmile znáte vlastnosti ústředního jevu, můžete různé kombinace odvodit. K tomu dobře slouží čtyřpolní tabulka.

Někdy na pravidelnosti v odlišnostech narazíte náhodou. Při kódování si všimnete nějaké odlišnosti a vysledujete ji zpět, abyste tento objev objasnili. Nebo vás to náhle napadne během pozorování; nápad uspišený předchozími pozorováními nebo něčím, co jste slyšeli v rozhovoru. Vztahy, o nichž jste celé týdny přemítali se najednou vyjasní. Totéž se vám může stát, když se bavíte s kolegou, čtete příbuznou literaturu nebo třeba i při řízení auta. Tento vhled a radost, která jej doprovází, často badatelé užívající zakotvenou teorii nazývají „radost z objevu.“ (Je vždycky dobré mít s sebou tužku a papír, abyste si tyto blesky analytické bouřky mohli poznamenat. Glaser, 1978, str. 58). (Tento postup jsme probírali v kapitole 7 o axiálním kódování.)

Seskupování kategorií

Pokud jste již identifikovali rozdíly v kontextu, můžete začít systematicky seskupovat kategorie. Seskupují se podle dimenzionálních rozsahů svých vlastností, v souladu s objevenými pravidelnostmi. Toto seskupování se opět děje pomocí kladení otázek a porovnávání. Vraťme se k našemu výzkumu těhotných žen a zamysleme se nad kategorií Hodnocení. Jednou z vlastností Hodnocení je to, že je založeno na Náповědích. To znamená, že ženy hledaly náповědi o podstatě rizikových faktorů tak, jak je ony samy viděly. Náповědi měly zase svou vlastnost: typ (náповědi). Typ byl rozdělen na fyzické, interakční, časové a cílové náповědi. Otázka, na kterou jsme nyní hledali v údajích odpověď, byla následující: Jak se náповědi měnily v různých kontextech? Jinými slovy: Jak se fyzické, interakční, časové a cílové náповědi v kontextu, kdy je riziko nízké a těhotenství a onemocnění jsou pod kontrolou, liší od náповědí v kontextu, kdy je oproti předchozímu kontextu riziko nízké? A jak se náповědi v kontextu, kdy těhotenství a onemocnění nejsou pod kontrolou, ale situace není kritická, liší od náповědí v kontextu, kdy situace kritická je? Všimněte si, že skutečně porovnáváme podle potenciálních dimenzionálních rozsahů. To znamená, že interakční, časové, fyzické a cílové náповědi by se měly lišit svým typem, intenzitou apod. Tyto rozdíly nám umožňují přiřadit tyto náповědi různým kontextům.

Ve svém výzkumu těhotenství jsme analyzovali tímto způsobem nejen Hodnocení, ale i Rizikové faktory, Zvažování, Kontrolu a Výsledky. Při analýze si badatelka pomáhala následujícími otázkami: Jak se lišily rizikové faktory těhotenství a onemocnění v různých kontextech? Jaké možnosti zvažovaly ženy v různých kontextech a jak touha po zdravém dítěti ovlivňovala jejich rozhodnutí? Jaké formy, co se týče strategií kontroly, nabývalo společné zvládání v různých kontextech? Jak se lišily výsledky těchto strategií? Pomocí takového systematického zkoumání údajů začnou kousky analytické skládky, kterým musí badatel nevyhnutelně čelit, zapadat do sebe. Nyní jsou údaje pro každou hlavní kategorii spojeny nejen na široké úrovni pojmů, ale také na úrovni vlastností a dimenzí. Tím jste získali základ teorie!

Zakotvení teorie

Ověření teorie podle údajů dokončí proces jejího zakotvení. Dělá se to tak, že pomocí schémat nebo narativně se vytvoří návrh teorie. Pak se vysloví výroky o vztazích mezi kategoriemi v různých kontextech a tyto výroky se nakonec ověřují podle údajů. Tyto postupy opět nejlépe osvětlíme na našem příkladu s výzkumem těhotenství.

Návrh teorie

Narativně podaný návrh teorie Ochranné regulace by v tomto okamžiku vypadal asi následovně. (Mnoho podrobností jsme vypustili.)

Ochranná regulace v kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím i onemocněním pod kontrolou

Riziko je hodnoceno jako relativně nízké a stav těhotenství i onemocnění je vnímán jako „pod kontrolou,“ protože průběh rizikových faktorů – onemocnění a těhotenství – je stabilizovaný. Mezi fyzické, interakční, časové a cílové nápovědi, které vedly ženy k tomuto Hodnocení, patří: malé množství a mírná forma fyzických symptomů onemocnění, výsledky lékařských vyšetření jsou „normální,“ tlukot srdce a růst plodu je normální, plod se pohybuje. Ženy se cítily být „zdravé“ a věřily, že mají „onemocnění pod kontrolou.“ Většina byla v počátečních fázích těhotenství. Díky tomuto hodnocení ženy usuzovaly, že jejich nynějším úkolem je udržet riziko na nízké úrovni, tedy udržet onemocnění i těhotenství pod kontrolou.

Co se týče **Zvažování**, ženy se domnívaly, že ohledně možností léčby mají na výběr. Některé si mohly dovolit po tuto dobu přestat užívat rizikové léky, jiné mohly alespoň snížit jejich dávky. Ostatní způsoby léčby – dietu a odpočinek – vnímaly jako přízrůsobilné. Tyto ženy dělaly vše, co bylo třeba, v mezích svých vlastních možností a fungování rodiny.

Společné zvládání by se v tomto kontextu dalo označit jako **Doplňující kontrola**, tj. zodpovědnost sdílená ženou a týmem zdravotníků. Samy ženy vnímaly roli týmu zdravotníků jako **Podporu**. Nejdůležitějšími intervenujícími podmínkami, které umožňovaly tento způsob zvládání, zde byla stabilita onemocnění a těhotenství a ženino sebevědomí ohledně schopnosti obojí zvládat. Strategie kontroly, které užíval tým zdravotníků, by se daly nazvat **Dohlížením nad celkovou pohodou ženy a plodu**. Toto dohlížení bylo vykonáváno v **omezeném čase**, protože lékaři mají nabitý program a tato těhotenství nevyžadovala mnoho času a energie zdravotnického personálu. Strategie kontroly užívané ženami by se daly nazvat **Investice do zdravého dítěte a sebe samotné**. Tento typ kontroly byl vykonáván pomocí několika taktik. Například některé ženy začaly svůj léčebný režim dodržovat pečlivěji než před těhotenstvím. Protože již užívaly nějaké léky kvůli svým onemocněním, zvláště pečlivě se vyhýbaly látkám nepříznivě ovlivňujícím vývoj plodu jako je káva nebo alkohol. Přestaly užívat volně prodejné léky jako aspirin a snažily se nepříjemné bolesti hlavy vydržet. Zlepšily svou výživu a jedly více zeleniny a bílkovin. To vše vyžadovalo určité změny v domácnosti, naštěstí však většina rodin spolupracovala. Ženy začaly být velmi opatrné a často žádaly lékaře o snížení dávek léků s tím, že budou více odpočívat apod., pokud to podle názoru lékaře může pomoci. Strategie kontroly užívané partnery žen jsme zde nazvali **Dohlížením nad svými investicemi**. Mezi taktiky partnerů patřilo připomínání ženám, aby dodržovaly svůj režim, chválení úsilí a pomoc při shromažďování informací o zvláštních potřebách týkajících se těhotenství.

Pokud bylo riziko nízké a těhotenství i onemocnění bylo pod kontrolou, ženy měly jen málo psychických obav týkajících se výsledku – **Obav o následky**. Navštěvovaly kurzy pro těhotné, vybraly pro své dítě jméno, představovaly si, jak bude vypadat, nakupovaly pro něj oblečení a vybíraly nábytek. Aby si ulevily od potenciálních obav, užívaly pozitivního myšlení a představivosti.

Byly okamžiky, kdy se mezi ženami a týmem zdravotníků **vnímání rizika lišilo**, kdy ženy vnímaly riziko jako větší nebo menší, než jak jej hodnotil tým zdravotníků. V takové situaci používaly obě strany strategie a obranné strategie ve snaze přesvědčit druhou stranu. Někdy se jim to povedlo, jindy ne (z analytických specifických důvodů). Nicméně jednání každé ze stran se řídilo jejich vlastním vnímáním rizika, ať již druhá strana souhlasila nebo ne.

Když byly pokusy o kontrolu úspěšné, pak byla rizika minimalizována a těhotenství a onemocnění bylo pod kontrolou. Odplatou zúčastněným za jejich úsilí bylo Omezení rizika a Výsledkem „zdravé“ dítě a matka. Ženy rodily běžnou cestou, v což všechny doufaly. Také byly ochotny uvažovat o dalším těhotenství. Přímou po porodu i po šesti týdnech byla vidět jejich pevná vazba na dítě.

Tento kontext, v němž je riziko nízké a těhotenství i onemocnění je pod kontrolou, je protikladem jiného, který nyní popíšeme a analyticky ukážeme na rozdíl.

Kontext, kdy těhotenství i onemocnění nejsou pod kontrolou, avšak situace není kritická

Riziko je hodnoceno jako vysoké a těhotenství a onemocnění není pod kontrolou, protože se s nimi děje něco špatného. Již nejsou stabilizované. Lékařské nebo porodnické komplikace ohrožují výsledek, ale ještě nedosáhly kritických rozměrů. Náповědi, které ženy vedly k tomuto Hodnocení byly následující: intenzifikace symptomů onemocnění, jako jsou dýchací obtíže nebo únava ztěžující i rutinní činnosti. Další bylo objevení se porodnických komplikací jako předčasné porodní bolesti, krvácení nebo eklampsie. Například jedna žena se dozvěděla, že růst jejího plodu je nedostatečný, že plod je „na svůj gestační věk příliš malý.“ U jiné ženy, když přišel třicátý sedmý týden, tým zdravotníků zintenzívnil své úsilí včetně použití doplňkových porodnických vyšetření. Přesto zde však byly příznaky, které ženu ujišťovaly, že má stále šanci, že porodí zdravé dítě. Silný tep srdce plodu a jeho normální pohyblivost byly některé z těchto ujišťujících náповědí. Jejich Úkolem, jak jej samy vnímaly, nyní bylo dostat onemocnění a těhotenství pod kontrolu, vrátit je do normálního stavu a omezit rizika.

Ženy byly stále vysoce motivované svou touhou po zdravém dítěti. Zvažování bylo v tomto kontextu komplikovanější, protože ženy měly méně možností na výběr. Musely dělat kompromisy. Někdy bylo možné těhotenství udržet jen za cenu vyšších dávek léků s potenciálními vedlejšími účinky. Bylo třeba vybrat nejméně rizikový lék. Hospitalizace často znamenala také ohrožení pracovního místa, přípravy dětí do školy a podobně. Zde se ženy musely rozhodovat mezi očekávaným zdravím dítěte a pohodou v práci a rodině. I když dítě bylo na prvním místě, samo rozhodnutí zařadit jej na toto první místo bylo často těžké.

Společné zvládání za těchto podmínek jsme nazvali Svěřená kontrola. Intervenujícími podmínkami umožňujícími tento způsob kontroly byly: nestabilita onemocnění nebo těhotenství a ženina víra ve schopnosti týmu zdravotníků omezit rizika. Tým zdravotníků na to reagoval Zvýšením úsilí s taktikami jako jsou čas-

těžší návštěvy ženy, konzultace s dalšími lékaři, zmnožení porodnických a lékařských vyšetření, změny léčebných postupů a často také hospitalizace, z důvodu větší kontroly nad situací. Strategie kontroly užívané v tomto kontextu ženami jsme nazvali **Činění nezbytných opatření**. Pečlivěji sledovaly své symptomy a všechny změny hlásily lékaři. Udělaly nutné změny ve svém programu, byť to měla být dočasná hospitalizace, třeba i se členy rodiny, kteří se o ně starali. Přísně dodržovaly léčebný režim. Jejich situace doma často omezovala jejich úsilí. Pokud žena nemohla najít nikoho, kdo by jí pohlídal její ostatní děti, nemohla být hospitalizována, musela zůstat doma a léčit se co možná nejlépe tam. Z pohledu lékaře je hospitalizace žádoucí, ale za těchto podmínek by narušila chod domácnosti. Ke komunikaci mezi nemocnicí a domácností ženy používaly telefon.

Ve třech případech se ženy domnívaly, že léčba, kterou v nemocnici podstupují, dokonce zvyšuje riziko, které jim a jejich dětem hrozilo. Když se jim nepodařilo vymoci si změnu léčebného postupu, uchýlily se ke strategii **Odebrání svěřené kontroly**, a to tím, že opustily nemocnici, aby tak „zachránily své dítě“ a sebe sama.

Úsilí partnerů v tomto kontextu jsme nazvali **Dočasný pečovatel**. Nejenže museli ještě více podporovat své těhotné partnerky, ale také byli nuceni převzít všechny domácí práce, které jinak dělá jejich žena. Obavy o následky byly tímto kontextu četnější. V obavě, že nebudou mít zdravé dítě, se ženy uchýlovaly k ochranné strategii **Pozdržení příprav na dítě**, dokud nebudou rizika omezena.

Když bylo jejich úsilí úspěšné, těhotenství a onemocnění se dostaly zpět pod kontrolu a rizika byla minimalizována, což ženám umožňovalo dosáhnout kýželného Výsledku. Narození zdravého dítěte bylo pocítováno jako **Obrovská úleva**. Byly zde jak běžné porody, tak porody císařským řezem. Dvě děti byly na svůj gestační věk příliš malé. Některé ženy byly ochotny uvažovat o dalším těhotenství a jiné usoudily, že rizika jsou příliš vysoká. Ačkoliv se ženy zdržovaly emocionálních a fyzických příprav na dítě, všechny si po porodu k dítěti vytvořily pevný vztah.

Formulace a ověřování výroků o vztazích

Jakmile máme **návrh** různých stránek teorie před sebou ve formě **záznamu**, a to názorného nebo narativního, jsme připraveni **formulovat výroky o vztazích** a **ověřovat tyto výroky** podle údajů. Tyto výroky by měly popisovat vztahy mezi všemi výše zmíněnými kategoriemi tak, jak se mezi sebou v každém kontextu liší. Vztahy mohou být porovnány s údaji, čímž se ověřuje jak výrok, tak i rozdíly mezi kontexty na úrovni dimenzí.

Například bychom mohli formulovat takovýto výrok: **Když** jsou tyto ... interakční, cílové, časové a fyzické nápovědi přítomny, pak budou ženy hodnotit své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou. **V případě**, že žena vnímá své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou a je zároveň vysoce motivovaná mít zdravé dítě, pak použije formu společného zvládnání nazvanou Doplňující kontrola. Jestliže je doplňující kontrola úspěšná, pak žena porodí zdravé dítě.

Mohli bychom formulovat také tyto výroky: **Když** žena vnímá své těhotenství jako méně rizikové a pod kontrolou, pak se začne na dítě připravovat. Nebo **když** žena vnímá, že její těhotenství není pod kontrolou, ačkoliv situace není kritická, pak odloží přípravu na dítě, než budou rizika omezena.

Takové výroky jsou potom porovnávány s každým případem a zjišťuje se, jestli mu odpovídají nebo ne. Opět sledujeme, jestli odpovídají v obecném smyslu a ve většině případů, nikoliv nutně přesně v každém případě. Tyto výroky je možné neustále upravovat, dokud není na obecné úrovni dosaženo shody.

Co když nějaký případ teorii neodpovídá?

Občas narazíme na typický případ, který přesně odpovídá pravidelnostem. Ovšem obvykle se dokonalá shoda nevyskytuje. Je třeba umístit případy do nejvhodnějšího kontextu a použít kritéria co nejlepší shoda spíše než dokonalá shoda. Shodu si však nemůžeme vynutit. Vyskytují se případy, které jakoby nikam nepatřily. A existují pro to příčiny.

Některé případy představují stav přechodu, protože některé ze základních podmínek vedoucích k ústřednímu jevu se změnily nebo se právě mění. Tato změna podmínek zase změní dimenzionální umístění vlastností a kontext vedoucí k jednání. Případy ve stavu změny nebo přechodu vykazují rysy dvou různých kontextů. Leží někde mezi a ani do jednoho z nich nepasují. Jedním způsobem, jak tuto situaci vyřešit, je vnést do teorie proces. (Tím se budeme zabývat v kapitole 10.)

Dalším vysvětlením případu, který nikam nepasuje, je častý vliv intervenujících podmínek. Například je možné, že žena cítí, že proležet devět měsíců v posteli je více, než je ochotna pro zdravé dítě udělat. Mohla by si vybrat méně omezující způsob regulace, který bude méně ochranný pro plod a více ochranný pro její vlastní zájmy. To teorii ochranné regulace ani výroky o vztazích mezi kategoriemi nutně nepopírá. Spíše to ukazuje na odchylku. Analytik nyní musí vysledovat a určit podmínky, které tuto konkrétní odchylku způsobují. Jakmile to udělá, může je včlenit do teorie.

Podívejte se ještě jednou na příklad kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím a onemocněním pod kontrolou. Všimněte si tam kategorie označené **Když se vnímání rizika lišilo**. V kontextu s vysokým rizikem, kdy situace není kritická, je zase kategorie **Odebrání svěřené kontroly**. Tyto kategorie tam jsou, aby vysvětlovaly odchylky ve společném zvládnání. Když žena v kontextu s nízkým rizikem a těhotenstvím a onemocněním pod kontrolou hodnotila úroveň rizika níže než zdravotníci, pak nedodržovala předepsaný režim. Místo toho se sama rozhodovala, co je nebo není třeba dělat. V kontextu s vysokým rizikem, kdy situace není kritická, užívaly ženy určitou formu společného zvládnání – svěřenou kontrolu – což znamenalo, že většinu zvládnání nechaly na zdravotnících obvykle tím, že se nechaly hospitalizovat. Ovšem když si myslely, že léčba v nemocnici jim ve skutečnosti škodí, vzaly si kontrolu zpět, obvykle tím, že nemocnici opustily.

Dále je ještě třeba říci, že jednotlivé rozhovory, pozorování, apod. je třeba rozdělit na příslušné části. To platí zvláště tehdy, když jsou údaje shromažďovány v sériích nebo během času, a ještě více, když jsou rozloženy do několika rozhovorů a pozorování. V našem výzkumu těhotenství se někdy úroveň rizika drasticky změnila i během několika dní, v reakci na změny ve stavu onemocnění a těhotenství, a tak jeden rozhovor mohl obsahovat údaje vztahující se ke dvěma nebo více kontextům. V jednom okamžiku nastávající matka mluvila o svěřování kontroly, zatímco v následujícím již mluvila o tom, jak si ji vzala zpět, a ve zbytku rozhovoru pak přeskakovala z jedné situace do druhé. Analytik si musí tyto příslušné střípky uspořádat a nenakládat s jedním pozorováním nebo rozhovorem jako s jedinou entitou. Pamatujte si, že analyzujeme případy, události, situace, nikoliv rozhovory, pozorování, apod. jako takové.

Doplňování nedostatků kategorií

Ted', když máme radost, že naše teoretická konstrukce obstála při pečlivém zkoumání a že procesy a podmínky jsou v ní včleněny a zohledněny, se můžeme vrátit ke kategoriím a doplnit jakékoliv chybějící podrobnosti. To dodává teorii *pojmovou hutnost*, a také zvyšuje *pojmovou určitost*. Toto doplňování pokračuje i v té fázi projektu, kdy se připravuje publikace výsledků, protože právě při psaní se objevují drobné nedostatky v teoretických formulacích. (Tímto se budeme dále zabývat v kapitole 13.)

Vezměme si za příklad opět náš výzkum těhotenství. Dejme tomu, že badatel poté, co roztřídlí údaje podle určitých pravidelností v rizikovém kontextu, zjistí, že kategorie a dimenze patřící do kontextu, kdy riziko je nízké a onemocnění i těhotenství je pod kontrolou, jsou dobře rozvinuté. Oproti tomu však kategorie a dimenze patřící do kontextu, kdy riziko je vysoké a onemocnění a těhotenství

nejsou pod kontrolou, dobře rozvinuté nejsou. V takové situaci se analytik může vrátit do terénu a shromáždit specifické údaje, které mu pomohou tyto nedostatky odstranit. Takto je možné doplnit jakoukoliv kategorii, která se nám zdá nedostatečně propracovaná.

Tohle uzavírá naše pojednání o selektivním kódování. Připomínáme opět, že oněch pět postupů, podle nichž je tato kapitola uspořádána, není nutné používat v uvedeném pořadí. My jsme o nich v tomto sledu psát museli, abyste každému souboru analytických postupů snadněji porozuměli. Až se je naučíte rutinně používat, těžko si vůbec všimnete, jak se pohybujete od jednoho k druhému.

Souhrn

Integrace všech výsledků interpretace získaných během celého výzkumu je možná nejobtížnější fází vývoje zakotvené teorie. I zkušení badatelé s ní mají potíže. Postupy zakotvené teorie nám však s integrací podstatně pomáhají. V této kapitole jsme si vysvětlili důvody vyjasnění příběhu, vytvoření jasné kostry příběhu a jejich převedení do *analytického* příběhu. Hlavním z těchto postupů je výběr centrální kategorie a uvedení všech hlavních kategorií do vztahu jak k této centrální kategorii, tak do vzájemných vztahů mezi sebou. Vše jsme předvedli na rozsáhlém ilustrativním příkladu.

Proces

Definice termínů

Proces: Spojení několika sekvencí jednání nebo interakcí.

Nahodilost: Nepředpokládaný a neplánovaný jev, který způsobuje změnu podmínek.

Důležitou součástí každého výzkumu podle zakotvené teorie je začlenění procesu do analýzy. Procesem myslíme spojení několika sekvencí jednání nebo interakcí týkajících se zvládnání jevu, ovládnání jevu nebo reakce na jev. Spojování těchto sekvencí se děje tak, že si všimáme: (a) změn podmínek ovlivňujících jednání nebo interakci během času, (b) reakcí (ve formě jednání nebo interakce) na tyto změny (c) následky těchto reakcí a konečně (d) tím, že popíšeme, jak se tyto následky stávají součástí podmínek ovlivňujících následující sekvenci jednání nebo interakcí. Ke změně může dojít v důsledku plánovaného jednání nebo interakce nebo v důsledku *nahodilostí*, nepředpokládané a neplánované události, která způsobí změnu podmínek.

„Proces“ je prchavý termín, který se nesnadno vysvětluje. Jako takový nemusí v údajích vůbec vystupovat. Ani jeho objevení nevyžaduje specifický soubor postupů jaké jsou popsány v kapitolách 5, 6, 7 a 8. Přesto je proces v údajích přítomen, je vždy součástí empirické reality. Přestože jej nemůžeme vidět, můžeme vědět, že tam je, a můžeme pocítovat jeho přítomnost ve změnách jednání nebo interakce.

Ačkoliv je to pro začínajícího analytika obtížně pochopitelné, proces je velmi mocným analytickým pojmem. To proto, že konceptualizace událostí zachycená termínem proces vysvětluje, proč rutinní jednání nebo interakce přestává fungovat, proč se během životních událostí objevují problémy a proč, když se podíváme zpět do minulosti, vidíme růst, vývoj a pohyb na jedné straně a zakrnění, pokles a stagnaci na straně druhé. (Ten druhý extrém odpovídá chybějící reakci na změnu podmínek, které je třeba porozumět stejně dobře, jako reakci adekvátní.)

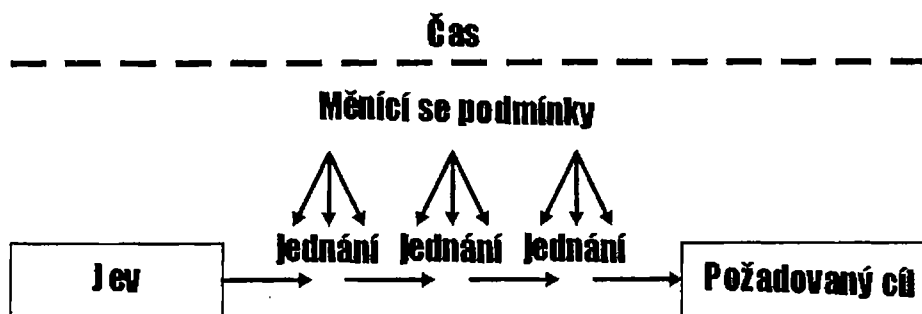
Proces v zakotvené teorii

Zakotvená teorie, která vznikne po začlenění procesu do analýzy, je dynamickejší. Proces je způsob jak oživit údaje tím, že vezmeme jednání nebo interakci v určitých okamžicích a spojíme je do sekvence nebo řady (obr 9.1).

Abychom proces analyticky zachytili, musíme ukázat, že události jsou ve své podstatě vyvíjející se, a to tak, že si budeme všimnout, proč a jak se jednání nebo interakce – ve formě událostí, činnosti nebo situací – mění, zůstává stejné nebo se vrací zpět, proč se události vyvíjejí nebo co umožňuje spojitost řady jednání nebo interakce za měnících se podmínek, a s jakými následky.

Otázka, která by vám nyní mohla přijít na mysl, je: „Pokud někdo dělá analýzu podle zakotvené teorie tak, jak se to naučil podle předchozích kapitol – vysledovat podmínky, jednání, následky – neměl by se proces vynořit sám od sebe?“ Odpověď na tuto otázku zní: Ano měl! Ale pokud si při analýze dostatečně neuvědomujeme potřebu identifikovat proces a včlenit jej do analýzy, často na proces zapomeneme nebo jej pojmem velmi zúženě a omezeně. Analytici mluví o krocích nebo stádiích jevu, aniž by zohlednili nebo vysvětlili variabilitu rychlosti změny, nebo proč se postup na další stádium může zvrátit nebo být interpretován a s jakými následky.

Abychom ukázali, co vše myslíme procesem, kromě obvyklého významu, který má ve výzkumu, uvádíme následující příklady.

Obrázek 9.1. Proces

Situace první

Máte volné odpoledne a rozhodnete se, že si přečtete odborné časopisy, které jste doposud přečíst nestihli. Přijdete na článek, který upoutá vaši pozornost. Výzkumná zpráva se týká stylů řízení. Tvrdí se zde, že existují tři základní typy manažerů: zapojený manažer, oddělený manažer a ovládající manažer. Detailně se zde popisují podmínky, ve kterých se vyskytuje ten který typ manažera, interakční strategie, které manažeři používají, a následky každého ze stylů řízení pro situaci na pracovišti. Článek dále pokračuje tvrzením, že styly řízení nejsou fixní a že lidé svůj styl často mění podle toho, co se jim v danou chvíli zdá nejvhodnější.

Analýza. Tento článek naznačuje proces. Říká, že manažeři mění své styly. Ale dále již nepokračuje a neříká nám, co se musí stát, aby se z ovládajícího manažera stal zapojený manažer. Nebo co vede zapojeného manažera k tomu, aby změnil svůj styl na odděleného manažera? Nebo jak si může ovládající manažer udržet svůj postoj za měnící se situace na pracovišti? A co udělá ovládající manažer v případě, že narazí na někoho, kdo se nechce nechat ovládat, a on jej však potřebuje, protože je to jediný dostupný člověk, který má určité dovednosti, takže jej nelze propustit?

Situace druhá

Narazíte na další zprávu, která vás zaujme. Tato se jmenuje „Pohyb vzhůru po podnikovém žebříčku.“ Podrobně popisuje stádia, jimiž prochází manažer při přechodu z nižších sfér řízení organizace do vyšších, některé vlivy organizace a osobní vlivy, které tento postup podporují, strategie užívané k postupu a některé následky.

Analýza. Tento článek již vykazuje proti předchozímu jistá zlepšení v zapojení procesu do souhrnného obrazu. Ukazuje postup, pokrok a vysvětluje, co jej způsobuje. Ptáte se, co chybí? Není to úplně, protože se nezabývá odchylkami. Nesmyslně implikuje, že stádia se vyskytují s železnou pravidelností, že podmínky se nemění, čímž zmrazuje to, co mělo být procesem. Nebo předkládá model ideálního postupu, aniž by ukázal, jak se tento ideál mění podle kontextu. Mohli bychom se třeba v této situaci zeptat: Postupují všichni stejně rychle? Nejsou někteří pomalejší a jiní rychlejší? Proč? Dostane se každý, kdo začne pracovat v řídicí funkci v podniku, na vrchol? Pokud ne, proč? Kdy se jejich postup zastaví nebo dokonce obrátí a proč? Jaké kritické faktory jsou zde ve hře a kdy je třeba zabránit, omezit nebo zastavit jejich rozvoj? Jak změna v kontextu týkající se času a místa ovlivňuje rychlost a míru postupu?

Situace třetí

Nakonec se dostanete ke třetímu článku. Týká se práce v organizacích a dělení práce, které je této práci vlastní. Protože vy sami se zabýváte prací, pokračujete ve čtení. Článek vysvětluje mnoho typů práce, které bylo třeba ve zkoumané organizaci vykonávat, podrobnosti o tom, kdo jakou práci vykonává, jakým způsobem a s jakými následky.

Analýza. Dosti statický obraz práce v organizaci, že. Abychom jej oživil, museli bychom do něj vnést proces. Co bychom mohli chtít vědět? Je rozdělení práce pevně stanovené nebo přizpůsobivé? Překrývají se někdy povinnosti několika lidí? Existují podmínky, za kterých jedna osoba nebo skupina přebírá práci jiné? Co z toho vyplývá? Může například sestra pracující na první pomoci nebo na jednotce intenzivní péče vykonávat činnosti, které jsou obvykle v kompetenci lékařů, pokud se jedná o jednodušší případ? Může vrchní sestra nebo administrativní pracovnice během stávky převzít práci běžných sester?

Proces – je otázkou míry

Jak jste si již asi všimli, nevnímáme proces pouze jako letmou zmínku o změně nebo pouhý popis stádií nebo fází. Proces zahrnuje pečlivé prozkoumání a začlenění změn v jednání nebo interakci do analýzy tak, jak k těmto změnám dochází v čase v reakci na změnu podmínek.

Do jaké míry je třeba se ve svém výzkumu procesem zabývat? To závisí na výzkumné situaci a také na tom, kolik máte času, energie a výzkumných zkušeností. Ve skutečnosti nikdy nemůžete zachytit veškeré změny a pohyby, k nimž dochází.

Bylo by to příliš zahlcující. Na druhou stranu je třeba vysvětlit proces do té míry, aby si čtenář uvědomoval plynutí událostí během času.

Indukce a dedukce

Stejně jako u všech aspektů analýzy popisovaných v této knize jsou induktivní a deduktivní myšlení podstatnou částí analytického procesu. Stává se, že analytik ve svých údajích nenajde důkazy změny okamžitě. Buď tam jsou, ale ještě nebyly jako takové rozeznány, nebo údaje nedostačují pro práci s procesy. V této situaci se analytik může uchýlit k dedukci a vytvořit hypotézy o potenciálních situacích, v nichž může docházet ke změnám, a pak se vrátit k údajům a hledat důkazy potvrdzující, vyvracející nebo upravující tuto hypotézu.

Vraťme se k našemu příkladu s manažery. Badatel, který dělá takovýto výzkum, může k odhalení procesu v údajích vytvořit třeba následující hypotézu. Aby si ovládající manažer udržel nadvládu za měnících se pracovních podmínek, musí proměňovat nebo stupňovat své jednání nebo interakce, jinak by se jeho nadvláda mohla zhroutit. Badatel by potom udělal rozhovory a pozorování ovládaných manažerů v různých situacích a sledoval by, jak se mění nebo stupňuje jejich chování. Tuto hypotézu pak může přijmout, zavrhnout nebo pozměnit tak, aby odpovídala důkazům z terénu.

Proces jako analytikův pohled na věc

Ještě než se pustíme do postupů hledání procesů v údajích, chtěli bychom probrat ještě jednu věc. Proces je analytikův způsob uvažování o změnách a jejich vysvětlování. Málokdy se respondent v rozhovoru nebo pozorovaná osoba zmiňuje o procesu jako takovém. Je velmi nepravděpodobné, že uslyšíte něco jako: „V prvním fázi se stalo tohle, a protože a proto jsem vstoupil do druhé fáze, pak se proces zastavil kvůli těmto a těmto událostem, a proto jsem se ke třetí fázi nikdy nedostal...“

Je mnohem pravděpodobnější, že uslyšíte slova podobná těm v následující ukázce, která řekl vedoucí montážní linky.

Když dělníci začnou blbnout, produktivita klesá a výrobky nejsou včas hotové, tak si musím dupnout a zpřísnit jim režim, dokud se nevzpamatují. Dělán třeba to, že nikoho nenechám odejít dřív z práce, ruším dovolené. Pokud někdo přijde pozdě, nechám ho to nadělat, a odkládám všechna povýšení a zvýšení platu. Když mi pak

dělníci dokážou, že umí tvrdě pracovat a dodržovat termíny, zase jim trochu povolím.

Analýza. Analytik vnímavý vůči procesům, který uvidí takovou pasáž, si ihned představí proces, změnu stylu řízení v reakci na změnu podmínek. Všimne si, že vedoucí považuje posun k více ovládajícím metodám za nutný, aby se dodržely plánované termíny. Pak může režim zase trochu povolit.

Fungování procesů

Protože tím, co proces rozbíhá, je změna podmínek, je k porozumění fungování procesu odhaleného analýzou nutné vědět něco o změně samotné. Co je změna? Jakých forem nabývá? Jak a kde ji hledat?

Co je změna?

Změna se odráží v události, která ukazuje na nějaký rozdíl. Jaký? Pro nás, uživatele zakotvené teorie, je to změna podmínek v takové míře, že způsobí odpovídající změnu strategií jednání nebo interakce, které jsou užívány k udržení, získání nebo dosažení nějakého kýženého výsledku ve vztahu ke zkoumanému jevu. Představa měnících se podmínek vnáší do analýzy čas a pohyb. To proto, že analytik místo toho, aby zmrazil jednání nebo interakci v čase a prostoru, raději ukáže, jak se jednání nebo interakce mění, postupuje a reaguje na změny podmínek, které se během času nevyhnutelně vyskytují. Čas, který uplyne mezi každou změnou podmínek a odpovídající změnou jednání nebo interakce, tvoří část sekvence nebo řady a může to být okamžik, týden nebo i déle. Časové intervaly mezi jednotlivými částmi sekvence nejsou tak důležité jako pojem plynutí nebo postupu těchto částí.

Tvar a forma změn

Změna, stejně jako kterýkoliv jiný jev, může nabývat různých forem. Může být plánovaná nebo neplánovaná, velká nebo malá, udát se rychle nebo pomalu. Změna má vlastnosti a tyto vlastnosti jí dávají formu, tvar a charakter. Některé její vlastnosti a dimenzionální rozsahy, v nichž se tyto vlastnosti mění, jsou popsány níže.

Tento seznam není vyčerpávající, a jakmile začnete o změnách přemýšlet, jistě budete schopni přidat k seznamu pár dalších vlastností.

<i>Vlastnost</i>	<i>Dimenzionální rozsah</i>		
rychlost	velká	→	malá
výskyt	plánovaný	→	neplánovaný
charakter	uspořádaný	→	nahodilý
	progresivní	→	neprogresivní
směr	vpřed	→	vzad
	nahoru	→	dolů
rozsah	široký	→	malý
rozsah účinků	velký	→	malý
schopnost řízení	vysoká	→	nízká

Jestliže tedy hledáte nebo jste si již všimli ve svých údajích změn, pak je můžete analyzovat ve smyslu výše popsaných vlastností a dalších, které vás napadnou. Například, byl jejich vliv malý nebo velký, staly se rychle nebo pomalu, co způsobily?

Jak a kde hledat změny ukazující na proces?

Abychom pochopili jak a kde hledat změny, musíme se vrátit k paradigmatu popsanému v kapitole 7 a zjistit, na kterém místě paradigmatického řetězce se může vyskytnout změna podmínek a co se v jejím důsledku stane.

(1) Změna se může přihodit v *souboru podmínek*, které vedou ke zkoumanému jevu nebo jej způsobují. Když se tohle stane, může to spustit řetězovou reakci vedoucí ke změně kontextu, odpovídající změně jednání nebo interakcí užitých ke zvládnání, ovládnání nebo manipulaci jevu v tomto změněném kontextu.

Jako příklad užijeme opět výzkum těhotných žen s chronickým onemocněním, který jsme použili v kapitole 8. Pokud onemocnění (kauzální podmínka rizika) v průběhu těhotenství přestane být stabilní, pak se míra rizika, které žena vnímá jako spojené s těhotenstvím, změní, čímž přesune ženu z kontextu s nízkým rizikem do kontextu s rizikem vysokým. A podle toho se také změní její jednání nebo interakce.

(2) Změny mohou nastat také v *intervenujících podmínkách*, které ovlivňují jednání nebo interakci. Ty také mohou vyvolat potřebu změny nebo úpravy jednání tak, aby byla minimalizována přidružená rizika. Například, čím více důvěry měla těhotná žena ve schopnost lékaře omezit rizika, tím ochotněji mu předávala zodpovědnost za jejich zvládnání, zvláště když její těhotenství a onemocnění nebylo pod kontrolou. Ovšem, když se tato důvěra vytratila, v důsledku něčeho, co žena považovala za lékařský omyl představující nebezpečí pro ni a její dítě, pak si

žena vzala, alespoň dočasně, část zodpovědnosti za zvládání, kterou svěřila lékařům, zpět.

(3) Také *následky* v sekvenci předcházejícího jednání nebo interakce mohou (a) přidat nové podmínky nebo (b) změnit vztahy mezi již existujícími podmínkami. To znamená, že následek jedné sekvence jednání nebo interakce v řadě sekvencí se může stát podmínkou ovlivňující příbuzné jednání nebo interakci užitou v následující sekvenci nebo v pozdějším čase. Z následujícího příkladu to je zřejmé. Řekněme, že zkoumaným jevem je „zvládání krizí.“ Když někdo úspěšně zvládne krizi, pak se dá předpokládat, že zkušenosti, které při tom nabyl, ovlivní jeho způsob zvládání krizí v budoucnosti.

Popis procesu

Existuje několik různých způsobů, jimiž může analytik proces zachytit. My jsme určili dva hlavní způsoby. Mohou vás napadnout ještě další. Jedním způsobem je pohlížet na proces jako na progresivní pohyb odrážející se ve fázích nebo stádiích. To je ten obvyklý způsob. Dalším způsobem je pohlížet na něj jako na neprogresivní pohyb, tj. jako úmyslné obměny nebo změny v jednání nebo interakci, které jsou odpovědí na změnu podmínek, neprocházející však nutně nějakými fázemi nebo stádii. Následují příklady každého z těchto dvou způsobů.

Proces pojatý do stadií nebo fází

Aby ukázal změnu nebo pohyb v čase, může analytik pojmut údaje do kroků, fází nebo stadií. Pohyb může směřovat vpřed, vzad, vzhůru nebo dolů. Toto pojetí procesu je zvláště výhodné, když se zabýváme výzkumem oblastí jako: vývoj, socializace, transformace, sociální mobilita, imigrace nebo historické události.

Jestliže analytik pojme proces tímto způsobem, bude muset vyjmenovat podmínky a odpovídající jednání, které posunují proces vpřed, identifikovat body zvratu a ukázat, jaké následky má dosažení nebo naopak nedosažení tohoto bodu pro podmínky ovlivňující následující sekvenci jednání posouvající proces vpřed. K tomuto popisu by měl analytik ještě zohlednit odchylky v postupu těmito stádii nebo fázemi. To znamená vysvětlit proč někteří lidé, osoby apod. zůstávají pozadu, někteří postupují ze stadia na stadium rychleji a jiní se dosáhnou jen do určitého stadia a pak stagnují; proč u některých lidí nebo skupin je tento proces spíše zpětný nebo k němu vůbec nedochází.

Upozornění. I když se ve jménu centrální kategorie vyskytuje podstatné jméno slovesné, které proces nebo pohyb implikuje (jako „zvládání průběhu choroby“

místo prostého „průběh choroby,“ „udržování chodu práce“ místo „chod práce,“ nebo „ovládání vědomí umírání“ versus „vědomí umírání“), je třeba s ní nakládat stejně jako s kterýmkoliv ústředním jevem a rozvinout ji podle paradigmatu.

Příklad. Jedním z jevů, které vzešly z našeho výzkumu chronicky nemocných, bylo „navracení se.“ (Corbinová a Strauss, 1988, 1991). „Navracení se“ jsme definovali jako proces návratu k uspokojivému způsobu života v mezích fyzických a mentálních omezení způsobených špatným zdravotním stavem. „Uspokojivým způsobem života“ jsme mysleli stav kdy se člověk naučí (a) přijmout, co nelze změnit, a žít s tím a (b) vytěžit maximum z toho, co zůstalo.

Pro účely tohoto příkladu je „navracení se“ centrální kategorií. Zatímco „návrat“ vyjadřuje výsledek nebo následek absolvování procesu vracení se. Kautální podmínkou, která způsobila, že člověk musel absolvovat „navracení se,“ byla v našem výzkumu přítomnost hendikepujícího fyzického nebo psychického stavu, která omezovala schopnosti tohoto člověka týkající se životních úkolů. Postižení má obecné vlastnosti jako stupeň, délka trvání, rozsah a věk, ve kterém k němu došlo. Tyto vlastnosti vymezují rozmezí, do jaké míry je návrat možný, tj. jak dalece se člověk může navrátit, jak rychle a tak dále. Ale tyto vlastnosti samotné nutně neurčují výsledek, protože se zde vyskytuje mnoho intervenujících podmínek zasahujících do tohoto procesu, jako povaha rehabilitačního programu nebo míra motivace a podpory.

Navracení se jako ústřední jev má také určité vlastnosti. Jednou z nich je rychlost, která se může pohybovat od velké po malou nebo velmi malou. Má také vlastnost míry – ta nabývá hodnot v rozsahu od částečného po úplné navracení. Třetí vlastností je průběh, který je možné pojmut do následujících stádií: (a) Zjištění omezení, (b) Započetí návratu, (c) Hledání nových cest, (d) Stoupání na vrchol a (e) Hodnocení.

Průběh označuje stádia, jimiž musí postižený projít, aby dosáhnul návratu. Ty další dvě vlastnosti – rychlost a míra – ovlivňují charakter tohoto průběhu, co se týče toho, jak daleko dojde a jak rychle. (Jak jsme již řekli, jsou z části určovány charakterem postižení a z části mnoha potenciálně intervenujícími podmínkami, jako je míra motivace.) Na základě variability rychlosti a průběhu jsme identifikovali čtyři skupiny (kontexty). Byl to rychlý úplný průběh, rychlý částečný průběh, pomalý úplný průběh a pomalý částečný průběh. Další variabilitu dodávaly těmto vzorcům (a) Překonání se (vzepětí se z pouhého přijetí života s postižením k významným fyzickým anebo mentálním výkonům) a (b) Neschopnost začít s návratem (stažení se do postižení).

Průchod tímto procesem navracení se uskutečňuje prostřednictvím tří různých ale příbuzných oblastí jednání. Označili jsme je takto: (a) zotavování neboli zlepšování fyzického stavu plněním léčebných procedur, (b) posouvání hranic neboli zlepšování výkonnosti plněním rehabilitačních úkolů a (c) začlenění neboli včlenění postižení do sebepojetí plněním sociálních nebo psychologických úkolů. V každém stádiu navracení se nabývaly tyto činnosti různých forem, důležitosti a rozdělení práce. Například v počátcích tohoto procesu má zotavování nejvyšší důležitost, proto se klade důraz na dodržování léčebných procedur jak nemocným, tak zdravotníky. Později, když je na tom postižený fyzicky dobře, se důraz může přesunout na plnění sociálních nebo psychologických úkolů, přestože všechny tři oblasti jednání se mohou v kterémkoliv stádiu pohybovat na různých úrovních.

V každém stádiu se do hry zapojuje mnoho různých intervenujících podmínek, které tyto činnosti buď usnadňují nebo znesnadňují, čímž ovlivňují jak rychle a do jaké míry nebo zdali vůbec navracející se osoba využije svůj potenciál. Za nepříznivých okolností musely zúčastněné osoby nalézt způsob zvládnutí těchto podmínek, aby proces mohl pokračovat. Například, když pokrokům bránila nedostatečná motivace, museli zdravotníci nebo rodina užít interakční taktiky a motivaci znovu podnítit. Pokud se jim to nepovedlo, celý proces se zpomalil nebo dokonce zastavil.

Potenciální intervenující podmínky, které se v údajích jeví jako významné, byly: (a) stránky „self“, které se ztratily díky postižení, byly považovány za biograficky významné a stojící za veškeré úsilí a práci nutnou k návratu, (b) přítomnost jasných a realistických cílů a vědomí toho, kdy, kde a jak mají být dosaženy (c) mobilizace veškerých možností nastartování a udržení procesu navracení se, (d) iniciátor navracení se – někdo, kdo proces nastartuje, (e) koordinátor navracení se – někdo, kdo je zodpovědný za koordinaci úsilí všech zúčastněných stran, obvykle sociální pracovnice nebo partner, (f) individualizace plánu návratu tak, aby vyhovoval postiženému, (g) každý, kdo se podílí na návratu (postižený, profesionálové, rodina) vykonává svůj díl práce, (h) odpovídající zdroje – technické, finanční, lidské apod., (i) přizpůsobivost, kompromisnost, smysl pro humor a tvořivost, a hlavně (j) pravidelné známky úspěchů.

Nebylo by ani vhodné ani žádoucí vypsát v této kapitole všechny podrobnosti výše popsanych zjištění o návratu. Chtěli jsme vám jen zprostředkovat složitost průchodu stádii nebo fázemi, jak musí být všechny prvky paradigmatu zapojeny do situace, aby bylo možné vysvětlit postup a jeho odchylky. Následovat bude krátký příklad toho, jak lze proces popsat jako neprogresivní pohyb. Toto vysvět-

lení je stručné. Abyste tomu hlouběji porozuměli, doporučujeme vám prostudovat výzkumné monografie, na něž se v následujícím popisu odkazujeme.

Proces pojatý jako neprogresivní pohyb

Některé jevy nelze pojmout do uspořádaných postupných stádií a fází, přesto však je proces jejich podstatnou součástí. Příkladem je chronické onemocnění a jeho zvládání. Ačkoliv je možné rozdělit průběh chronického onemocnění na jednotlivá stadia, nemusí jimi pacient procházet postupně. Vždyt cílem zvládání chronického onemocnění je v podstatě udržet jej co nejstabilnější a zpomalit, zabránit nebo obrátit jeho nepříznivý průběh. Stabilizování chronického onemocnění za neustále se měnících životních podmínek vyžaduje neustálé přizpůsobování (Corbinová a Strauss, 1988). Toto neustálé přizpůsobování se (jednání) měnícím se životním podmínkám vnáší do zvládání proces.

Dalším příkladem konceptualizace procesu ne-vývojovým způsobem lze nalézt v knize *The Social Organization of Medical Work* (Strauss a kol., 1985). Centrální kategorií jsou „Typy práce“ a výzkum se týká toho, jak jsou různé typy práce organizovány a rozčleněny v nemocnicích. Autoři ukazují, že tato práce probíhá většinou ve velmi rozmanitých a měnících podmínkách. I zaběhané rutinní činnosti – „standardní postupy“ – jsou denně, nebo dokonce i po hodinách, ovlivňovány nepředvídatelnými událostmi. Takže plynutí a pravidelnost práce v nemocnicích nelze přesně popsat ani analyzovat bez procesu.

Souhrn

Proces je spojením sekvencí jednání nebo interakce v průběhu času. Začlenění procesu do analýzy je základním rysem analýzy podle zakotvené teorie. Aby badatel mohl do analýzy vnést proces, musí v údajích pečlivě hledat změny podmínek a vysledovat k jakému odpovídajícímu jednání nebo interakci vedou. Jakmile je identifikuje, jsou dva způsoby, jak ve výzkumu podle zakotvené teorie proces pojmout. Jedním je pohlížet na proces jako na stadia nebo fáze nějakého průběhu spolu s vysvětlením, co tento průběh pohání, zastavuje nebo obrací. Druhým způsobem konceptualizace procesu je pohlížet na něj jako na neprogresivní pohyb, tj. jednání nebo interakci které je přizpůsobivé, plynulé, reagující a měnící se podle měnících se podmínek.

Matice podmiňujících vlivů

Definice termínů

Transakční systém: Systém analýzy, který zkoumá jednání nebo interakci ve vztahu k jejich podmiňujícím vlivům a následkům.

Interakce: Lidé, kteří něco dělají spolu nebo se vzájemným ohledem na sebe – a jednání, mluvení a myšlenkové procesy, které to doprovází.

Matice podmiňujících vlivů: Analytická pomůcka, schéma sloužící k posuzování velkého rozsahu podmiňujících vlivů (podmínek) a následků vztahujících se ke zkoumanému jevu. Tato matice umožňuje badateli jak rozpoznat, tak spojit jednotlivé úrovně podmínek a následků.

Podmiňující trajektorie: Vysledování události, případu nebo výskytu od jednání nebo interakce přes všechny úrovně podmínek a následků, a naopak za účelem jejich přímého spojení s jevem.

Téma této kapitoly je složité, znáte-li však techniky popsané v předchozích kapitolách, měli byste být schopni náš výklad sledovat. Cílem je poskytnout vám rámec shrnující a integrující vše, co jsme zde doposud vyložili, a zároveň vysvětlující, jak do analýzy pevně včlenit různé druhy podmiňujících vlivů (kauzální, kontextuální, intervenující) a následky, jimiž jsme se poprvé zabývali v kapitole 7. Dělá se to jejich cíleným přímým spojováním s jednáním nebo interakcí. V podstatě jsme o tomto mluvili celou dobu a zvláště v kapitolách 7, 8 a 9. Ale zde tato spojení budou explicitní a budou svazovat naši metodu analýzy dohromady tak, aby se vytvořil vysvětlující rámec.

Po přečtení této kapitoly se můžete rozhodnout, že ještě nejste připraveni zcela zvládnout zde popsané jemné techniky. Pokud je tohle váš první nebo i druhý výzkum podle zakotvené teorie, možná ještě nejste pro integraci dostatečně připraveni. Ovšem až si tuto metodu postupně osvojíte prací s údaji, zjistíte, že všechny části analýzy do sebe zapadají.

Právě integrující podrobnost, postupy a operační logika, s jejichž pomocí se tohoto dosahuje, jsou puncem výzkumů podle zakotvené teorie, který ji odlišuje od volněji integrovaných a méně propracovaných kvalitativních metod. Takže vás vybízíme k zaměření se (samozřejmě, pokud jste připraveni) na nejvyšší úroveň analýzy, kterou tato metoda umožňuje. Ujišťujeme vás, že plody vaší analýzy pak budou stát za všechno to úsilí.

Zakotvená teorie jako transakční systém

O zakotvené teorii často přemýšlíme jako o transakčním systému, metodě analýzy, která umožňuje prozkoumat interaktivní podstatu událostí. Všechny prvky paradigmatu, jednání a interakce jsou srdcem zakotvené teorie. Každý jev je vyjádřen pomocí cílených a vzájemně vztažených sekvencí jednání/interakce. A to bez ohledu na to, jestli se jedná o pojem tak abstraktní jako je „profesní dominance“, nebo tak konkrétní jako „zvládání nemoci.“ Všechny jevy a s nimi spojené jednání nebo interakce jsou zakotveny v souborech podmínek. Jednání nebo interakce také vedou ke specifickým následkům. A tyto se zase mohou stát součástí relevantních podmínek, které způsobují následující sekvenci jednání nebo interakcí.

Vlastnosti transakčního systému

Transakční systém má určité vlastnosti:

- (1) Tvoří jej interaktivní a vzájemně propojené *úrovně podmínek*. Tyto úrovně se pohybují od nejširších neboli nejobecnějších znaků světa jako celku až po ty specifičtější, bližší zkoumanému jevu.
- (2) Podmínky na jakékoliv úrovni náležející jevu mohou být (a) *příčiny* vedoucí k tomuto jevu, (b) *kontext*, v němž se jednání nebo interakce odehrává nebo (c) *intervenující podmínky* stojící mezi kontextem a jednáním nebo interakcí, které jednání nebo interakci usnadňují, nebo naopak znesnadňují. (Tím jsme se podrobněji zabývali v kapitole 7.)
- (3) Ústředním pojmem a součástí rozsahu podmínek transakčního systému je *jednání nebo interakce*.

(4) Jednání nebo interakce se uskutečňuje ve spojených sekvencích, a je tedy ve své podstatě *procesuální*.

(5) Z jednání nebo interakce plynou určité *následky*. Ty mohou později významně ovlivnit podmínky na jiných úrovních. Proto se následky mohou v některých případech stát významnými podmínkami ovlivňujícími následující sekvenci jednání nebo interakce.

(6) Do podmínek je zabudovaná *časovost*. Jestliže analyticky pozastavíme jednání nebo interakci, abychom je mohli prozkoumat, vidíme je pouze průřezově. Vidíme je uměle, obrazně řečeno jako plátky času, spíše než v průběhu času s jejich odpovídající minulostí, přítomností a budoucností. Tohle jsme zkoumali v kapitole 9, když jsme se zabývali procesem a jeho významem pro analýzu.

(7) *Podmínky* usnadňují popř. brání jednání nebo interakci. *Nahodilosti* měnící tyto podmínky představují problematické a nepředpokládané situace, které je třeba zvládnout.

(8) Transakční systém, o kterém zde mluvíme, nazýváme *Matice podmiňujících vlivů*. Termín matice označuje komplexní vztahovou síť vzájemně propojených podmiňujících vlivů, jednání nebo interakcí a následků, která je zkoumanému jevu vlastní.

Důvody užití této matice

Ještě než začneme podrobně popisovat tento analytický nástroj, zde je seznam toho, co umí:

- (1) Zvyšuje teoretickou citlivost vůči souboru podmínek, které se týkají zkoumaného jevu.
- (2) Zvyšuje teoretickou citlivost vůči souboru potenciálních následků jednání nebo interakce.
- (3) Pomáhá vám systematicky uvádět podmínky, jednání nebo interakce a následky do vztahu k jevu.

Matice podmiňujících vlivů

Matici podmiňujících vlivů si lze představit jako soustředné prstence (úrovně), z nichž každý odpovídá jiným stránkám světa kolem nás. Ve vnějších prstencích jsou podmiňující vlivy, které jsou jednání nebo interakci *nejvzdálenější*, zatímco vnitřní kruhy představují podmiňující vlivy, které se sekvence jednání nebo interakce dotýkají *nejblíže*.

Podmínky na všech úrovních mají význam pro jakýkoliv výzkum. I když zkoumáme jev, který je umístěn blízko středu matice – na úrovni jednání nebo interakce – vzdálenější úrovně podmínek jsou stále relevantní. Například účastníci jakékoliv interakce do ní vnášejí postoje a hodnoty svých národních a regionálních kultur a své vlastní zkušenosti.

Kvůli maximální zobecnitelnosti matice jako analytického nástroje je každá úroveň prezentována ve své nejabstraktnější formě. **Badatel musí na každé úrovni doplnit specifické podmiňující vlivy patřící do zkoumané oblasti.** Položky, které je třeba zahrnout, tedy závisí na typu a rozsahu zkoumaného jevu. Podmínky mohou být blíže určeny samotným výzkumem. Také mohou vyplýnout z literatury nebo ze zkušenosti. V takovém případě je však nutné považovat je za provizorní až do té doby, než údaje potvrdí jejich vztah ke zkoumanému jevu.

Jak bylo řečeno, každá podmínka v matici má vlastnosti času (časovost) a umístění (umístění v matici). Jakýkoliv jev lze zkoumat na kterékoliv úrovni matice. Lze například studovat hladomory ve světě nebo nedostatek potravin v určitém společenství, rozhodování na úrovni organizací, jednání mezi státy, chronická onemocnění jedinců, AIDS jako národní problém, profesionalitu sester (jako skupiny) a vztahy mezi okruhy témat diskuzí v určitém společenství. **Je důležité si zapamatovat následující:** Bez ohledu na úroveň, na které se jev nachází, bude tento jev v podmínkovém vztahu k nižším i vyšším úrovním stejně jako k úrovni, na níž se sám nachází.

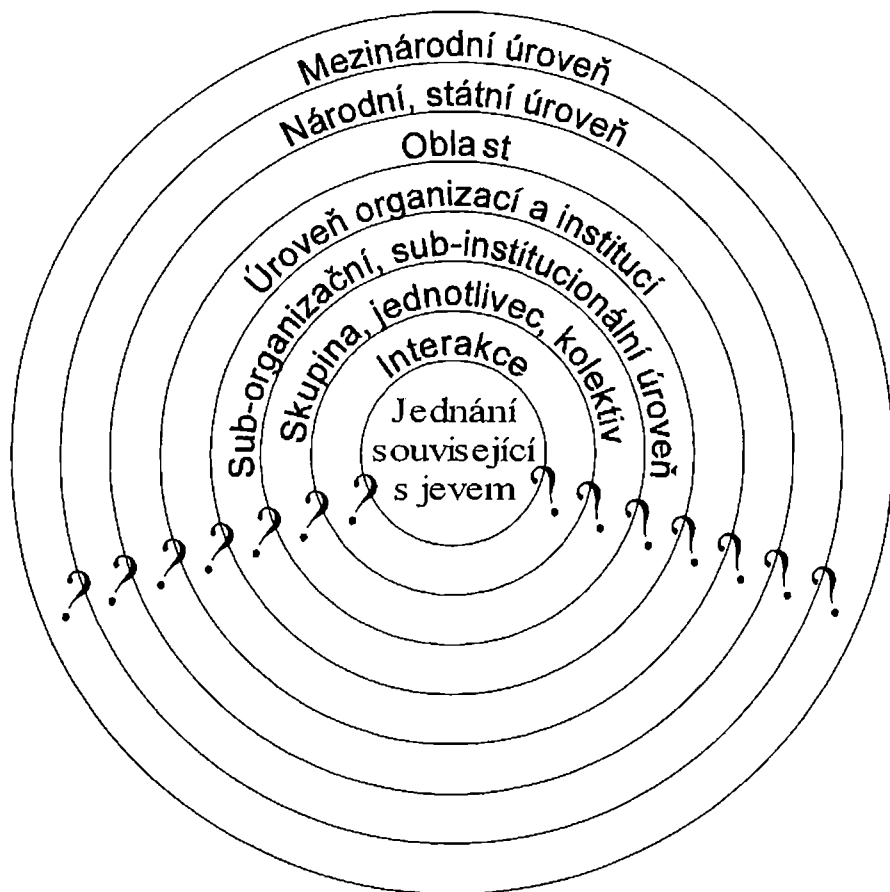
Obecné znaky úrovní matice

O nejvyšší úrovni můžeme přemýšlet jako o **mezinárodní úrovni**. Zahrnuje termíny jako: mezinárodní politika, vládní opatření, kultura, hodnoty, filozofie, ekonomie, mezinárodní problémy a otázky jako je životní prostředí.

Druhou úroveň označujeme jako **národní úroveň**. Jejími znaky jsou: národní politika, vládní opatření, kultura, historie, hodnoty, ekonomie, problémy a otázky.

Dále následuje oblastní úroveň, která obsahuje všechny výše vyjmenované položky, ovšem ve smyslu v jakém jsou vlastní oblasti. Každá oblast má svá vlastní demografické znaky, které jí dodávají jedinečnost.

Směrem ke středu nacházíme další úroveň – úroveň organizací a institucí. Každá má svou vlastní strukturu, pravidla, problémy, historii.

Obrázek 10.1. Matice podmiňujících vlivů

Další prstenec představuje sub-organizační, sub-institucionální úroveň. Ta obsahuje příznačné rysy části města, oddělení nemocnice nebo pod-oblast uvnitř nějaké větší oblasti, kde se odehrává výzkum.

Potom se dostáváme na úroveň kolektivů, skupin a jednotlivců. Tato úroveň zahrnuje životopisy, filozofie, znalosti a zkušenosti osob, rodin i různých skupin (zájmové, profesní, vědecké).

Následuje úroveň interakce. Interakcí rozumíme lidi, kteří spolu – nebo se vzájemným ohledem na sebe – dělají něco, co se vztahuje ke zkoumanému jevu (Becker, 1986) – a jednání, mluvení a myšlenkové procesy, které tuto činnost doprovázejí. I věci, které člověk dělá sám (jako zvládání nemoci), vyžadují interakci ve formě sebereflexe a kontakt s jinými lidmi, za účelem získání léků, rady nebo někdy podpory. Interakce se odehrává prostřednictvím interakčních procesů jako jsou: jednání, ovládání, učení, diskutování, debatování a sebereflektování.

A konečně se dostáváme do středu matice, kde nalézáme jednání: jak strategické, tak rutinní. Tato úroveň představuje aktivní, expresivní, konající formu „self“ a další interakci užitou ke zvládání jevu, reakci na jev a podobně. Jednání se odehrává prostřednictvím akčních procesů. *Ty se spojují s interakčními procesy do souhrnného obrazu jednání a interakce.* Například termín „dělba práce,“ který se vztahuje k akčnímu procesu vykonávání jevu práce, zahrnuje více než různé osoby dělající různou práci směřující ke společnému cíli (Strauss, 1985). Tento proces zahrnuje jednání, diskuze, legitimizaci omezení, apod., které se dějí za účelem rozdělení práce, udržení této dělby a splnění s tím spojených úkolů.

Praktické příklady použití matice

Nyní vám ukážeme, jak matice podmiňujících vlivů otevírá analýzu velkému rozsahu podmínek týkajících se daného jevu a jak tato matice umožňuje uvést jev do vztahu ke konkrétním podmínkám. Následující příklad pochází z knihy o vyjednávání (Strauss, 1978). V této knize autor říká (strany 77-103), že většina prací o vyjednávání nepopisuje detailně strukturní podmínky, za kterých se vyjednávání odehrává, a zabývá-li se těmito podmínkami, pak tyto tvoří pouze deskriptivní pozadí celého obrazu. To, co tedy v těchto pracích chybí, je specifické propojení širokého okruhu podmínek s jednáním nebo interakcí.

K vyřešení tohoto problému navrhuje Strauss použití „paradigmatu vyjednávání,“ které poskytuje způsob, jak všechny různé úrovně podmínek bezprostředně uvést do vztahu k vyjednávání (interakci). Strauss zde dělí podmínky na dva základní typy podmiňujících kontextů: strukturní kontext a kontext vyjednávání.

Strukturní kontext se týká podmínek, za nichž se vyjednávání v nejširším slova smyslu odehrává. Tyto podmínky představují vnější prstence matice. V každém zkoumaném případě vyjednávání se tyto podmínky budou lišit. Když budeme zkoumat tajná vyjednávání, kterých se účastní zkorumpovaní soudci, budou sem patřit podmínky jako americký soudní systém a americký trh. Oproti tomu při výzkumu vyjednávání mezi organizacemi budeme tyto podmínky hledat v oblasti národní a mezinárodní konkurence, vládních opatření apod. (viz. také Strauss, 1982, str. 350-367).

Kontext vyjednávání představuje vnitřní úroveň matice. Tyto podmiňující vlivy náleží přímo jevu spojenému s úrovní jednání nebo interakce. Patří mezi ně:

- (1) Počet účastníků vyjednávání a jejich zkušenosti s vyjednáváním.
- (2) Charakter vyjednávání samotného, např. zda je jednorázové nebo se odehrává pravidelně, celé najednou nebo je rozdělené do několika fází.
- (3) Rozdělení moci, které dávají jednotlivé strany najevo.
- (4) Co má která strana v sázce.
- (5) Počet a složitost projednávaných otázek.
- (6) Jasnost a vymezení projednávaných otázek.
- (7) Alternativní možnosti tak, jak je vnímají účastníci vyjednávání.

Spojením těchto dvou kontextů (strukturního a kontextu vyjednávání) může analytik mnohem komplexněji vysvětlit, proč která vyjednávání nabývají forem, jakých nabývají. Může určit podstatu jakýchkoliv vyjednávání a konkrétní podmínky, které je způsobují, včetně toho, jak výsledky předchozích vyjednávání ovlivňují ta přítomná a jak výsledky přítomných jednání ovlivní ta v budoucnosti tím, že zpětně působí napříč úrovněmi podmínek a mění je. Takovýmto zpracováním podmínek a následků integruje Strauss kauzální, kontextuální a intervenující podmínky, o nichž jsme dříve mluvili, mnohem důmyslněji. Všechny již tam byly, ale nebyly explicitně vymezeny.

Sledování podmiňujících trajektorií

Matice podmiňujících vlivů je operacionalizována prostřednictvím sledování *podmiňujících trajektorií*. Sledování trajektorií zahrnuje vystopování události nebo případu z úrovně jednání nebo interakce skrz různé úrovně podmínek nebo naopak s cílem zjistit, jaký je mezi nimi vztah. Účelem tohoto je bezprostředně propojit podmiňující vlivy a jejich následky s jednáním a interakcí.

Proč je sledování podmiňujících trajektorií důležité

Zpráva o výzkumu často začíná i končí deskriptivními seznamy podmínek, které se týkají zkoumaného jevu. To znamená, že autor určí umístění jevu v souboru historických okolností a událostí, nebo vysvětlí, jaké podmínky se obecně jevu týkají. Tento popis vytváří základ, na němž stavíme své porozumění kontextu, do kterého je daný jev zasazen, nebo tomu, proč se jev vyskytuje. Přesto je nám často předkládán pouze tento velmi obecný obraz, protože se nikdo nepokusil propojit konkrétní podmínky se zkoumaným jevem prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakci, nikdo se nepokusil systematicky zpětně propojit následky s následující sekvencí jednání nebo interakce.

Cílem metody zakotvené teorie je vytvořit teorii, nikoliv pouze popsat jev. To znamená, že pojmy musí být systematicky uvedeny do vzájemných vztahů. *Nestačí* pouze konstatovat existenci určitých podmínek a žádat po čtenáři, aby sám přišel na to, v jakém vztahu k popisovanému jevu asi jsou. Například není neobvyklé narazit na něco, jako je tohle: „Technika odosobnila zdravotní péči.“ Pokud však nemůžeme ukázat konkrétně jak, kdy, kde a s jakými následky technika (a jaká technika) odosobnila zdravotní péči a jaké strategie byly použity k boji s odosobněním, je tento výrok tak vágní, že téměř pozbývá smyslu. Každý ví, že technika někdy způsobuje odosobnění, ale co znamená odosobnění právě pro oblast, kterou zkoumáte vy? V analytické terminologii řečeno: Aby podmínky nabyly významu v kontextu daného výzkumu, je třeba je specifikovat, a to tak, že je určíme jako kauzální, kontextuální nebo intervenující. Výsledná forma, v níž jsou všechny vzájemně propojeny do teorie, závisí na badateli. Na příkladu s vyjednáváním jsme vám ukázali pouze jeden ze způsobů, jak to lze udělat.

Sledování podmiňujících trajektorií pomáhá výzkum lépe vymezit. Je snadné odbočit a sledovat podmínky, které ve skutečnosti nejsou příliš relevantní pro daný výzkum. Systematickým sledováním trajektorie od jednání nebo interakce skrz jednotlivé úrovně podmínek a naopak se snižuje pravděpodobnost toho, že se budete zabývat nepodstatnostmi. Měli byste se zabývat pouze tím, co je podstatné, co jev přímo ovlivňuje prostřednictvím jednání nebo interakce.

Při analyzování údajů musíte buď vidět účinek podmínek na jev prostřednictvím jednání nebo interakce a jejich následků, nebo musíte tento účinek odvodit z literatury nebo vlastní zkušenosti, pak ale musíte nalézt důkazy těchto účinků. Cokoliv se v údajích neukáže jako významné, nesmí být použito, dokud to není prokázáno nebo vyvráceno. Aby byla podmínka nebo následek relevantní, je třeba jí dát význam v kontextu daného výzkumu. To znamená, že se musí podle údajů ověřit, jestli má na zkoumaný jev **přímý** nebo **nepřímý** vliv.

Jak se trajektorie sleduje

Sledování podmiňující trajektorie začíná událostí, případem nebo situací. Nejprve se pokusíte určit, proč k ní došlo, jaké podmínky účinkovaly, jak se tyto podmínky projevovaly a s jakými následky. Na tyto otázky odpovíte systematickým vysledováním účinků podmínek napříč maticí. Jakými úrovněmi jste prošli? S jakými účinky?

Popsaný postup můžeme demonstrovat na příkladu. Jednou při pozorování vrchní sestry při práci na oddělení zaznamenal badatel následující situaci. Na oddělení přišla na vizitu lékařka a chtěla zkontrolovat kolostomii¹ jednoho pacienta. Požádala tedy sestru, která ji při vizitách doprovázela, o pár sterilních rukavic velikosti šest, což je poměrně malá velikost. Sestra prohledala sklad na oddělení, ale nejmenší rukavice, jaké našla, byly velikosti sedm. Nabídla tedy lékařce tyto rukavice, ale ta je odmítla. To znamenalo pro sestru problém. Nevěděla, co má dělat, a tak se obrátila na vrchní sestru. Ta lékařce vysvětlila, že na oddělení menší rukavice nejsou, a doporučila jí, aby použila ty větší. To lékařka opět odmítla. Nyní bylo získání rukavic číslo šest problémem i pro vrchní sestru. Nejdříve zavolala na centrální sklad, ale tam jí řekli, že rukavic této velikosti je zrovna nedostatek, kvůli velké poptávce po rukavicích způsobené epidemií AIDS. Proto bylo sledování stavu rukavic svěřeno určité osobě, která však v tomto okamžiku byla na nějaké schůzi. Vrchní sestra by tedy na rukavice musela počkat, až schůze skončí. Mezitím už začala být lékařka velmi netrpělivá. Proto začala vrchní sestra obvolávat ostatní oddělení a nakonec našla jeden pár na pooperačním. Šla a přinesla je. Lékařka mohla konečně pokračovat se svým výkonem. To vše stálo vrchní sestru asi 30 minut jejího drahocenného času.

Analýzou této události badatel zjistí, že práce je **přerušena**, protože něco chybí (pomůcka). Aby mohla práce pokračovat, musí vrchní sestra sehnat pomůcku: pár rukavic. Badatel se musí ptát, proč je obstarání těchto konkrétních rukavic tak problematické. Vždyť rukavice nejsou kontrolovanou látkou, jako léky, aby bylo nutné je někde zamykat. Co se děje, že v této nemocnici a v tomto čase pod zámkem jsou? Hledáním odpovědi na tuto otázku vysledoval badatel následující podmiňující trajektorii začínající přerušením činnosti. (Zkoumaným jevem byl odchod práce² týkající se péče o pacienta na úrovni organizace.)

(a) Začínáme **činností** (jednáním), která byla přerušena kvůli chybějícímu potřebnému předmětu. (b) Pak postoupíme na **interakční úroveň matice podmiňujících vlivů**. Vrchní sestra se neúspěšně pokusila přemluvit lékařku, aby použila

¹ Chirurgické vyústění tlustého střeva navenek (pozn. př.).

větší rukavice. Lékařka byla v tomto bodě neoblomná. Vrchní sestra se tedy spojila s centrálním skladem a zde se opět pokoušela přesvědčovat, opět neúspěšně. Nakonec se jí podařilo přesvědčit jedno z ostatních oddělení, aby jí rukavice půjčili. (c) Nyní se přesuneme na individuální úroveň matice. Jiný lékař by se mohl spokojit s většími rukavicemi, ale tato to odmítla. Měla velmi malé ruce, takže její fyzická stránka v také hraje roli v jejím odmítnutí. (d) Dále se ocitáme na suborganizační úrovni oddělení nemocnice, kde je práce vykonávána. Na tomto oddělení byl nedostatek rukavic. Bylo tam jen několik velikostí. Proč? Protože se hodně používaly. Proč? Kvůli nově zavedeným celostátně platným předpisům o ochraně před infekcemi. Národní centrum přenosných nemocí (National Center of Communicable Diseases) požádalo zdravotníky, aby chránili sebe i ostatní používáním gumových rukavic, kdykoliv by při práci s pacientem mohli přijít do kontaktu s jejich tělesnými tekutinami (protože by mohli mít AIDS nebo jinou přenosnou chorobu).

(e) Pokračujeme na úrovni organizace. Zjistíme, že rukavic je nedostatek v celé nemocnici. Aby byl pro každé oddělení zajištěn počet rukavic, který odpovídá charakteru prací, které tam provádějí (chirurgie, pooperační, atd.), jsou rukavice zamčeny ve skladu a jsou vydávány pouze podle skutečných potřeb. (f) Nyní přejdeme na oblastní úroveň a zjišťujeme, že i zde je k dispozici pouze omezené množství sterilních rukavic, jelikož v této oblasti je mnoho nemocnic a ošetřoven, které podléhají celostátně platným předpisům. To nás přivádí k výrobě, distribuci a zásobování oblasti sterilními rukavicemi. Regionální distributoři rukavic zjevně nebyli připraveni na zvýšenou poptávku. (g) Nyní se dostáváme na státní úroveň, odkud nové předpisy pocházejí, a ptáme se „proč“? Zde můžeme situaci vystopovat až k současnému vnímání epidemie AIDS. Nyní tedy můžeme ukázat vztah mezi AIDS a prací na nemocničním oddělení tak, že budeme postupovat vzhůru napříč jednotlivými úrovněmi podmínek. Každá úroveň je našemu problému vzdálenější, přesto však na něj má širším smyslu vliv.

Vysledování podmínek v tomto příkladu: Vidíme, že práce jak sestry, tak lékařky byla přerušena kvůli chybějícímu předmětu. Lékařka si nešla stěžovat na vedení nemocnice, že ztratila část své pracovní doby, ačkoliv mohla. Přestože badatel se touto věcí dále nezabýval, dá se usuzovat, že zvýšená poptávka po rukavicích, způsobená celostátně platnými předpisy, způsobila zvýšený tlak na výrobce na úrovni oblasti a státu a zvýšení jejich produkce a distribuce, protože o několik měsíců později již bylo v nemocnici rukavic dostatek.

Vysledování podmiňujících vlivů tímto způsobem se poněkud liší od prostého konstatování, že „AIDS má vliv na práci v nemocnicích,“ které ponechává na čtenáři, aby přišel na to, jakým způsobem k tomuto vlivu dochází. Protože my

zkoumáme, jak vrchní sestra udržuje plynulý chod práce, chceme ukázat, jak dostupné zdroje (ve formě zásob) významně ovlivňují jejich schopnost udržovat plynulý chod práce. V tomto případě byl dočasný nedostatek rukavic v důsledku zvýšené poptávky způsobené celostátně platnými předpisy, které byly reakcí na vnímání epidemie AIDS.

Tento příklad se týká bezvýznamné záležitosti, jejíž podmiňující trajektorii nebylo obtížné vysledovat. Badatel samozřejmě nemusí vysledovat tímto způsobem všechny události, které si zaznamenal během výzkumného projektu. Vybírá si pouze ty, které se zdají být významné pro ústřední zkoumaný jev. Takže ve výzkumu chodu práce zaměřeném na organizační úroveň může badatel sledovat pouze podmínky a následky opakujících se problémů, které zpomalují nebo přerušují plynulý chod práce, nebo naopak ty, které zajišťují plynulost tohoto chodu.

Zkoumání jevů na různých úrovních matice

V následující části se stručně a globálně zmíníme o tom, jak zkoumat jev zasazený v různých úrovních matice. Hlavní body, které je třeba si pamatovat jsou:

- (1) Je možné použít všechny úrovně, do analýzy je však možné je vnést pouze tak, že ukážeme, že jsou pro zkoumaný jev důležité. Toho lze dosáhnout vysledováním podmiňujících trajektorií. Podmínky a následky pak budou včleněny do analýzy prostřednictvím paradigmatu popsaného v kapitole 7.
- (2) Do analýzy je třeba vnést proces ve formě změny jednání, která nastala jako reakce na změnu podmínek.
- (3) Časovost ve formě minulosti, přítomnosti a budoucnosti je sama o sobě podmínkou na každé úrovni matice. Každá interakce, organizace, národ nebo zájmová skupina má svou historii. Tato historie ovlivňuje současné jednání nebo interakci, zatímco minulost a přítomnost se dohromady stávají částí budoucnosti.
- (4) Existují ještě speciální charakteristiky, které je třeba si zapamatovat. Ty jsou vyloženy níže.

Interakce

Při studiu interakce nám jde o zachycení neustále se vyvíjející podstaty události a toho, co interakci udržuje v chodu a co ji rozvrací. Prvním krokem je zjistit umístění interakce v okamžitém souboru podmínek, které na ni působí, a to položením otázky: Čeho všeho se týká? Jaký má smysl? Jakou má formu – tj. co lidé říkají, dělají, myslí? Jaké podmínky ji mění, brzdí nebo ukončují? Co se během

interakce přihodilo? Jsou účastníci interakce správně nastavení – tj. jsou vnímaví vůči ostatním, zapadají do sebe jejich činy a slova nebo je mezi nimi rozpor? Jaké jsou výsledky každé sekvence a jak ovlivňují výsledky jedné sekvence sekvenci následující?

Potom byste měli do analýzy interakce zapojit širší okruh podmínek. Je důležité si zapamatovat, že během interakční sekvence jsou reakce jejích účastníků ovlivněny nejen tím, co se během interakce přihodí, ale také širším okruhem podmiňujících vlivů, které současnou situaci ovlivňují. Nestačí jednoduše říct, že širší okruh podmínek (jako společenský status, pohlaví nebo víra a hodnoty) podstatně ovlivňuje interakci. Musíte konkrétně ukázat, jak tyto podmínky ovlivňují reakce a jednání během současné interakce. V podstatě se snažíte umístit užší kontext interakce do širšího strukturního kontextu a oba kontexty propojit.

Organizace

Při výzkumu jevu spojeného s úrovní organizací bude jakýkoliv jev ležet ve středních úrovních matice a podmínky jej budou ovlivňovat jak shora, tak zdola. I při studiu tak abstraktních věcí, jako je tok informací nebo rozhodování v organizaci, je třeba nalézt je nejdříve v jednání nebo interakci. To proto, že jednání nebo interakce představuje expresivní formu informací, rozhodnutí. Například, kdybychom zkoumali rozhodování, chtěli bychom vědět, jaká rozhodnutí byla účinná, kým, v reakci na jaká jednání nebo interakce, a s jakými potenciálními a skutečnými následky. Chtěli bychom vědět něco o minulých rozhodnutích organizace ve smyslu kdo, kdy a s jakými výsledky. Nesmíme pak také zapomenout na jednotlivce v organizaci, kteří tato rozhodnutí dělají a jejichž kariéry jsou často v sázce. Chtěli bychom zjistit, jaký vliv mají na rozhodování ještě širší podmínky, jako ekonomické a politické vlivy, vládní nařízení a podobně. Pokud nebudou vzaty v úvahu žádné z těchto podmínek na každé úrovni matice, není možné získat správný obraz rozhodování na úrovni organizace.

Biografické a historické procesy

Matice podmiňujících vlivů platí pro biografie jedinců, stejně jako pro historie národů nebo organizací. Opět nám jde o zakotvení biografických a historických procesů v jednání nebo interakci, ať již minulé či přítomné. Potom jen ukážeme, jak podmínky, které byly v daném čase aktuální, ovlivňovaly toto jednání nebo interakci spolu s kritickými situacemi, které facilitovaly nebo naopak brzdily jeho postup nebo změnu v čase.

Teorie vycházející z empirického základu (substantivní) versus formální teorie

Úrovně a typy teorie jsou někdy zaměňovány. Proto bychom zde rádi tyto rozdíly vyjasnili. Teorii o daném jevu (například teorii o organizačním nebo biografickém jevu) můžeme mít umístěnou na jakékoliv úrovni matice. Ovšem úroveň nebo umístění v matici není to, co by určovalo, do jaké míry je teorie abstraktní (obecná). Teorie ležící na některé z vnějších úrovní matice stále mohou *vycházet z empirického základu* (tzv. substantivní teorie). Pokud se třeba zajímáte o „status,“ mohli byste zkoumat status členů výkonného vedení organizace. V tomto případě bude jev ležet na organizační úrovni matice. Ačkoliv ta je uprostřed mezi širokými a úzkými úrovněmi, přesto to stále bude výzkum pouze jednoho typu situace: členové výkonného vedení organizace. Všimněte si, že jakákoliv substantivní teorie se vyvíjí z výzkumu jevu v jednom konkrétním situačním kontextu.

Formální teorie na druhé straně vycházejí ze zkoumání jevu v mnoha různých typech situací. Při tvorbě formální teorie byste například mohli zkoumat status v několika typech situací, řekněme: status politiků na úrovni státu, status prominentů v daném městě a status různých profesních okruhů v rámci akademických institucí. Všimněte si, že i kdybyste zvolili velmi široký vzorek pro svůj výzkum – řekněme, status členů výkonného vedení náhodně vybraných organizací z různých oblastí státu – měli byste stále substantivní teorii. Ovšem mohli byste mnohem bezpečněji zobecňovat své výsledky na status členů výkonného vedení organizací v celém státě, než kdybyste zkoumali vedení pouze v jedné organizaci v jedné oblasti státu.

Badatelé se někdy mylně domnívají, že mohou přeskočit ze substantivní teorie na formální, protože zobecnili jev zkoumaný v jediné situaci na různé typy situací. Byť by badatel navrhoval širší platnost své substantivní teorie sebecpatněji, nemá žádnou jistotu, dokud nepřezkoumá i situace, na které chce zobecňovat. A to je právě způsob, jak rozvinout substantivní teorii do teorie formální (Glaser, 1978, str. 142-157; Glaser, Strauss, 1967; Strauss, 1987, str. 240-248.). Stručně řečeno, rozdíl mezi substantivní a formální teorií netvoří úroveň podmínek, ale rozmanitost zkoumaných situací.

Souhrn

Matice podmiňujících vlivů popsaná v této kapitole je mocný analytický nástroj určený pro zachycení mnoha podmínek a následků, které se vážou k danému jevu. Vysledováním podmiňujících trajektorií a trajektorií následků napříč různými úrovněmi matice lze určit, které úrovně jsou významné, a pak je uvést do vztahu k jevu prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakci.

Pořizování vzorků vycházející z budované teorie

Definice termínů

Pořizování vzorků vycházející z budované teorie: je pořizování vzorků vycházející z pojmů, u nichž byl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii.

Prokázaný teoretický význam: znamená, že pojmy jsou považovány za významné, protože se opakovaně vyskytují anebo zjevně chybějí při postupném porovnávání všech případů a jsou natolik důležité, že jim byl přiznán status kategorií.

Otevřené pořizování vzorků: Je spojeno s otevřeným kódováním. Při pořizování vzorků je vodítkem otevřenost (oproti specifičnosti). Otevřené pořizování vzorků je možné provádět účelově nebo systematicky nebo k němu může dojít náhodou. Zahrnuje také pohotové pořizování vzorků v terénu.

Vztahové a variační pořizování vzorků: Je spojeno s axiálním kódováním. Jeho cílem je maximálně podpořit hledání rozdílů na úrovni dimenzí. Je možné jej provádět úmyslně nebo systematicky.

Rozlišující pořizování vzorků: Je spojeno se selektivním kódováním. Jeho cílem je maximálně podpořit ověřování kostry příběhu a vztahů mezi kategoriemi a doplňování nedostatečně rozvinutých kategorií.

V této kapitole se budeme zabývat významem *pořizování vzorků vycházejícího z budované teorie*¹ (teoretické pořizování vzorků), záležitostí, která často mate ty, kteří dělají výzkumy podle zakotvené teorie nebo o těchto výzkumech čtou. Mezi otázky, kterými se zde budeme zabývat, patří: Co je pořizování vzorků vycházející z budované teorie? Proč pořizovat výběry podle teorie místo použití jiného způsobu pořizování vzorků? Jak postupovat? Jak zajistit, aby bylo pořizování vzorků systematické a konzistentní, aniž by bylo rigidní? Jaké množství vzorků je třeba pořádit? Kdy? Jak poznat, že už to stačí? Jak se liší pořizování vzorků vycházející z budované teorie od tradičnějších způsobů pořizování výběrů?

Přehled

Vzpomeňte si, že pojmy jsou ve výzkumu podle zakotvené teorie základem analýzy. Všechny postupy zakotvené teorie směřují k identifikaci a rozvinutí pojmů a jejich uvedení do vzájemných vztahů. Pořizování vzorků vycházející z budované teorie pak znamená, že vzorky jsou pořizovány na základě pojmů, u nichž byl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii. Termín prokázaný teoretický význam, znamená, že pojmy jsou považovány za významné, protože se (1) opakovaně vyskytují anebo zjevně chybějí při postupném porovnávání všech případů a (2) během kódování jim byl přiznán status kategorií. (Výklad o kategoriích, viz. kapitola 1.) Cílem pořizování vzorků vycházejícího z budované teorie je pořádit takové vzorky událostí, případů apod., které jsou příznačné pro kategorie, jejich vlastnosti a dimenze, abychom je mohli rozvinout a uvést je do konceptuálních vztahů.

Všimněte si, že jsme řekli, že pořizujeme vzorky případů a nikoliv osob jako takových! Jde nám o shromáždění údajů o tom, co lidé dělají nebo nedělají ve smyslu jednání nebo interakce, o rozsahu podmínek, které k tomuto jednání nebo interakci vedou, a jeho odchylkách, o tom, jak se podmínky během času mění nebo zůstávají stejné a jaký to má vliv, a také o následky skutečného nebo neuskutečného jednání nebo interakce nebo strategií, podle nichž se nikdy nejednalo.

Vodítkem pořizování vzorků podle teorie jsou otázky a porovnání, která vznikají během analýzy a která badatelé pomáhají objevovat a uvádět je do vztahu relevantní kategorie, jejich vlastnosti a dimenze. Kladení otázek a porovnávání slouží

¹ *Theoretical sampling* je překládáno jako *teoretické pořizování vzorků* nebo jako *pořizování vzorků vycházející z (budované) teorie*, a to podle gramatických možností češtiny. Důležité je to, že tento způsob pořizování výběrů/vzorků ze základního souboru oproti klasickým způsobům pořizování vzorků založených na statistických pravidlech klade důraz na ty aspekty pořizování vzorků, které vyplývají z potřeb *budované teorie*. Ze dvou možných slov pro anglické „sample“ (tedy výběr nebo vzorek) jsem kvůli idiografickému charakteru tohoto pojetí výzkumu zvolil termín *vzorek*. (pozn. př.)

v každém ze tří způsobů pořizování vzorků k jinému účelu, tím se budeme zabývat níže. Charakter pořizování vzorků podle teorie závisí na typu kódování.

Pořizování vzorků vycházející z budované teorie je kumulativní. To proto, že pojmy a vztahy mezi nimi se během souhry shromažďování údajů a analýzy také kumulují. U pořizování vzorků však navíc ještě vzrůstá hloubka jeho zaměření. Při počátečním pořizování vzorků je cílem badatele vygenerovat co nejvíce kategorií, a proto shromažďuje údaje z širokého okruhu oblastí souvisejících se zkoumaným jevem. Později se důraz přesunuje na rozvinutí, hutnost a nasycení kategorií a badatel se tedy při shromažďování údajů více zaměřuje na určité specifické oblasti. Při pořizování vzorků je také důležitá konzistence. Konzistence zde znamená, že údaje o každé kategorii jsou shromažďovány systematicky.

Teoretické pořizování vzorků zajišťuje, aby pozornosti badatele neunikly ani rozmanité odchylky ani proces a hutnost. Kromě toho je třeba určitá míra pružnosti, protože badatel musí reagovat na relevantní situace skýtající údaje a vytěžit z nich maximum ještě v terénu. Pružností máme na mysli schopnost pohybovat se a vyhledávat oblasti zkoumání, které nemohly být předvídaný nebo naplánovaný, u nichž se však přesto zdá, že vrhají světlo na badatelovu vlastní oblast výzkumu nebo představují nový pohled na tuto oblast. Pružnost je také důležitá při prozkoumávání nových nebo neobvyklých oblastí, protože badateli umožňuje vybrat si takové způsoby pořizování vzorků, které jsou pro tvorbu teorie nejplodnější.

Hlavní je, aby bylo teoretické pořizování vzorků pečlivě promyšlené: plánované spíše než náhodné a zároveň aby si zachovalo určitou pružnost. Rigidita při pořizování vzorků brzdí tvorbu teorie, která je vlastně hlavním cílem zakotvené teorie. Výběr vzorků a analýza jsou vzájemně provázané a analýza řídí shromažďování údajů. Jinak by badatel porušil jednu z nejzákladnějších zásad metody zakotvené teorie: pořizování vzorků musí vycházet z vyvíjejícího se teoretického významu pojmů.

Obecné úvahy

Na počátku výzkumu podle zakotvené teorie je mnoho otázek ohledně pořizování vzorků, které musí badatel promyslet. Tato počáteční rozhodnutí ohledně pořizování vzorků se mohou změnit, jakmile začne realizace projektu, badatel však díky nim získá jakousi představu o směru a výchozím bodu výzkumu. To, co se stane, jakmile shromažďování údajů skutečně započne, závisí na tom, jak tato počáteční rozhodnutí odpovídají realitě údajů.

(1) Je třeba vybrat místo nebo skupinu, která bude zkoumána. To samozřejmě závisí na vaší hlavní výzkumné otázce. Pokud vás například zajímá rozhodování členů výkonného vedení organizací, musíte jít tam, kde tito lidé taková rozhodnutí dělají, abyste viděli, co dělají, a také získat na příslušných místech povolení k výzkumu na tomto místě.

(2) Je třeba se rozhodnout, jaké typy údajů chcete použít. Chcete použít pozorování, rozhovory, dokumenty, audio nebo video nahrávky nebo jejich kombinace? Zde je vhodné vybrat na základě shody takovou metodu shromažďování údajů, která nejlépe zachycuje informace požadovaného typu(-ů).

(3) Při zkoumání vyvíjejících se procesů je vhodné učinit počáteční rozhodnutí ohledně toho, jestli zkoumat po celou dobu stejné osoby nebo v různém čase různé osoby.

Zpočátku závisí rozhodnutí ohledně počtu výzkumných stanovišť a pozorování také na přístupnosti, dostupných zdrojích, cílech výzkumu a vašem času a energii. Později je možné tato rozhodnutí upravit v souladu s vyvíjející se teorií.

Vodítka pro rozhovory a pozorování

Jestliže již jsou tato počáteční rozhodnutí učiněna, může si badatel začít vytvářet seznam otázek pro rozhovory nebo oblastí pro pozorování. (Tento seznam musí také obvykle odpovídat požadavkům komisí pro zkoumání lidských subjektů,¹ jejichž úkolem je chránit práva jednotlivců.) Počáteční otázky nebo oblasti pro pozorování jsou založeny na pojmech odvozených z literatury nebo zkušenosti. Protože však, jak již víte, u těchto pojmů ještě nebyl prokázán teoretický význam pro vyvíjenou teorii, je třeba je považovat za provizorní. Nicméně však poskytují počáteční zaměření, bod, z něhož může badatel vycházet.

Jakmile začne shromažďování údajů, první rozhovory nebo pozorování by neměly být ničím jiným, než jen počátečními vodítky. Úporně na nich lpět by předem vyloučilo získání některých údajů, které jsou situací vlastní, omezilo by množství a typ získaných údajů a zabránilo by badateli dosáhnout hutnosti a variability pojmů tak nutné pro vytvoření zakotvené teorie. Vzpomeňte si, že objevování je cílem zakotvené teorie, a proto musí mít shromažďování údajů – a s ním spojené pořizování vzorků vycházející z teorie – takovou strukturu, která objevy umožňuje!

¹ v originále *Human Subject Committees* (pozn. př.)

Postupy pořizování vzorků

Jak dále uvidíte, pořizování vzorků se v zakotvené teorii řídí logikou a cíli *tří základních typů kódování*. Dále je bez ohledu na typ kódování úzce svázáno s *teoretickou citlivostí*. Čím jste citlivější vůči teoretickému významu určitých pojmů, tím je pravděpodobnější, že rozpoznáte jejich indikátory v terénu a v údajích. Tato citlivost obvykle v průběhu výzkumu roste a pomáhá vám rozhodovat se, které pojmy hledat, kde byste mohli najít jejich stopy a jak v nich rozpoznat indikátory.

Protože citlivost se s časem obvykle zvyšuje, je zajímavým a důležitým rysem výzkumu podle zakotvené teorie to, že je možné pořizovat vzorky z již dříve shromážděných údajů stejně jako z údajů, které teprve shromážděny budou. Není neobvyklé, že v raných stádiích výzkumného projektu badatelé přehlédnou nebo nedocení význam nebo smysl určitých událostí nebo epizod, právě kvůli nedostatku teoretické citlivosti. Později, když získají více vhledu, se mohou oprávněně vrátit ke starým materiálům a překódovat je ve světle nových poznatků.

Pořizování vzorků při otevřeném kódování

Cílem otevřeného kódování je samozřejmě objevit, pojmenovat a kategorizovat jevy, kromě toho také rozvinout kategorie ve smyslu jejich vlastností a dimenzí. Zde je cílem pořizování vzorků odhalit co nejvíce významných kategorií s jejich vlastnostmi a dimenzemi. Z toho vyplývá, že pořizování vzorků je v této fázi výzkumu také otevřené. Pořizování vzorků je otevřené těm osobám, místům, situacím, které poskytují největší příležitost ke shromáždění těch nejvýznamnějších údajů o zkoumaném jevu.

Při otevřeném kódování je výběr osob, s nimiž hodláme udělat rozhovor, nebo míst, kde chceme pozorovat, poměrně nahodilý, a to v tom smyslu, že bychom si mohli vybrat třeba každou třetí osobu, která přišla dveřmi, nebo bychom mohli systematicky postupovat podle nějakého seznamu jmen. Protože ještě nevíme, které pojmy jsou teoreticky relevantní, nemůžeme v tomto okamžiku ještě vědět, která místa, osoby nebo dokumenty nám nabízejí nejvíce příležitostí k nalezení údajů o našich pojmech. Nejdříve jsme otevření všem možnostem a tato otevřenost, spíše než zaměřenost, vede náš výběr.

Během každého rozhovoru, pozorování nebo čtení dokumentu chceme vstřebat a odhalit potenciálně významné údaje. Proto je nejlepší svá pozorování, rozhovory nebo čtení dokumentů příliš nestrukturovat. Je lepší ponechat si volné místo pro

jiné potenciálně významné pojmy, které se mohou vynořit, a zároveň přemýšlet o pojmových oblastech, které jste do výzkumu vnesli nebo během něj objevili.

Takto otevřené pořizování vzorků vyžaduje dostatek dovedností týkajících se jak dělání rozhovorů, tak pozorování a také badatele, kterému nevádí čekání na to, až se něco stane nebo až někdo řekne něco zajímavého. Tento způsob pořizování vyžaduje badatele, který ví, jak se ptát, aniž by zatlačil informátora do defenzívy nebo, což je ještě horší, mu nevědomě naznačoval, jakou odpověď nebo chování očekává.

Při otevřeném pořizování vzorků je nejdůležitější udržovat rovnováhu mezi důsledností (tj. systematickým shromažďováním relevantních údajů o kategoriích) a objevováním (odhalováním nových kategorií nebo nových vlastností a dimenzí).

Vědět, jak ke zkoumaným subjektům přistupovat, jak se ptát, jak pozorovat, jak číst dokumenty nebo sledovat videozáznamy – to jsou velmi důležité prvky výzkumného procesu, které jsou tou částí vlastností badatele, která mu umožňuje tuto důležitou rovnováhu získat a udržovat. Je pochopitelné, že aby mohly být shromážděny údaje prostřednictvím teoretického pořizování vzorků, *musí* mít každý badatel (ať již pracuje sám nebo je součástí výzkumného týmu) určité dovednosti (pokud možno získané výcvikem) ohledně provádění rozhovorů, technik pozorování a někdy i zkoumání dokumentů. Výzkum podle zakotvené teorie není možné provádět uspokojivě s poměrně nezkušenými tazateli (což se často děje při výzkumech veřejného mínění) nebo pozorovateli. Pokud potřebujete informace o technikách provádění rozhovorů nebo pozorování, měly by vám pomoci následující stati: Burgess, 1982; Hammersley, Atkinson, 1983; Johnson, 1975 a Schatzman, Strauss, 1973.

Postup otevřeného pořizování vzorků. Po počátečním shromažďování údajů okamžitě následuje analýza, během níž jsou údaje analyzovány prostřednictvím postupů popsanych v kapitolách 5 a 6.

Vzpomeňte si, že při otevřeném kódování musíte porovnávat a klást si otázky o údajích. Otázky a pojmové výsledky porovnávání, které se zde vynoří (kategorie a subkategorie), jsou pak připojeny k původnímu seznamu otázek a oblastí pozorování. Další rozhovory a pozorování jsou také co nejrychleji následovány analýzou. Následkem toho se některé pojmy, s nimiž jste do terénu vyrazili, ukáží být nevýznamné a jsou tedy vyřazeny, upraveny nebo nahrazeny těmi, které se vynoří během výzkumu.

A nyní již k pořizování vzorků. Důležitou součástí pořizování vzorků je zde porovnávání, které vám umožňuje vybírat vzorky podle teorie již v terénu. Průběh rozhovoru nebo pozorování měníte okamžitým zaměřováním pozornosti na to či

ono. Může se stát, že některé otázky nebo některá zaměření, s nimiž jste rozhovor či pozorování začínali, pozbudou během rozhovoru či pozorování na významu nebo se začnou jevit v jiném světle. Na takové změny je nutné reagovat. Tato analytická citlivost – umožňující teoretické pořizování vzorků přímo v terénu – která je aktivní během rozhovoru nebo pozorování, vám později ušetří čas. Nebudete pak muset opakovat rozhovory nebo pozorování, abyste získali důležité údaje, které vám dříve unikly. Nicméně je důležité si nechat „otevřená vrátka,“ abyste se mohli v případě nutnosti vrátit.

Některé kategorie, pro které hledáte vzorky, získáte induktivně, jak bylo popsáno v kapitole 5. Jiné se objeví jako výsledek deduktivních myšlenkových pochodů při analýze. Pojmy a perspektivy, které si přinášíte do terénu, je důležité neustále porovnávat v rozhovorech a pozorováních s empirickou realitou situací.

Varianty technik pořizování vzorků. Otevřené pořizování vzorků je možné provádět různými způsoby. Protože každý z nich má své výhody a nevýhody, nejvýhodnější cestou je pravděpodobně jejich kombinace.

(1) Můžete záměrně hledat údaje o kategoriích, jejich vlastnostech a dimenzích. To znamená, že úmyslně vybíráte místa, osoby a dokumenty. Například při výzkumu o práci v nemocnicích objevil jeden výzkumný tým, že stroje v nemocnici mají několik vlastností (Strauss et al., 1985). Mezi ně patřily: cena, velikost a status. Tým pak úmyslně vybíral události a případy týkající se strojů na základě různých dimenzí těchto a některých dalších vlastností a sledoval podobnosti a rozdíly. Jedním z vybraných strojů byl CAT (počítačový axiální tomograf), protože jeho konkrétní dimenze (velký, drahý a vysoce považovaný) maximálně zvyšovaly pravděpodobnost objevení vlivu, jaký mají takové stroje na péči o pacienty a na práci zdravotnického personálu.

(2) Dalším způsobem otevřeného pořizování vzorků je systematický postup podle seznamu (nebo podle pravidla „kdo vejde do dveří,“ nebo „kdo souhlasí s účastí na výzkumu“) od jedné osoby nebo místa ke druhé a hledání údajů o případech, událostech apod., které označují každou kategorii, a jejich porovnávání. Spíše než maximalizaci pravděpodobnosti objevení podobností a rozdílů, umožňuje tento způsob badateli objevit více drobných rozdílů, než při porovnávání naprosto rozdílných situací. Umožňuje větší míru důslednosti při shromažďování údajů. Tento postup jsme použili při výzkumu role vrchních sester při udržování plynulého chodu práce v nemocnici. Protože jsme toho zpočátku o nemocnicích, které jsme hodlali navštívit, ani o jejich vrchních sestrách mnoho nevěděli, jednoduše jsme postupovali od jednoho oddělení k druhému a trávili určitou dobu s každou vrchní sestrou, která s námi byla ochotna spolupracovat. Nakonec jsme zjistili, že organi-

začíná struktura každého oddělení je jiná, což nám dalo dobrý základ pro porovnávání práce jednotlivých sester.

(3) Je také možné, že údaje týkající se otevřeného pořizování vzorků se často objevují docela náhodou. Nečekaně na ně narazíte během pozorování, rozhovoru nebo pročitání dokumentů. Je důležité rozpoznat analytický význam události nebo případu. K tomu je třeba mít otevřenou a tážající se mysl a neustále být ve střehu, kdyby se objevily významné údaje. Když vidíte něco nového nebo jiného, musíte se zastavit a položit si otázku: Co je to? Co to může znamenat? Takto je vaše teoretická citlivost během otevřeného kódování propojena s pořizováním vzorků podle teorie.

Pořizování vzorků při axiálním kódování: Vztahové a variační pořizování vzorků

Otevřené kódování je samozřejmě brzy následováno a doprovázeno axiálním kódováním. Pořizování vzorků stále probíhá na základě teoreticky významných pojmů (kategorií), ale mění se zaměření. Vzpomeňte si, že při axiálním kódování je cílem uvést do specifičtějších vztahů kategorie a subkategorie odhalené během otevřeného pořizování vzorků a kódování a nalézt údaje o odchylkách a procesu ve vztahu k nim.

Kategorie jsou uváděny do vztahu podle paradigmatu: podmínky, kontext, jednání nebo interakce a následky. Proto se výběr vzorků nyní zaměřuje na odhalení a ověření těchto vztahů. Budete navrhovat výroky o vztazích a poté budete v terénu ověřovat, které z nich obstojí.

Vzpomeňte si ještě, že chcete objevit další výskyty událostí a případů, které ukazují na rozdíly a změny podmínek, kontextu, jednání nebo interakce a následků. Děláte to, abyste odhalili proměnlivost a proces a také abyste zvýšili hutnost kategorií. To znamená, že v terénu vám jde o vysledování kategorie. Důležitými vodítky vám při tom opět budou otázky a porovnávání. Vyskytuje se v této situaci něco, co potvrzuje význam této kategorie? Pokud ano, o jaký význam zde jde? Je stejný jako v předchozích situacích nebo se liší? Jaké jsou zde její vlastnosti? Jaké podmínky k ní vedly? Jaký je specifický kontext? Jaké intervenující podmínky zde způsobily tuto odchylku? Jakou formu má jednání nebo interakce? Jak se mění během času? Co je toho výsledkem? Při pořizování vzorků se nyní budete pohybovat v okruhu takovýchto otázek.

Vztahové a variační pořizování vzorků. Při vztahovém a variačním pořizování vzorků při axiálním kódování se na dimenzionální úrovni snažíme nalézt v údajích co nejvíce rozdíly. I zde, stejně jako při otevřeném pořizování vzorků, existují různé způsoby, jak toho dosáhnout. Opět můžete postupovat velmi systematicky od situace k situaci a shromažďovat údaje o teoreticky významných kategoriích. Dal

ším způsobem je záměrně si vybrat osoby, místa nebo dokumenty, které maximalizují pravděpodobnost zjištění údajů o odchylkách podle dimenzí kategorií a které demonstrují, co se stane, když dojde ke změně. Ovšem v případě, že neznáte osobu, místo nebo dokument tak dobře, abyste to mohli posoudit ještě před rozhovorem nebo pozorováním, je tento způsob velmi obtížný. Stejně obtížné je to v případě, že nemáte neomezený přístup k místům, osobám nebo dokumentům. Reálně můžete pořizovat vzorky jen z těch, k nimž máte přístup nebo na které narazíte.

Když máte možnost vybrat si koho, co a kdy vybrat jako vzorek, pak lze postupovat deduktivně a tvořit hypotézy o vztazích a odchylkách, které se mohou vyskytnout, když změníte dimenze vlastností jevu. Jestliže se například zdá, že denní doba má nějaký vliv na zkoumaný jev, pak můžete záměrně shromažďovat údaje v různou denní dobu, abyste tyto rozdíly přesněji určili.

Důležitá věc, kterou je třeba si při vztahovém a variačním pořizování vzorků zapamatovat (opět) je tato: Hledání různých míst, subjektů nebo dokumentů není to hlavní. Zabýváme se pořizováním vzorků na základě teoreticky významných pojmů. A to se nemění, ať již vybíráte vzorky na základě jejich dostupnosti nebo máte možnost si záměrně vybrat, kam chcete jít údaje získávat. Když přijde na zacházení s událostmi či případy a s jevy, k nimž tyto události náleží, velmi zřídka narazíte na dvě události nebo případy, které by se shodovaly ve všech svých podmínkových, kontextuálních, akčních, interakčních a následkových významných vlastnostech. Pokud vybíráte vzorky na základě teoreticky významných pojmů pak je vybíráte teoreticky bez ohledu na to, jak konkrétně postupujete. Postupujete-li náhodně (berete to, co je zrovna k mání), může objevení procesu a proměnlivosti trvat déle než kdybyste postupovali podle záměrné volby. Přesto se to tak dá dělat a s úspěchem.

Vysoce selektivní (volené) vybírání však nabývá na důležitosti při selektivním kódování. V následující sekci vám vysvětlíme, proč je to tak důležité.

Pořizování vzorků při selektivním kódování: Rozlišující pořizování vzorků

Cílem selektivního kódování je integrací kategorií na dimenzionální úrovni zformovat teorii, ověřit integrativní výroky o vztazích a doplnit kategorie, které to potřebují. Proto musí být pořizování vzorků v této fázi velmi zaměřené a záměrné s vědomými volbami ohledně toho, koho a co vybrat, abychom získali požadované údaje.

Rozlišující pořizování vzorků. Testování je kriticky důležitou a nedílnou součástí zakotvené teorie. Je zabudováno do každého kroku tohoto procesu. Nemyslí se tím testování ve statistickém slova smyslu, ale neustálé ověřování hypotéz podle

reality (údajů), jejich upravování a opětovné ověřování. Pouze to, co opakovaně ob-
stojí při srovnávání s realitou, bude začleněno do teorie. Vzpomeňte si, že i případy
neodpovídající současné teorii jsou důležité. Neznamenají nutně chybu v našem
myšlení, nýbrž možnou odchylku. Když se vyskytne negativní případ jednání nebo
interakce, je velmi důležité vysledovat řetěz podmínek, které k němu vedly, aby-
chom zjistili, jestli jde o selhání nebo změnu jednání nebo interakce. Byly naše
původní myšlenky špatné nebo ukazuje negativní případ na odchylku, novou
myšlenkovou větev, kterou je třeba sledovat? Jak vidíte, v tom všem hraje rozlišu-
jící pořizování vzorků důležitou roli během selektivního kódování.

Teoretická nasycenost. V tomto bodě vás jistě zajímá, jak dlouho musíte
s pořizováním vzorků pokračovat. Obecně lze říci, že ve výzkumu podle zakotvené
teorie pokračujeme s pořizováním vzorků tak dlouho, dokud není dosaženo teore-
tické nasycenosti každé kategorie (Glaser, 1978, str. 124-126; Glaser, Strauss, 1967,
str. 61-62, 111-112). To znamená: (1) dokud se nezdá, že již se neukazují žádné
nové nebo významné údaje vztahující se ke kategorii, (2) dokud není kategorie
hutně propracovaná, v tom smyslu, že jsou popsány a vysvětleny všechny prvky
paradigmatu, proces a proměnlivost a (3) dokud nejsou vztahy mezi kategoriemi
dobře ustaveny a ověřeny. Teoretická nasycenost je velmi důležitá. Pokud nebude-
te usilovat o teoretickou nasycenost, bude vaše teorie pojmově nedostačivá.

Odpovědi na některé důležité otázky

(1) Mohu hledat údaje v knihovně a jak? Některé výzkumy vyžadují zkoumání
dokumentů, novin a knih coby zdrojů údajů. Jak se to dělá? Vzorky pořizujete
přesně tak, jako u údajů pocházejících z rozhovorů nebo pozorování, a poté násled-
uje obvyklá souhra kódování a pořizování vzorků.

Použití cenných nebo archivních materiálů je stejné jako použití souboru roz-
hovorů nebo záznamů pozorování (Glaser, Strauss, 1967, str. 61-62, 111-112). Do-
kumentární údaje se však nemusejí nalézat na jednom místě, ale mohou být
roztroušeny po jedné nebo více knihovnách, agenturách nebo jiných organizacích.
Pak se musíte rozhodovat stejně jako u jiných typů údajů, kde hledat relevantní
události nebo případy. Budou v knihách o určitých organizacích, populacích nebo
regionech? Na tuto otázku odpovíte vyhledáním materiálů prostřednictvím obvy-
klých bibliografických metod, včetně cíleného prohledávání knihovních zásob.

Existuje zvláštní typ dokumentu, který obsahuje shromážděné rozhovory nebo
záznamy z pozorování jiného badatele. Je zvykem nazývat analýzu takových údajů
termínem „sekundární analýza“ (Glaser, 1963). Badatel pracující podle metody

zakotvené teorie může kódovat i tyto materiály za použití teoretického pořizování vzorků ve spojení s obvyklými technikami kódování.

(2) Jak zajistit konzistenci teoretického pořizování vzorků při práci v týmu? Když pracujete s týmem badatelů, musí se, jak jsme již řekli, analýzy účastnit všichni členové týmu. Každý musí také dostat kopie všech záznamů, které při ní byly učiněny. Údaje je třeba předložit skupině a podělit se o ně. Důležité je, aby každý znal kategorie, které se zkoumají, aby o nich mohl systematicky shromažďovat údaje během své práce v terénu. Neméně důležité jsou časté a pravidelné schůzky týmu, na kterých jsou analyzovány části shromážděných údajů. Při tomto způsobu práce, kdy tým je vlastně analytickou jednotkou, zůstávají všichni členové pevně ve stejném pojmovém kontextu. Také se samozřejmě podílejí na hlavních rozhodnutích ohledně teoretického pořizování vzorků. Jak se údaje hromadí, přestává být únosné nebo vůbec možné, aby každý člen týmu četl všechny rozhovory a pozorování všech ostatních členů. Proto každý zodpovídá za kódování svých materiálů. Každý však musí číst výsledné záznamy kódování, jinak by se nevyužily veškeré možnosti týmu ohledně zpracování údajů a zároveň by bylo obtížnější dosáhnout konzistence analýzy.

(3) Mohou mou teorii dále ověřovat jiní? Je samozřejmé, že vaše teorie může být dále ověřována i po ověření, které bylo součástí vašeho výzkumu. (Viz. předchozí výklad o ověřování a také výklad v kapitole 14.) Ačkoliv badatel při psaní článků o konkrétní zakotvené teorii obvykle logicky nerozebírá svá tvrzení (to je součástí diskuze), jsou tyto hypotetické a systematicky ověřované vztahy mezi hlavními kategoriemi přesně tím, čím jsou – tedy tvrzeními. A tato tvrzení lze rozebírat a dále ověřovat, a to i odděleně, pokud chcete.

Je však důležité si při tom uvědomit, že podmínky, za kterých se jev podle teorie vyskytuje, jsou v ní výslovně uvedeny (nebo by měly být uvedeny). Pokud vy nebo někdo jiný hodláte ověřovat určité tvrzení za jiných podmínek, pak jej dost možná budete muset přeformulovat tak, aby těmto novým podmínkám odpovídalo. Pamatujte si, že teorie je pouze teorie. Zjištění, že při dalším ověřování tvrzení neplatí, nemusí nutně znamenat, že teorie je špatná. Může to znamenat, že její tvrzení je třeba pozměnit nebo rozšířit, aby zahrnuly další a specificky odlišné podmínky.

(4) Jak se liší pořizování vzorků ve výzkumech podle zakotvené teorie od tradičnějších způsobů pořizování vzorků? V kvantitativních typech výzkumu je pořizování vzorků založeno na zvolení reprezentativního výběru z celé populace (základního souboru), na kterou hodláme výsledky výzkumu zobecňovat. Základním požadavkem je zde *reprezentativnost výběru/vzorku*, neboli míra, v jaké se

výběr podobá dané populaci v určitých konkrétních charakteristikách. Ve skutečnosti si však nikdy nemůžeme být jisti, že výběr, který jsme zvolili, je naprosto reprezentativní. Kvantitativní metodologie však má metody jako třeba náhodný výběr a jiné statistické metody, které tento problém minimalizují nebo jej alespoň dostanou pod kontrolu.

V zakotvené teorii se tím zabýváme také, ale jiným způsobem. Zajímá nás *reprezentativnost pojmů* v jejich mnoha různých formách. Při každém aktu získávání údajů hledáme důkazy její průkazné přítomnosti nebo nepřítomnosti a ptáme se proč? Proč je něco přítomno, proč to tam naopak není, jakých forem to nabývá? Protože hledáme události a případy, které jev nejvíce určují, a nepočítáme jedince nebo situace jako takové, pak každé pozorování, každý rozhovor nebo dokument může vypovídat o mnoha příkladech takových událostí. Například při celodenním sledování vrchní sestry při práci si může badatel zaznamenat deset příkladů toho, jak vrchní sestra využívá svého postavení a vlivu.

Přirozeně, čím více získáte rozhovorů, pozorování a dokumentů, tím shromáždíte více důkazů, tím naleznete více odchylek a tím také dosáhnete větší hutnosti. Takto bude mít teorie širší platnost, protože odhalíte více různých souborů podmínek, které jev ovlivňují. A pokud jsou čísla důležitá pro vás osobně nebo pro nějakou komisi, která vás hodnotí, pak není nic snadnějšího než spočítat počet výskytů jevu.

Co se týče zobecňování na širší populaci, tak my se nesnažíme zobecňovat, ale naopak specifikovat. Snažíme se specifikovat podmínky, za kterých se jev vyskytuje, jednání nebo interakce, která k němu náleží, a s nimi spojené výsledky nebo následky. To znamená, že naše teoretické výroky platí pouze pro tyto situace nebo okolnosti a pro žádné jiné neplatí. Když dojde ke změně podmínek, pak se teoretické výroky musí změnit, aby těmto novým podmínkám vyhovovaly. Je třeba mít neustále na mysli cíle zakotvené teorie. Není možné ji hodnotit podle obvyklých kritérií a stejně tak se její pořizování vzorků nemůže řídit principy jiných typů výzkumu, protože její cíle, principy, základy a postupy se od kvantitativních metod podstatně liší. (V kapitole 14 bude další výklad na toto téma.)

V této souvislosti bychom chtěli poznamenat, že jeden typický způsob kritiky kvalitativních výzkumů ze strany kvantitativních badatelů je chybný, protože normy, které jsou určeny pro kvantitativní výzkumy, není možné aplikovat také na kvalitativní výzkumy. Jejich kritika se týká toho, že kvalitativní výzkumy produkují údaje, které jsou neporovnatelné, protože všem zkoumaným subjektům nejsou kladeny zcela stejné otázky. Ať již údaje pocházejí z rozhovorů, pozorování nebo dokumentů, jsou porovnatelné, protože byly pořizeny s ohledem na reprezentativnost pojmů.

(5) Lze v jednom výzkumu zkombinovat kvantitativní a kvalitativní metody? Ano, je to možné. Je však třeba si velmi dobře ujasnit účel použití kvantitativních metod. Ty musejí být také zabudovány do teorie, a to jako doplňkové metody ověření podmiňujících vlivů, jednání nebo interakcí, následků, apod. Jinými slovy, pokud nebudou kvantifikovaná zjištění začleněna do teorie, pokud se prostřednictvím paradigmatu nestanou integrální částí teorie, pak budou pouze stát bokem.

Běžnou chybou je, když badatelé říkají, že udělali výzkum podle zakotvené teorie, i když ve skutečnosti nevhodně zkombinovali různé metody. Shromáždili málo údajů, vymysleli pár kategorií a vlastností, vytvořili několik obecných výroků o vztazích mezi nimi a pak se pokusili ověřit své výroky pomocí dotazníkového výzkumu nebo jiného standardizovaného nástroje. Obecně je tato kombinace samozřejmě možná, ale tento konkrétní případ se nedá nazvat výzkumem podle zakotvené teorie. Aby to byl výzkum podle zakotvené teorie, musí badatel použít její obecné postupy a mnohé z jejích specifických postupů. Až potom mohou být výsledné výroky ověřovány. To asi bude trvat mnoho měsíců, protože ke konci už tyto výroky bývají (alespoň by měly být) velmi složité. (V kapitole 14 najdete další kritéria pro hodnocení výzkumů podle zakotvené teorie.)

(6) Kdy je teoretické pořizování vzorků hotové? Jak dlouho musí probíhat? Svou práci, monografii nebo knihu byste neměli začít psát dříve, než proběhne většina selektivního kódování, rozlišujícího pořizování vzorků a integrace. Nicméně rozlišující pořizování vzorků často pokračuje i během psaní. Tehdy vlastně zprostředkovává doplňování kategorií, jak jsme to popsali již dříve. Výsledkem tohoto pořizování vzorků může být i přehodnocování údajů, a možná i dodatečné shromažďování dalších údajů týkajících se velmi specifických konceptuálních podrobností, které je třeba ověřit nebo doplnit.

(7) Je obtížné naučit se pořizovat vzorky na základě teorie? Je poměrně snadné porozumět principům, jimiž se teoretické pořizování vzorků řídí. Ovšem stejně jako ostatní postupy zakotvené teorie je třeba je vytrvale cvičit, zvláště ve skutečných výzkumných podmínkách tak, aby se vám staly „druhou přirozeností.“

(8) A jaký vztah má k teoretickému pořizování vzorků design výzkumu? Narozdíl od pořizování výběrů v kvantitativních výzkumech není teoretické pořizování vzorků možné plánovat dříve, než výzkum podle zakotvené teorie započne. Konkrétní rozhodnutí ohledně pořizování vzorků přicházejí teprve během výzkumného procesu. Je samozřejmě možné ještě před výzkumem usuzovat, že jev, kterým se na počátku hodláme zabývat, se bude pravděpodobně vyskytovat na určitých místech, v určitých organizacích a populacích. Když se podle těchto úsudků budete řídit, je možné je považovat za určitý druh „designu výzkumu.“ Pragma-

tický řečeno, badatelé, když předkládají výzkumné projekty, musí splnit představy grantových agentur nebo sponzorů a obvykle také komisí pro testování lidí. Čestný a také rozumný způsob, jak tyto jejich představy splnit, je podrobně popsat provizorní charakter a východiska počátečního pořizování vzorků. Příklady vzorků pořizovaných v předběžném výzkumu byste při těchto diskuzích vždy měli mít při ruce.

Souhrn

V zakotvené teorii badatel pořizuje vzorky událostí a případů, které jsou pro teoreticky významné pojmy nejvýznamnější. Osoby, místa a dokumenty nám poskytují příležitost k získání těchto údajů. Postupy pořizování vzorků se liší podle typu kódování, které právě používáme. Při otevřeném kódování používáme otevřené pořizování vzorků, během axiálního kódování používáme vztahové a variační pořizování vzorků a při selektivním kódování používáme rozlišující pořizování vzorků. Pořizování vzorků probíhá tak dlouho, dokud není dosaženo teoretického nasycení kategorií.

Část III

Pomocné postupy

Nyní jsme se dostali k závěrečné části knihy. Tato část se oproti předchozím kapitolám čte relativně snadněji, pro tvorbu teorie jako celek je však velice důležitá. Záznamy a diagramy jsou nezbytné, bez nich by badatel neměl žádné písemné protokoly o provedené analýze. Výsledky tak složitých postupů si není možné všechny pamatovat. Je také důležité vědět jak psát zprávy o svých výzkumech, jakmile jsou dokončeny, a jak své výzkumy prezentovat. Výsledky výzkumu porádají smysl, jestliže nejsou zpracovány do podoby, která umožňuje druhým, aby o nich přemýšleli, podrobovali je kritice a užívali je. Konečně, každý musí znát, jak hodnotit vlastní výzkumy podle zakotvené teorie a výzkumy jiných, a to nejen z hlediska platnosti a spolehlivosti výsledků, ale také z hlediska vašeho profesně-vědeckého růstu a vývoje.

Předchozí odstavec je napsán přímočarým způsobem, jakoby se všechny doplňující postupy popsané v následujících kapitolách stačilo jen naučit, a potom ihned začít používat. Je nutné si uvědomit, že tvůrčí výzkum, stejně jako život sám, není tak jednoduchý. V průběhu výzkumného procesu nejde pouze o vhléd do problému a provedení analýzy – narůstající zkušenosti badatele často mají za následek také určité proměny jeho samého. Po celou dobu psaní a závěrečných úprav textu budete vystaveni působení nových zkušeností: některé mohou být skvělé a vzrušující, ale jiné, bohužel, mohou vyvolávat nejistotu a být plně rozporů. Filozof John Dewey, který psal o umění, ale věřil, že totéž platí i o vědě, výstižně vyjádřil tuto skutečnost pozoruhodnou metaforou:

Akt výpovědi, který je podstatou uměleckého díla, je spjat s určitým časem, ve kterém vzniká, a nejde tedy o okamžité stvoření... [To] znamená, že vyjádření osobnosti prostřednictvím určitého tvůrčího stylu, které je základem uměleckého díla, je *samo o sobě* dlouhodobou interakcí něčeho, co vychází z osobnosti a objektivních podmínek, procesem, v němž jak osobnost, tak objektivní podmínky získávají podobu a vlastnosti, jaké předtím neměly. Dokonce i Všemohoucím trvalo stvoření nebe a země sedm dní, a kdyby ta naše informace byly úplně, zjistili bychom také, že až na samém konci tohoto údobí přesně věděl, co se rozhodl udělat se základní surovinou počátečního chaosu, kterému musel čelit. (John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str.65)

Záznamy a diagramy

Definice termínů

Záznamy: Písemné protokoly o analýze vztahující se k formulaci teorie.

Záznamy kódování: Záznamy obsahující výsledky tří typů kódování, např. pojmová označení, paradigmatické prvky a indikátory procesu.

Teoretické poznámky: Poznámky zvyšující teoretickou citlivost a shrnující dosavadní poznatky. Obsahují induktivní i deduktivní poznatky o významných a potenciálně významných kategoriích, jejich vlastnostech, dimenzích, vztazích, odchylkách, procesech a o matici podmiňujících vlivů.

Pracovní poznámky: Poznámky obsahující pokyny pro vás a vaše spolupracovníky. Tyto pokyny se týkají pořizování vzorků, spornými otázkami, možným srovnáváním nebo oblastí, kterými je třeba se hlouběji zabývat.

Diagramy: Názorná zobrazení vztahů mezi pojmy.

Logické diagramy: Názorná zobrazení analytických úvah, zobrazující vývoj logických vztahů mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi ve smyslu prvků paradigmatu tak, jak jsme to ukázali v kapitole 7. Logický a názorný způsob utřídění myšlenek, který vám pomůže rozpoznat, jak spolu jednotlivé kategorie vzájemně souvisejí.

Integroující diagramy: Názorná zobrazení analytických úvah, která se používají k vyzkoušení a znázornění vztahů mezi pojmy; jejich formální obsah se neváže na paradigma, ale zůstává otevřen vaší představivosti.

Hovoříme-li o záznamech a diagramech, myslíme tím velmi specifickou formu písemných protokolů, které obsahují výsledky naší analýzy. *Záznamy* zachycují písemné projevy našich abstraktních úvah o údajích. *Diagramy* jsou oproti tomu grafickým zobrazením nebo názorným zpodobněním vztahů mezi pojmy.

Záznamy a diagramy se mohou vyskytovat v několika druzích: záznamy kódování, teoretické poznámky, pracovní poznámky a jejich různé varianty. Každý druh záznamů však může obsahovat i prvky typické pro ostatní druhy. Je však důležité mezi nimi rozlišovat, jinak se může stát, že pracovní poznámky budou dokonale skryty pod záznamy kódování nebo ztraceny v poznámkách teoretických. Totéž platí o diagramech. I ony se mohou vyskytovat v různých formách, např. diagramy logické nebo integrující.

Záznamy a diagramy se vyvíjejí. Jak výzkum a analýza postupuje, pojmově narůstají co do spletnosti, hutnosti, jasnosti a přesnosti. Pozdější záznamy a diagramy mohou popřít, doplnit, podložit, rozšířit a vysvětlit ty předchozí. Je skutečně ohromující vidět, jak se naše údaje hromadí a teoreticky vyvíjí, zatímco stále zůstávají zakotvené v empirické skutečnosti.

Tvorba záznamů a diagramů je podstatnou součástí analýzy a *nikdy* by neměla být opomíjena bez ohledu na to, jak dalece se analytik může v dané chvíli cítit pod časovým tlakem. Tvorba záznamů a diagramů začíná s počátkem výzkumného projektu a pokračuje až do jeho úplného dokončení. Záznamy a první diagramy jsou jen zřídka kdy publikovány, ale pokud jich je málo, značně se to projeví na výsledcích výzkumu: pojmy výsledné teorie budou postrádat hutnost nebo budou vztahy mezi nimi volné a řídké.

Záznamy a diagramy vám pomohou získat analytický odstup od zkoumané látky. Budou vám pomáhat při přechodu od konkrétních údajů k abstraktním úvahám a potom při navrácení se k počátečním údajům kvůli zakotvení těchto úvah v realitě. Přestože už toho bylo o záznamech a diagramech v minulosti napsáno mnoho, jsou natolik důležité, že by bylo dobré si jejich charakteristické znaky na tomto místě zopakovat a rozšířit. (Doporučujeme vám také prostudovat: Glaser, 1978, str. 83-92, 116-127; Glaser, Strauss, 1967, str. 108, 112; Schatzman, Strauss, 1973, str. 94-107; Strauss, 1987, str. 109-128, 170-182, 184-214.)

Některé obecné a specifické znaky záznamů a diagramů

Zde je několik obecných a specifických znaků záznamů a diagramů, se kterými byste se měli seznámit.

Obecné znaky

(1) Obsah a rozsah záznamů a diagramů se liší podle aktuální fáze výzkumu, záměrů a typu kódování.

(2) V počátečních stádiích analýzy mohou záznamy a diagramy vypadat těžkopádně a triviálně. Není třeba se tím znepokojovat. Mějte na paměti, že nikdo kromě vás vaše záznamy a prvotní diagramy neuvidí.

(3) Přestože je možné psát přímo do svých dokumentů (terénních poznámek, ...), není to vhodné, snad s výjimkou nejranějších fází otevřeného kódování. Máme pro toto tvrzení několik důvodů. Za prvé, je obtížné psát záznamy jakékoli délky nebo kreslit diagramy vedle terénních poznámek, protože na dokumentech nebývá dostatek místa. Za druhé, některé nebo všechny myšlenky a označení, které vzniknou v určitém bodě analýzy, nás mohou mást při pozdějším opětovném kódování dokumentu (což se často stává, protože naše teoretická citlivost se postupně zvyšuje). Za třetí, je obtížné znovu použít informace, jinými slovy kombinovat a třídit je, pokud jediné místo, kde se nacházejí, jsou okraje dokumentů. (Existuje několik počítačových programů, které analytikovi pomáhají třídit a opětovně získávat údaje. Další informace o použití počítačů při analýze údajů viz. Pfaffenberger (1988) a Tesch (1989).)

(4) Každý analytik si musí vyvinout svůj vlastní styl tvorby záznamů a diagramů. Někteří se můžou rozhodnout pro užívání počítačových programů, druhí pro barevné kódované lístky, zatímco jiní stále dávají přednost zakládání stránek psaných na psacím stroji do pořadačů, složek nebo poznámkových bloků. Není podstatné, který z těchto způsobů si vyberete, pokud se vám osvědčuje. Důležité však je, aby vaše záznamy a diagramy byly systematicky a časově uspořádány tak, aby později daly snadno nalézt a použít při třídění či odkazování.

(5) Záznamy a diagramy jsou velmi důležitými nástroji, které vám usnadňují orientaci v mnoha aspektech vývoje vaší teorie, mají však i jiné funkce. Mezi ty nejdůležitější patří, že vám umožní pracovat s myšlenkami pomocí volných asociací, kdy jedna představa podněcuje druhou bez omezení obavami o logičnost nebo obavami z přílišného ulpívání v realitě, alespoň v daném okamžiku. Později jsou samozřejmě logika i zakotvení důležité, ale abyste byli schopni „vidět,“ co je

údaji, musíte přemýšlet tvůrčím způsobem. Psaní záznamů a tvorba diagramů napomáhá tuto tvořivost podněcovat.

(6) Další funkcí záznamů a diagramů je ukázat, kde jsou ve vašich myšlenkách slabá místa. Kategorie, které nejsou plně propracovány z hlediska paradigmatických prvků nebo jejichž vztahy nejsou logicky či pevně určeny, se ve chvíli, kdy se pokusíte vytvořit teoreticky shrnující záznam nebo logický diagram, rychle vynoří.

(7) Kromě toho představují záznamy a diagramy „fond“ (Glaser, 1978, str. 83) nebo studnici analytických nápadů, které lze třídit, řadit a uspořádávat podle různých schémat či požadavků. Jsou užitečné, když se rozhodnete psát o nějakém tématu, když chcete kategorie kombinovat nebo se na ně odkazovat nebo když se pouze chystáte zhodnotit dosavadní vývoj projektu – jak dalece jste pokročili s analýzou. Také pomáhají určit, co je ještě třeba dále rozvést a propracovat nebo kde je ještě nutné další ověřování. V dlouhodobých výzkumných projektech je snadné ztratit přehled o stavu analýzy. (Viz. další rozprava na toto téma na konci kapitoly.)

A ještě několik obecných věcí. Kódování není nutné provádět po každém analyzování. Avšak pokud dostanete nápad, přerušete to, co právě děláte, a запиšte si ho, byť v dané chvíli jen ve formě kratičkého záznamu. Jinak můžete přijít o velmi důležité myšlenky. Později se k nim můžete vrátit a podrobně je rozvést, pokud to bude nutné. Můžete si také dělat záznamy o jiných záznamech, protože jejich psaní nebo čtení podněcuje množství myšlenek o jejich obsahu a souvislostech. Nebo je možné napsat si shrnující záznam, který uvede několik záznamů do souvislosti. Také si můžete vytvořit integrující diagram slučující obsah několika menších záznamů. Záznamy a diagramy mohou vycházet z odborné nebo teoretické literatury stejně jako ze skutečných údajů. Jakékoli myšlenky vycházející z literatury je samozřejmě třeba považovat za myšlenky provizorní, které je pak nutné ověřit podle shromážděných údajů.

specifické znaky

(1) Každý záznam a diagram by měl být označen datem. Také by měl zahrnovat odkaz na dokumenty, podle kterých byl záznam vytvořen. Odkaz obsahuje klasifikační číslo rozhovoru, pozorování nebo dokumentu, datum, kdy byly údaje shromážděny, stranu (a řádek, používáte-li počítačové programy) a jakékoliv další identifikující informace, které mohou být užitečné při pozdějším opětovném vyhodlávání údajů.

(2) Každý záznam nebo diagram by měl obsahovat nadpis označující pojmy nebo kategorie, ke kterým se záznam vztahuje. Záznamy nebo diagramy, které kom-

binují nebo uvádí do vztahu dvě nebo více kategorií či subkategorií s hlavní kategorií by v nadpisu měly obsahovat všechny zmíněné kategorie.

(3) Záznamy mohou obsahovat krátké citace nebo fráze. Jsou to užitečné připomínky údajů, které daly vzniknout určitému pojmu nebo myšlence. Později při psaní výzkumných zpráv mohou být použity jako názorné příklady.

(4) Je třeba rozlišovat různé druhy záznamů a diagramů (viz „Definice“ na začátku kapitoly) a označovat je jako takové kvůli snazšímu vyhledávání informací. Je to důležité zejména pro odlišení ověřených údajů od údajů provizorních.

(5) Když píšete záznamy, měli byste podtrhnout nebo jinak zvýraznit odkazy na kategorie nebo paradigmatické vztahy. Bude se vám pak s nimi rychleji a lépe pracovat.

(6) Jakákoli teoretická poznámka, která vychází ze záznamu kódování by měla obsahovat odkaz zpět na záznam kódování, který ji podnítl.

(7) I když se jeden případ nebo událost může vztahovat ke dvěma odlišným kategoriím, doporučujeme kódovat jej pouze pod jednou, aby kategorie zůstaly samostatné a zřetelné. V případě nejistoty na něj odkažte v jiném záznamu. Později, až získáte nové informace a kategorie budou přesněji a jasněji vymezené, jej budete moci zařadit pod správné označení.

(8) Nebojte se upravovat záznamy a diagramy tak, aby odpovídaly současnému vývoji analýzy a novým údajům prohlubujícím váš vhled do problému. Záznamy a diagramy by měly odrážet zvyšující se přesnost a jasnost úvah o kategoriích a jejich vztazích v průběhu výzkumu.

(9) Mějte po ruce seznam vytvořených kódů. V pozdějších stádiích kódování v seznamu hledejte možné kategorie nebo vztahy, které jste mohli opomenout nebo které se vám nepodařilo dostatečně zpracovat.

(10) Jestliže příliš velké množství záznamů o různých kódech vypadá stejně, porovnejte kódy nebo jejich dimenze a hledejte mezi nimi rozdíly, kterých jste si předtím nevšimli. Pokud zůstávají stále stejné, spojte dva kódy v jeden, třeba pod nadřazený nebo abstraktnější pojem.

(11) Ponechávejte si větší množství kopií svých záznamů, pro jejich pozdější řazení a třídění. Také v případě, že dojde ke ztrátě jedné kopie, vždy budete mít rezervu. Toto doporučení platí především pro počítačové kopie, jak ví každý, kdo někdy přišel o důležité údaje díky selhání uživatele nebo poruše přístroje.

(12) Pokud se domníváte, že kategorie je teoreticky nasycená, tj. plně zpracovaná do pojmových detailů, označte tuto skutečnost ve svých záznamech.

(13) V případě, že dostanete dva nebo více nápadů k zaznamenání nebo zakreslení, poznamenejte si je dříve než je zapomenete a potom si pro každý zvlášť udělejte záznam nebo diagram, aby vaše myšlenky byly zřetelně vymezené a jasné.

(14) Při tvorbě záznamů a diagramů buďte přizpůsobiví a uvolnění. Rigidní ulpívání na určité formě nebo správnosti potlačuje tvořivost a zabraňuje tvorbě nových myšlenek.

(15) Nakonec – a to je nejpodstatnější bod ze všech – udržujte pojmový charakter svých záznamů. Vaše záznamy se netýkají lidí ani případů a událostí jako takových, ale *vztahují se k pojmům, které představují abstrakce případů a událostí*. Jak jistě víte, právě pojmy umožňují vaši analýze přehoupnout se přes popis k teorii.

Záznamy a diagramy ve třech typech kódování

Pro každý typ kódování budou záznamy a diagramy vypadat odlišně, a to hlavně proto, že účel každého typu kódování je jiný. Během výzkumu analýza nabývá na hutnosti a komplexnosti a totéž platí i o záznamech a diagramech.

Jak by tedy měly v různých fázích výzkumného procesu záznamy vypadat? V knize tohoto rozsahu a charakteru není možné uvést příklad pro každý typ záznamu a diagramu, který by se mohl vyskytnout v jednotlivých fázích výzkumného projektu. Nejenom, že by to zabralo spoustu místa, ale také by to vedlo k poněkud rigidnějšímu zpracovávání záznamů a diagramů. Je nutné, abyste si vytvořili svůj vlastní styl a způsob práce. Abychom vám poskytli určitá vodítka, uvádíme zde ukázky a odkazy na dřívější texty o zakotvené teorii, kde můžete najít další příklady.

Otevřené kódování

Otevřené kódování je, jako když začínáte skládat puzzle. Nejprve je nutné vše uspořádat; rozdělit dílky podle barvy, přičemž je někdy nutné všimnout si i velmi nepatrných odlišností ve stínování; aby bylo později možné skládat kousek po kousku dílky dohromady.

První terénní poznámky jsou trochu jako puzzle. Nevíte, kde začít nebo dokončit ani co přesně se vlastně snažíte najít, ani nevíte, jestli to poznáte, až to uvidíte. Vše, co máte, je nerozlišená kupa údajů. To vše se odráží ve vašich prvních záznamech. Ony jsou místem, kde je možné si zapsat své první dojmy, myšlenky a pokyny k sobě samým bez obav z toho, co si o tom budou myslet jiní nebo co je „správné“ či pravdivé. V těchto počátečních stadiích si můžete být tak nejistí, jak jen si přejete. Nezapomeňte si pouze připomínat, že kdybyste vy a nebo kdokoli

jiný znali odpověď na všechny zkoumané otázky, nebyl by žádný důvod provádět tento konkrétní výzkum.

Záznamy kódování. Zpočátku mohou být vaše záznamy kódování dosti řídké. Během prvních rychlých pročitání svých terénních poznámek můžete vymyslet několik pojmových označení, ale nebudete tak docela přesně vědět, o čem vlastně ve skutečnosti jsou. Časem, srovnáváním a kladením otázek, začnou záznamy kódování získávat určitou podobu. Můžete mít kategorii a pod ní několik vlastností a dimenzí. Dimenze vlastností se vám samozřejmě nemusí v údajích nutně samy objevovat. Je spíše pravděpodobnější, že přijdete na dimenzi vlastnosti, potom se musíte vrátit zpět a ptát se, ke které vlastnosti se tato dimenze vztahuje.

Všimněte si například následující citace: „Artritická bolest rukou je při studeném a vlhkém počasí velmi silná. Probudím se s ní ráno a trvá celý den. Jediná doba, kdy se to zdá být lepší je v noci, když ležím v teplé posteli pod přikrývkami.“ Vidíme zde, že artritida má vlastnost bolesti, to je zřejmé. Ale vlastnosti této bolesti již nejsou tak jasně vyjádřeny. Seznamujeme se s nimi spíše v jejich dimenzionální podobě, než jako s obecnými vlastnostmi bolesti. Analytik se sám sebe musí ptát: Na které obecné vlastnosti tyto dimenze ukazují? Jaké dimenzionální umístění má tento konkrétní případ bolesti?

Jaké jsou tedy tyto dimenze a jaké obecné vlastnosti označují? Za prvé je tu dimenze „velmi silná.“ Lze ji pojmově chápat jako dimenzi vztahující se k vlastnosti intenzita. Bolest se může lišit v rozsahu od velmi silné (prudké) po ne tak silnou (mírnou). Jako druhou máme dimenzi umístění v těle; bolest je v ruce, ale mohla by být lokalizována kdekoli jinde v těle. Za třetí, bolest trvá od rána po celý den, což ukazuje na vlastnost trvání. Může se pohybovat v rozmezí od dlouho trvající po krátkou. Další vlastností je kolísání: intenzita bolesti kolísá – s počasím, denní dobou, atd. Na konec je tu míra setrvání bolesti. Je nepřetržitá, přerušovaná nebo přechodná? V tomto případě lze říci, že přerušovaná.

Váš záznam kódování může tedy vypadat následovně:

10. 7. 89 Vztahuje se k terénním poznámkám č. 5, str. 6, z 10. 1. 89

Záznam kódování: **BOLEST, JEJÍ VLASTNOSTI A DIMENZE** (nadpis)

[Zde můžete uvést citaci z údajů, která podnítila zde zaznamenanou analýzu.]

Bolest má určité vlastnosti, které se mohou měnit v celé řadě dimenzí. Mezi ně patří:

Obecné vlastnosti

trvání
intenzita
kolísání
umístění v těle

Možné dimenze

dlouhé	krátké
prudká	mírná
zvětšující se	zmenšující se
od hlavy	až k patě

míra setrvání
přechodná.

nepřetržitá

přerušovaná

[Ve svých záznamech kódování můžete také uvést, jaké je dimenzionální umístění této konkrétní události. Tím ji popíšete jejich konkrétních vlastností – rozložených v celém rozsahu dimenzionální škály. Také zde můžete uvést podmínky, které těmto konkrétním vlastnostem daly vzniknout (čili proč je jejich dimenzionální umístění takové, jaké je). Pomůže vám to již od začátku získávat některé specifické informace, které budete potřebovat později při axiálním kódování a ještě více při integraci kategorií podle jejich specifických vlastností neboli dimenzionálního umístění.] Například: Artritida byla v tomto případě *příčinou* bolesti.

Jestliže je studené a vlhké počasí, pak se intenzita bolesti zvyšuje.

Jestliže je teplo, pak se intenzita bolesti snižuje.

Když je ráno, bolest začíná.

Když je noc, bolest se trochu utiší.

Jiná eventuální kategorie: *úleva od bolesti*. (Napsat další záznam o této nové kategorii.)

Toto je příklad prostého záznamu kódování. Všimněte si, že tyto podmíněné vztahy jsou popisovány jako hypotetické, což naznačuje, že nejsou přijaty jako prokázané, ale že musí být teprve ověřeny na jiných údajích, aby bylo možné rozhodnout, jestli platí nebo jestli je nutné je upravit. Všimněte si také, že už jsme vlastně začali provádět axiální kódování, což demonstruje, jak obtížné je při skutečném kódování oddělit otevřené a axiální kódování. S postupem času budete pokračovat v doplňování výčtu a podrobném zpracovávání vlastností a dimenzí bolesti, přičemž se budete snažit určit tolik detailů, kolik jen bude možné nebo kolik vás bude v daném okamžiku zajímat. Vyjdete-li z tohoto záznamu kódování, může vás napadnout jedna nebo více teoretických poznámek.

Teoretické poznámky. Teoretické poznámky navazují tam, kde končí záznamy kódování. V teoretické poznámce se můžete ptát sami sebe, jaké jsou některé jiné vlastnosti bolesti a jejich dimenze a vyjmenovat je. Je samozřejmě nutné je považovat za provizorní a ověřit je na údajích. Například v teoretické poznámce navazující na výše uvedený záznam kódování byste si mohli napsat třeba následující:

10. 7. 89 *Teoretická poznámka* bezprostředně reagující na záznam kódování Bolest, její vlastnosti a dimenze také z 10. 7. 89.

JINÉ VLASTNOSTI A DIMENZE BOLESTI

Artritida zcela jistě není jedinou příčinou bolesti. Je rovněž možné trpět bolestí ze zranění, řekněme, že jde o natažený sval nebo lehkou popáleninu. Co dalšího se o bolesti mohou dozvědět aplikací svých vlastních zkušeností na každý z těchto příkladů? Namožené svaly nebo mírné popáleniny jsou obvykle výsledkem zranění, které

je svou podstatou spíše přechodné než trvalé. Vlastnost, na kterou tato dimenze ukazuje by mohla nést pojmové označení stav bolesti. Jakým jiným způsobem můžu bolest ještě popsat? Bolest nataženého svalu je obvykle intenzivnější při pohybu bez ohledu na to, jaká část těla je postižená. Totéž platí i pro artritidu. Tím získávám další podmínku pro zvýšení intenzity bolesti. *Jestliže* se pohybujeme, intenzita bolesti způsobené nataženým svalem či artritidou se obvykle zvýší. S lehkou popáleninou jde o něco jiného. Bolest z popáleniny lze popsat jako v podstatě palčivou. Palčivost upozorňuje na další *vlastnost*, tj. druh bolesti. Bolest zahrnuje typy od palčivé po pulzující, pronikavou a další. Další vlastností bolesti je její průběh nebo dráha. *Jestliže* od zranění neuplynulo mnoho času, je u lehké popáleniny bolest mnohem intenzivnější. *Během* času se bolest zmenšuje. (Atd.)

Můžete si napsat teoretickou poznámku vztahující se k článku o bolesti, který jste si přečetli, nebo provést analýzu nějaké zprávy o výzkumu bolesti; také je možné provést nějaká porovnání, analyzovat řádku za řádkou nebo si klást otázky o bolesti. Následující teoretická poznámka byla napsána, aby zvýšila teoretickou citlivost a určila směr, kterým se má ubírat další teoretické pořizování vzorků.

10. 7. 89 *Teoretická poznámka* (vychází ze záznamu kódování z 10. 7. 89, Bolest, její vlastnosti a dimenze, a také z teoretické poznámky stejného data).

OTÁZKY TÝKAJÍCÍ SE BOLESTI

Jaké jsou *příčiny* bolesti kromě artritidy? Existuje mnoho různých příčin bolesti, např. rakovina, úraz, operace, zkažený zub, amputace, porod.

Jak je bolest v každém z těchto případů *prožívána*? Je očekávaná nebo neočekávaná? Má skutečnost, že je očekávaná, nějaký vliv na to, jak je prožívána? Jsou v případě, že je bolest očekávaná, prováděny nějaké kroky k prevenci nebo snížení bolesti? Jestliže ano, jaké? Jestliže ne, proč? Jaké by mohly být důvody absence jednání směřujícího k prevenci nebo snížení bolesti? Jsou některé druhy bolesti intenzivnější než jiné? Dochází v průběhu času ke kolísání bolesti? Vezměme si například porod nebo rakovinu. Je v jejich průběhu bolest intenzivnější na začátku a nebo až po uplynutí nějakého času? Proč? Jak se s touto skutečností nakládá?

Jak je bolest *zvládána*? Jak někoho přesvědčit, že máte bolesti? Ovlivňují faktory jako kultura, věk, délka trvání bolesti, její intenzita, apod., jakým způsobem člověk prožívá bolest a jak jí zvládá?

Pracovní poznámky. Teoretické poznámky často určují směr, kterým se má ubírat pořizování vzorků, navrhnou věci, které je třeba zjistit, vyhledat nebo na které je třeba se ptát v dalších rozhovorech a pozorováních. Tyto návrhy jsou potom zapřesovány jako pracovní poznámky. Jejich příklad je uveden níže.

10. 7. 89, Pracovní poznámka VÝBĚR VZORKŮ BOLESTI

Podle mé teoretické poznámky stejného data se zdá, že jsem nyní dospěl k několika odlišným oblastem, ze kterých mohu shromažďovat údaje o bolesti. Později z nich bude možné logicky odvodit vlastnosti bolesti a získat informace o různých dimenzích těchto vlastností a podmínkách, které způsobují, že se tyto vlastnosti mění v rozsahu dimenzionálních škál. Bude dobré začít nejdříve porodem. Něco jiného už bude hovořit s lidmi, kteří mají rakovinu. V průběhu rozhovorů a pozorování těchto skupin bych se měl držet vlastností a dimenzí, které jsem už rozpoznal, a vyhledávat jiné, které jsem ještě neobjevil. Například se budu chtít podívat na bolest z hlediska jejího charakteru, druhu, intenzity, dráhy, trvání, atd. Budu si všimnout podmínek, které způsobují, že se vlastnosti mezi sebou v různých dimenzích liší. Jinými slovy, jaké podmínky vedou k tomu, že bolest je jedním člověkem popsána jako intenzivní, ale jindy, nebo jinou osobou, ne? Co je příčinou různých druhů bolesti. Je to jen zdroj bolesti, co způsobuje tuto variabilitu, nebo různí lidé prožívají bolest jinak? Proč je některá bolest nepřetržitá, zatímco jiná je přerušovaná?

Množství různých typů záznamů, které mohou být napsány v průběhu otevřeného kódování není nikterak omezeno. Můžete psát prvotní orientační záznamy, předběžné teoretické nebo direktivní záznamy, záznamy podněcující myšlenky o nových jevech, záznamy o nových kategoriích, jejich vlastnostech a dimenzích, záznamy rozlišující mezi dvěma nebo více kategoriemi či záznamy shrnující, z čeho jste vyšli a k čemu směřujete.

Výše uvedené záznamy jsou příklady typů, se kterými se můžete setkat v raných fázích výzkumu a které jsou poměrně jednoduché. Jsou psány proto, aby badatelé pomohly začít pracovat s pojmy. Následuje příklad komplikovanější teoretické poznámky převzaté z výzkumu o vrchních sestrách. Dá vám určitou představu o tom, jak by záznam otevřeného kódování mohl vypadat v pozdějších fázích výzkumného projektu. Všimněte si, že se stále jedná o explorační výzkum, že podněcuje myšlenky o dvou známých *kategoriích*, myšlenky, které je třeba prověřit v následujících pozorováních. Záznam je zde předkládán přesně tak, jak byl napsán.

AS/JC 5/31/88 MÍSTNÍ ZNALOSTI / BĚŽNÝ PRACOVNÍ POSTUP MÍSTNÍ ZNALOSTI ZNAMENAJÍ SPECIFICKÉ ZNALOSTI

1. Specifické znalosti, které *považované za samozřejmé* týkající se minulých zkušeností s:

- nástroji
- pracovními postupy
- obvyklou praxí
- místem nebo prostorem
- pracovním programem, časovým plánováním, tempem atd.
- lidmi
- vztahy: pracovními i citovými

náladami a pracovním ovzduším
událostmi

2. Myslím, že tyto položky lze vyjádřit pomocí termínů, se kterými jsme pracovali již dříve. Hovořili jsme o *uspořádáních*. Máme zde tedy:

interakční uspořádání
technická uspořádání
prostorová uspořádání
časová uspořádání
citová uspořádání

(Možná také uspořádání instituce – viz. pravidla organizace?) Podívat se, do jaké míry korespondují s výše uvedenými.

3. Tyto specifické znalosti jsou samozřejmě doplněny o *obecnější znalosti, které jsou považovány za samozřejmé*. Zahrnovaly by znalosti o dnech v týdnu, víkendech, svátcích, jakým způsobem nemocnice funguje, znalosti z oboru zdravotní sestry v nejrůznějších oblastech a obecnější kulturní znalosti, o nichž se předpokládá, že by je vrchní sestra měla znát.

4. Když je do pracovního kolektivu přijata nová osoba:

- je třeba ji naučit výše uvedené místní znalosti o každém typu *uspořádání* (kam ukládat věci, kde najít konkrétní nástroj, jakým způsobem provádíme tento pracovní postup zde nebo jak provádět pracovní postup, se kterým se ještě nesetkala, atd.)

- nebo je musí být schopná pochytit sama. Je možné to dělat při práci neustálým pozorováním a kladením otázek druhým. Nebo je možné využít čas zcela mimo běžnou činnost (třeba přestávky) a posadit se se spolupracovnicí u kávy a ptát se. Nováček si také může myslet, že dokáže tyto informace pochytit neformálně přímo z rozhovorů na oddělení nebo mimo oddělení.

5. Ve skutečnosti ovšem neexistuje žádný možný způsob, jak předat nově příchozímu *všechny* místní znalosti. *Velká část z nich musí být získána v průběhu pracovní činnosti*. A TO TRVÁ SPOUSTU ČASU. A ještě déle to trvá v případě, že nikdo z personálu nováčkovi nepomůže zařadit se, nikdo se mu nepokusí nic vysvětlit, popř. když je to člověk nevšímavý, příliš plachý či líný se na něco zeptat.

6. JE TŘEBA SI VŠIMNOUT, že značná část toho, co nazýváme *běžným pracovním postupem* je založena na *místních znalostech*. Stačí sledovat rutinní práci druhých lidí, abychom viděli, že nemusí vůbec přemýšlet o tom, kam ukládat věci, kdy je třeba co udělat, aby nedošlo k narušení pracovního programu, jak se chovat při vstupu do pokoje atd. Dalo by se říci, že hlava a tělo samy ví, co dělat! Podle Johna Deweyho se v okamžiku, kdy se objeví problém – třeba jen malý, běžný postup přinejmenším trochu naruší, takže je nutné, aby daná osoba udělala něco alespoň trochu nového. Nebo může přistupovat k problému na základě nějaké své minulé zkušenosti. V druhém případě může jít rovněž o součást místní znalosti personálu. A nebo pouze o její vlastní. Ale všimněte si, že v přístupu k problémům novým způsobem se mohou místní znalosti stát součástí nové činnosti.

7. Po čase, jak už jsme řekli, mohou nové způsoby jednání začít být přijímány jako norma (buď na oddělení nebo na vyšších organizačních úrovních). V tomto případě se stávají součástí specifických místních znalostí na oddělení.

Další příklady záznamů naleznete v *Qualitative Analysis for Social Scientists* (Strauss, 1987, zejména str. 111-127).

Diagramy. V raných fázích otevřeného kódování badatel ještě nemá mnoho co zobrazovat, protože zatím určil jen pár vztahů. V této chvíli je možná nejužitečnější něco, co bychom měli nazývat spíše přehledem než diagramem. V přehledu může pro každou kategorii analytik uvést vlastnosti spolu s jejich dimenzemi. Takový přehled pak lze během analýzy rozšiřovat. Poskytuje základ pro logické diagramy vytvářené v průběhu axiálního kódování.

Axiální kódování

Při axiálním kódování začneme skládat dílky puzzle dohromady. Každý dílek (například kategorie nebo subkategorie) má ve výsledné vysvětlující teorii své přesné místo a musí zapadat k ostatním do integrovaného celku. Je to, jako když skládáme puzzle, bereme do ruky jednotlivé dílky a ptáme se: hodí se sem anebo tam? Zpočátku jde často jen o pokusy a omyly. Později, jak se naše teoretická citlivost zvyšuje, je skládání dílků snadnější.

Záznamy. Jak již víte, účelem axiálního kódování je navrhnout a ověřit vztahy mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi podle paradigmatu a pokračovat ve vyhledávání rozdílů v jejich vlastnostech prostřednictvím jednotlivých dimenzí těchto vlastností. Záznamy budou tedy odrážet vaše úspěšné a někdy neúspěšné pokusy spojit dílky dohromady, vaše pátrání po těch správných souvislostech. Budou se týkat otázek jako: „Jaké druhy proměnných ovlivňují tento jev (kauzální, kontextuální a intervenující)? Jaká strategická nebo běžná jednání nebo interakce se zde vyskytují? S jakými následky? Co se stane, když dojde ke změně podmínek?“ Znovu si uvědomte: Jak už jsme uvedli dříve, paradigmatické znaky a vztahy na sobě nemají barevné kódové praporky, které by na vás z terénních poznámek mávaly. Je nutné je hledat a rozeznat. Někdy je to obtížné a potom vaše rané záznamy odráží tuto nejistotu, mylné představy a pokulhávající pokusy. Musíte věřit, že časem se významy údajů stanou jasnější, takže se vaše záznamy zdokonalí.

Abyste získali konkrétnější představu o tom, jak rané záznamy axiálního kódování mohou vypadat, uvedeme následující příklad. Nejprve uvedeme výňatek z terénní poznámky, abyste viděli údaje, s kterými pracujeme. Je, který je předmětem zkoumání, je bolest a snaha o její zvládnutí. Navazuje na naši pracovní po-

známku v předcházejícím oddíle, která nás vede k tomu, abychom se podívali na bolest způsobenou jinými příčinami, než je nemoc. Bolest, kterou zde budeme zkoumat, je způsobená porodem. Náš rozhovor byl proveden s matkou a byl zaměřen na její zkušenosti s bolestí během porodu.

Požádali jste mě, abych vám sdělila své zkušenosti s bolestí při porodu. Už uplynulo hodně let od doby, kdy se mé dítě narodilo. Zvláštní na bolesti je, že bez ohledu na to, jakou má příčinu, jakmile je jednou za vámi, tak ji nějak pohřbíte někam hluboko do svého podvědomí. Můžete říci, že to bylo strašlivé nebo ne tak zlé, ale toto prohlášení prosakuje skrz vaše zamlžené vzpomínky. Už ji ve skutečnosti nikde necítíte, jenom máte nějaké představy o tom, jaké si myslíte že to bylo. Chápete, co tím myslím?

Porod je zvláštní. Máte z něho tak trochu hrůzu, protože toho tolik slyšíte o porodních bolestech. Na druhou stranu se na něj zase těšíte, protože už jste unavení z nošení dítěte a zvědaví, až ho uvidíte. Bolest vidíte jako jediný způsob, jak se k němu dostat, takže víte, že ji musíte podstoupit. Pouze doufáte, že to nebude tak hrozné. A když ano, tak vám na to něco dají. Bolest očekáváte, přemýšlíte o ní, děsíte se jí, připravujete se na ni tak, že navštěvujete kursy, a učíte se, jak ji zvládat a snášet. Na začátku to není tak hrozné, ale jak spějete k cíli, nějak vás to zavalí. Tlak na vás jaksi dolehne. Ale mezi tím máte okamžiky klidu. A víte, že to skončí, jakmile se dítě narodí. A oni vám něco dají, aby to tolik nebolelo. Měla jsem štěstí. Měla jsem krátké porodní bolesti. Takže jsem nepotřebovala žádné léky. Jen jsem použila dechová a relaxační cvičení. Ale vím, že jestliže bolesti trvají hodiny a hodiny, tak vás to může pořádně unavit a něco potřebujete.

10. 10. 89 Záznam kódování

Analýza se vztahuje k terénním poznámkám č. 45, str. 2, z 9. 15. 88.

BOLEST, ZVLÁDÁNÍ BOLESTI

PROMĚNNÉ, AKČNÍ/INTERAKČNÍ STRATEGIE, DŮSLEDKY PRO ZVLÁDÁNÍ BOLESTI PŘI PORODU

Hovoříme zde o konkrétním *typu* případu bolesti, který je průvodním jevem porodu. Toto spojení dodává zážitku bolesti jeho specifické vlastnosti neboli dimenzionální umístění. Bolest při porodu je *očekávaná* (stupeň očekávání), může být *zvládaná* (stupeň zvládnutí), v průběhu porodu nabývá na *intenzitě* (stupeň intenzity také udává, že je zde *fázování*), má známý začátek – počátek porodních bolestí, a konec – narození dítěte (*průběh*) a je přerývaná, s údobími bez bolesti (stupeň *setrvávání*). Bolest při porodu má však ještě jeden rys nebo vlastnost, která je zcela zvláštní a je obtížné ji vyjádřit. Bolest je součástí průběhu porodu, porodní bolesti samozřejmě slouží nějakému cíli – konci těhotenství, narození očekávaného dítěte. Hmm. Jak popíšu tuto vlastnost? Bolest sama o sobě není účelem, ale je průvodním jevem *účelové aktivity* – porodních bolestí. (***) Poznamenám si to, ačkoli ještě přesně nevím, co s tím udělám. Nutně to neznamená její přijetí (i když pro některé lidi by mohlo)

nebo snášení, ale snad dodává bolesti určitý stupeň předpověditelnosti? To však stále ještě tento jev zcela nezachycuje).

Specifické vlastnosti bolesti vytvářejí kontext, ve kterém se jejich zvládání děje z perspektivy rodičů ženy.

Z této terénní poznámky můžu vyvodit následující *možné vztahy*. Jestliže je bolest (porod) očekávána a je tedy možné se na ni připravit, jestliže je bolest spíše přerývaná než nepřetržitá, jestliže se její intenzita postupně mění od mírné na začátku po intenzivnější později, jestliže jsou porodní bolesti dosti krátké nebo alespoň zachovávají předpověditelný průběh a existují-li známé postupy pro zvládání jejich intenzity, které je možné se naučit nebo si vyžádat jejich použití, *pak* můžeme podniknout opatření směřující k zvládnutí intenzity bolesti v průběhu porodu pomocí prostředků jako jsou relaxační a dechová cvičení, podávání léků tlášících bolest nebo anestezie (epidurální, pericervikální). *Následky* nebo výsledky použití těchto prostředků nemusí bolest zvládnout zcela, ale alespoň do té míry, aby bylo možné porodní bolesti překonat.

Některé ženy mohou k porodním bolestem přistupovat s jakousi *předběžnou* představou o tom, jaké z těchto prostředků pravděpodobně použije, například dechová a relaxační cvičení, avšak pokud dojde ke změně kontextu zvládání bolesti zaviněnému nepředvídanou okolností, například tím, že se porodní bolesti trvají déle, než je obvyklé, vlivem nějakých komplikací, potom může být nutné změnit tento předem stanovený plán a použít *doplňkové* nebo *alternativní prostředky* místo původně plánovaných postupů.

Jiné potenciální kategorie či vlastností, které vyplývají z této terénní poznámky pro další zkoumání v následujících záznamech jsou:

vědomí bolesti nebo paměť – zpočátku akutní, ale časem začíná ztrácet na výraznosti. Fáze průběhu bolesti – je potřeba podrobit ji dalšímu zkoumání. Předpověditelnost bolesti a jakým způsobem funguje jako podmínka jejího zvládání.

Tato odborná poznámka naznačuje, ale neřeší: A co časový rytmus a množství léků, anestezie? Jaké jsou jejich účinky, potenciální rizika?

Teoretická poznámka vycházející z výše uvedeného záznamu kódování (nikoliv přímo vyplývající z terénních poznámek, avšak vztahující se k nim) by se mohla ubírat mnoha různými směry. Mohla by zkoumat další otázky vytyčené v záznamu kódování, navrhopvat strategie zvládání bolesti při porodu nebo zkoumat bolest zaviněnou jinými příčinami, např. operací. Mohla by se zaměřit na další možné proměnné ovlivňující strategie zvládání bolesti a na to, jakým způsobem jsou tyto strategie používány. Mohla by zkoumat důsledky užití různých strategií z hlediska jejich možností zvládat úroveň prožívané bolesti. Mohla by sloučit několik záznamů vztahujících se k bolesti a jejímu zvládání v souhrnný záznam.

Pracovní poznámka by se rovněž mohla vyvíjet několika různými směry. Mohla by navrhnout další pořizování vzorků nebo uvést hypotézy, které je třeba ověřit v

dalších rozhovorech. A nebo by nás mohla upozornit na kategorie a subkategorie, na které bychom měli zaměřit svou pozornost v příštích analytických sezeních.

Následují další ukázky záznamů axiálního kódování.

Další ukázka záznamu axiálního kódování pochází z našeho výzkumu o vrchních sestrách. Provedli jsme analytickou úvahu týkající se jevu třísměnné pracovní doby v nemocnicích, kde musí být udržován nepřetržitý 24-hodinový provoz.

AS/JC 25. června 1989 SHRUTÍ ZÁZNAMŮ KÓDOVÁNÍ TÝKAJÍCÍCH SE PROBLÉMU TŘÍSMĚNNÉ PRACOVNÍ DOBY vycházející z terénních poznámek z 20. června 1989, č. 20, str. 1-45, sešit 31.

1. Podmínky pro KAŽDOU SMĚNU

a. podmínky jako parametry, prostředky zajišťující plynulost práce

b. podmínky generující nahodilosti

Tedy běžné pracovní postupy (platící pro celou organizaci, pro oddělení, pro směny) plus strategie jak přistupovat k interním nepředvídaným nahodilostem pracovní směny, ať již větším či menším.

2. Totéž pro zajištění plynulosti práce MEZI směnami

Tedy běžné pracovní postupy plus strategie pro přechod mezi směnami (ovšem dopolední směna je nejdůležitější).

3. Běžné strategie pro maximalizaci běžného pracovního postupu a minimalizaci přenosu nahodilostí z a, b, c, d, n, ...

typy prostředků (pracovní síly, zásoby, technologie, dovednosti, čas, energie, motivace) z a b c d n pro každý typ prostředků

a) běžný pracovní postup

b) ochrana před předem známými nahodilostmi

4. Běžné pracovní postupy a strategie se však díky specifickým podmínkám budou na každém oddělení trochu lišit.

5. Relativní úspěch nebo neúspěch související s vhodnými pracovními postupy a strategiemi v kontextu konkrétního oddělení.

6. Všimněte si, že běžné pracovní postupy (zejm. odvozené z postupů platících pro celou organizaci) mohou přivodit nepředvídané následky. (Přechodné nebo opakující se - tj. nevhodné)

7. Totéž se týká i strategií.

8. Ústřední postavení vrchní sestry a její soudy, kontrola, hodnocení, způsob jednání, atd. JINÝMI SLOVY, VRCHNÍ SETRA VYTVÁŘÍ SPECIFICKÝ SOUBOR STRUKTURNÍCH PODMÍNEK ovlivňující práci každé směny.

Všimněte si: ohledně problému třísměnné pracovní doby: všechny naše pojmy by měly být použitelné i zde: tj. místní znalosti, běžný pracovní postup, prostředky, moc, ovzduší, nálada, ideologie, atd.

Další záznam je převzatý ze stejného zdroje. Je to *teoretická poznámka*. Všimněte si hypotéz a jakým způsobem jsou do záznamu vsazeny.

AS/JC 7-22-88 (Telefon)

*****DŮLEŽITÝ ZÁZNAM: BĚŽNÝ/NEOBVYKLÝ POSTUP

Zajímá mě problém, kterého jsem si všiml již dříve. Zdravotní sestry se střetávají s typickými potížemi, které je často stojí mnoho času, úsilí a citů – ale *nesnaží se změnit normy pravidel a postupů, aby tomu zabránily. Raději pokračují ve svých normou daných rutinních způsobech práce.* (Např. problematičtí umírající pacienti nebo pacienti v holestech zajišťující si přítomnost sestry). Spíše berou takového pacienta jako jiné podobné, které měly někdy dříve. Jenže potom k žádným změnám nedojde. Dlouho jsem se domnívala, že problém je zaviněn způsobem, jakým organizace fungují, jejich prioritami a snad strukturálním přetížením, které vyvolává opakující se drobné krize. Ale nyní zde předkládám mnohem lepší a detailnější odpověď.

1. *Když pracovní postup selže, pak dojde ke změně způsobů práce.*

2. *Nedojde-li ke změně způsobů práce, je to proto, že práce spojená s problémem nemá dostatečnou prioritu.* Zdravotní sestry jsou TAK ZANEPRÁZDNĚNÉ prováděním prací, které mají přednost, že nemají čas, ani snahu dělat cokoliv dalšího. Ve skutečnosti v případě, že dojde k podstatnému zhoršení problému (např. problematičtý pacient), přivolají specialisty – sociální pracovníky, kněze, psychiatry – protože jejich vlastní práce nesmí být přerušena. Nebo mohou problém přehlížet; čímž ho však mohou i zhoršit.

3. *Jestliže má práce, která byla ovlivněna selháním pracovního postupu, přednostní význam (např. ovlivnění vlastní efektivnosti nebo bezpečnosti pacienta), potom je nutné uvažovat o tom, jak zabránit opakování této situace.*

a) *Je-li snadné provést tuto změnu,* potom je tak účinně interakčním postupem: vyjednáváním, přesvědčováním, dokonce i určitým nátlakem.

b) *Jestliže je taková změna organizačně obtížná,* což především znamená, že je nutné udělat navíc spoustu práce jako např. zjištění, co je třeba udělat, plánování rozhodnutí, přesvědčování, vyjednávání, nacházení nových prostředků, snahy o zvýšení motivace, dodatečnou kontrolu, když už je nový pracovní postup zaveden atd. A samozřejmě dodatečnou zátěž pro celkový vzájemně závislý pracovní postup až do doby, kdy opět vše plynule funguje.

4. Co chceme říci je, že TOTO JSOU *PODMÍNKY A MECHANISMY, JEJICHŽ PROSTŘEDNICTVÍM JE NAHRAZEN BĚŽNÝ INSTITUCIONALIZOVANÝ PRACOVNÍ POSTUP POSTUPEM NOVÝM.* Všimněte si: Je nutné, abychom se detailněji podívali na význam běžných pracovních postupů. Na nejnižší úrovni to znamená jakým způsobem jsou plněny úkoly. Ale ty mohly být stanoveny po dohodě personálu stejně jako administrativními nařízeními.

Diagramy. V axiálním kódování začínají diagramy získávat svůj tvar. Počáteční logické diagramy např. ty, které jsou zobrazeny v kapitole 7, mohou být užitečné při rozlišování různorodých vztahů. Můžete si vytvářet integrující diagramy, aby

vám pomohly odhalit potenciální vztahy mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi nebo vztahy mezi několika kategoriemi, jak je ukázáno níže na dvou příkladech. Tyto rané diagramy jsou pouze hrubé. Až časem nabudou na komplexnosti. (Příklady změn, ke kterým dochází v integrujících diagramech během času viz Strauss, 1987, str. 174-178.)

Diagramy 12.1, 12.2 a 12.3 jsou příklady různých typů diagramů, které mohou být prospěšné při objevování vztahů v údajích.

	Homogenní pacienti	Heterogenní pacienti
Snadná práce		
Obtížná práce		

Diagram 12.1. Homogenní/Heterogenní pacienti × Snadná/Obtížná práce

Fáze onemocnění	<u>Počet přístrojů</u> málo – více		<u>Frekvence</u> zřídka – občas – často			<u>Trvání</u> krátké – dlouhé	
Raná							
Střední							
Pozdní							

Diagram 12.2. Průběh onemocnění: Přístroj – Časová dimenze

Úkoly spojené s bolestí	Následky						
	Průběh onemocnění	Život a smrt	Pokračování	Interakce	Práce na oddělení	Citové uspořádání	
Diagnóza							
Prevence							
Minimalizace							
Způsobování							
Úleva							
Přetrpění							
Vyjádření							

Diagram 12.3. Kombinační matice

Selektivní kódování

Selektivní kódování je posledním krokem naší analýzy. Jde při něm o integraci pojmů kolem centrální kategorie a doplňování kategorií, které je třeba dále rozvinout a propracovat. Nyní ukazují záznamy a diagramy hloubku a komplexnost myšlenek a jako zrcadla odrážejí vyvíjející se teorii.

Záznamy kódování. V selektivním kódování již záznamů kódování ubývá, protože největší úsilí se soustředí na teoretické poznámky. Záznamy kódování zde obvykle obsahují doplňující poznatky o kategoriích.

Teoretické poznámky. Právě formou teoretických poznámek podáváme první interpretace toho, o čem vlastně celý výzkum je. Teoretické poznámky nám zde slouží jako výchozí základ pro tvorbu analytického příběhu, který následuje. (Příklady a vysvětlení tohoto procesu najdete v kapitole 8.) Právě v záznamech popisujících „příběh“ zkoumaného jevu postupně začneme rozpoznávat centrální kategorii (ústřední jev) a začneme kolem ní integrovat ostatní kategorie. Tyto vztahy jsou také součástí teoretických poznámek, a to ve formě hypotéz.

Pracovní poznámky. Pracovní poznámky bývají v selektivním kódování velmi specifické. „Jít sem nebo tam. Ověřit toto nebo ono? Udělat toto či ono.“ V tomto stádiu výzkumu již přistupujeme ke své práci se sebedůvěrou. Už neprovádíme exploraci, ale zabýváme se ověřováním výsledků svého zkoumání a zdokonalováním své teorie.

Diagramy

Diagramy v selektivním kódování ukazují hutnost a komplexitu teorie. Proto je často obtížné převést teorii ze slov do stručné a přesné grafické podoby. Nicméně právě její provedení vám pomůže klasifikovat a systematizovat vztahy mezi kategoriemi a centrální kategorií. Nakonec je důležité mít tuto souhrnnou názornou podobu teorie k dispozici, aby si s její pomocí druzí mohli vaši teorii snáze představit a pochopit a vám aby pomohla při psaní výzkumné zprávy udržovat jasnost všech popisovaných vztahů. Diagram 12.4 je příkladem integrujícího diagramu, převzatého z naší práce o „trajektorii.“ Než autoři dospěli k této konečné verzi, prodělal tento diagram mnoho úprav.

Další bod: Integrující diagramy mohou vystihovat různé části vaší teorie. Například můžete mít diagram, který se přímo zabývá jednou hlavní kategorií a všemi jejími subkategoriemi třeba tak, jak je to zobrazeno v diagramu 12.5.

Třídění záznamů a diagramů

Začneme-li přemýšlet o třídění, vynoří se nám v mysli představa nezkušeného badatele pracujícího podle metody zakotvené teorie, jak stojí se stochem záznamů v ruce, potom je jeden po druhém pouští a nechá je ležet tak, kam dopadnou. Hromádky, které se vytvoří, představují náhodné třídění pojmů. V určitých chvílích máme tento pocit všichni, zejména v nejtěžších obdobích, kdy jsme zaplaveni údaji a myšlenkami, ale nejsme schopni zcela pochopit, jak spolu souvisejí. Víme, že je v nich nějaký systém, ale zdá se, že je mimo naše chápání; vypadá to, jako by se naše teorie mohla ubírat mnoha různými směry.

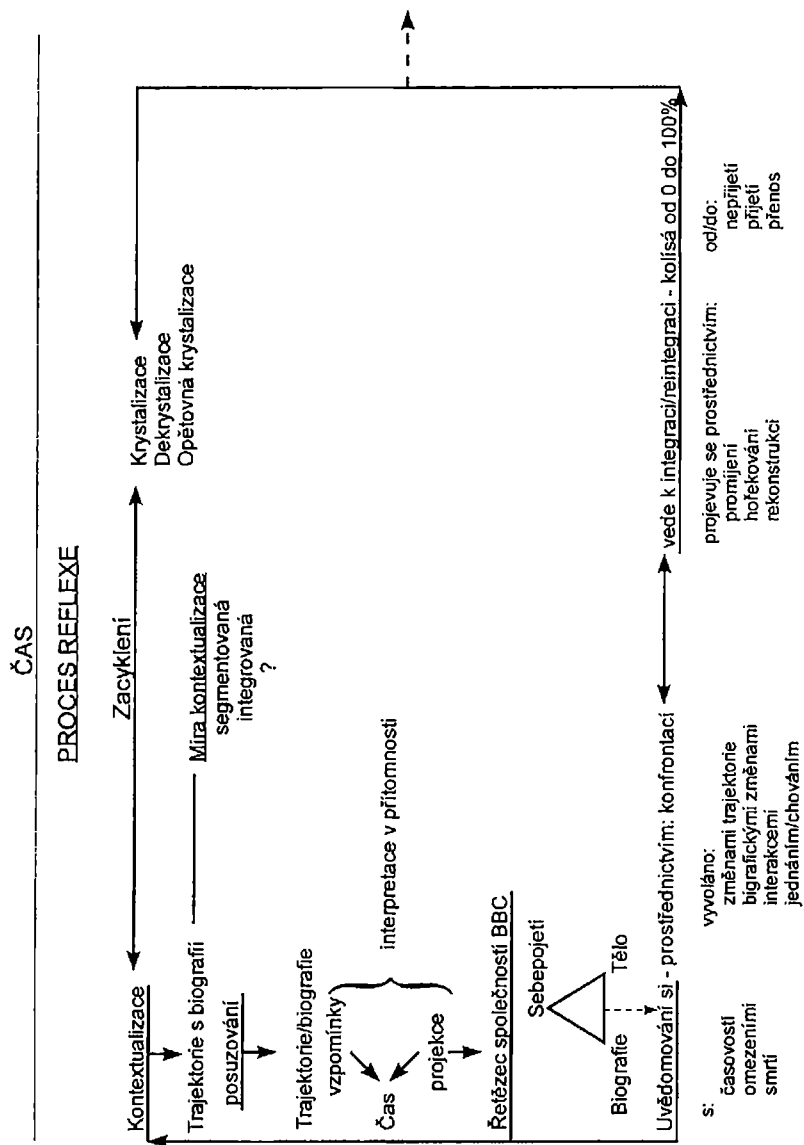

Diagram 12.4. Integrovaní posloupnosti záznamů

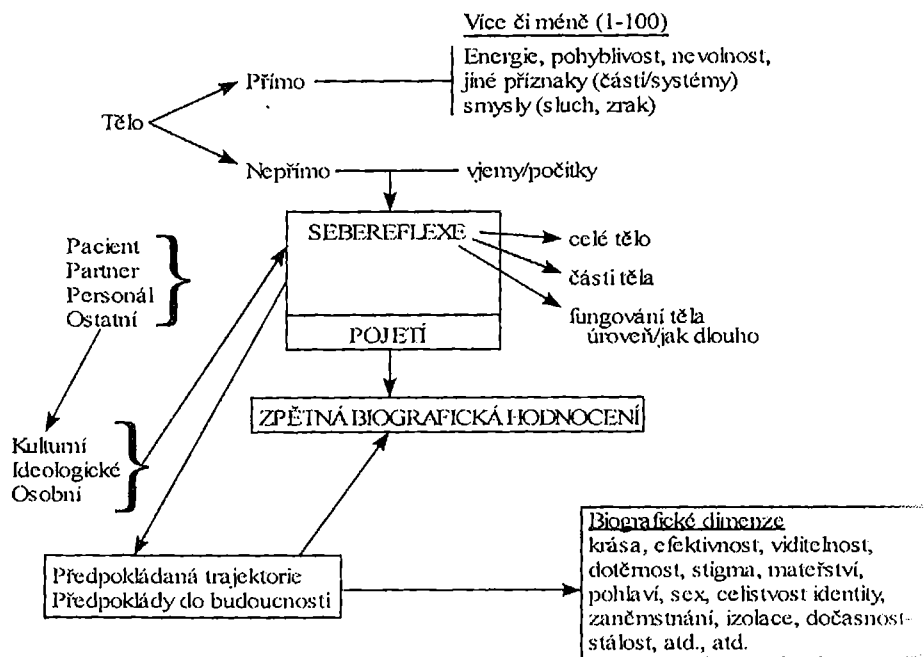

Diagram 12.5. Tělo, biografie, trajektorie

Nicméně ti zkušenosti mezi námi ví, že tu skutečně řád je a že záznamy a diagramy v sobě ukrývají klíč k tomuto řádu. Jejich opakovaným pročítáním a tříděním můžeme začít objevovat, jak se jednotlivé kategorie seskupují kolem ústřední kategorie. Při pročítání záznamů postupně vytváříme deskriptivní příběh. Potom pomocí kategorií (analytických termínů) z našich záznamů převedeme tento deskriptivní příběh na příběh analytický, v němž je i logika i řád (alespoň by měly být, pokud jste dodržovali postupy popsáné v této knize).

V praxi to znamená, že jakmile máme určitou představu o tom, jak spolu kategorie souvisejí, nějaké schéma uspořádání (vytvořené při tvorbě deskriptivního a analytického příběhu a integrujících diagramů), můžeme podle něj své záznamy utřídit. Třídění je důležité, protože dokončuje integraci. Po něm můžeme konečně schéma vyzkoušet na zkoumaných osobách, spolupracovnících, členech komitétů, kamarádech, partnerech nebo třeba spolucestujících. Toto dokončení nám umožňuje psát o každé podrobnosti stejně jako o integrovaném celku.

Časné třídění je užitečné i jinak. Ze zpětného prohlížení záznamů a diagramů a jejich třídění můžeme říci, co o tématu víme a kde je třeba získat další objasňující informace. Výsledkem je jakási prozatímní – ještě ne zcela konečná – zpráva o stavu výzkumu.

Souhrn

Záznamy a diagramy jsou základní postupy analýzy lišící se podle tří typů kódování. Umožňují analytikovi udržovat přehled o postupujícím analytickém procesu. Záznamy obsahují výsledky vlastního kódování plus shrnující poznámky a poznámky zvyšující teoretickou citlivost a udávají směr pořizování vzorků. Diagramy jsou názorná zobrazení vztahů mezi pojmy. Záznamy i diagramy vstupují do další etapy výzkumu – psaní výzkumné zprávy a prezentace výzkumu.

Psaní disertačních prací a monografií, prezentace výzkumu

Nakonec se dostáváme k nevyhnutelným otázkám týkajícím se psaní výzkumných zpráv, které jsou spojené s každým výzkumným projektem.

- (1) Kdy bych měl začít psát výzkumnou zprávu? Jak zjistím, že výzkum je zralý pro publikaci?
- (2) O čem bych měl psát?
- (3) Jakou formu bych měl pro psaní zvolit – článek, monografii nebo něco jiného?
- (4) Liší se psaní článků od psaní monografií (nebo disertací)?
- (5) A co ústní prezentace?
- (6) Měl bych zkusit publikovat? Kde bych měl publikovat?
- (7) Komu je má zpráva určena (včetně případu, kdy píší disertaci)?
- (8) Jaký styl psaní zvolit?
- (9) Jak začít s vlastním psaním nebo s osnovou?
- (10) Jak poznám, že je má práce dost dobrá na to, aby mohla být publikována?

V této kapitole se na podobné otázky pokusíme co nejlépe odpovědět. Kapitola má tři části. První se týká ústních prezentací, druhá monografií a disertací, třetí různých typů článků. (Obdobná témata, jaká jsou obsahem této kapitoly, najdete také v Glaser, 1978, str. 128-141 a v Strauss, 1987, str. 249-264.)

Úvodní poznámky

Od analýzy k psaní

Ještě než se pustíte do čtení následujících stránek, doporučujeme vám, abyste si znovu přečetli nebo alespoň zběžně prošli kapitulu 8 o integraci a kapitulu 12 o záznamech a diagramech. Tam si uvědomíte, že v okamžiku, kdy si sednete a začnete psát o svém výzkumu – třeba jen náčrtek předběžné přednášky nebo článku – je součástí výzkumu mnoho pomůcek, které vám pomohou při prezentaci vašeho výzkumu. Mnohaměsíční úsilí vložené do analýzy se vám nyní vrátí. Mezi analytické pomůcky patří vaše záznamy, pracovní a integrující diagramy, vysledované vztahy mezi centrální kategorií a subkategoriemi, a také souhrnný analytický příběh. Právě na těchto materiálech bude prezentace postavena. Nelze je však položit mezi desky knihy a zveřejnit „tak, jak jsou.“ Jde tedy o to, jak jasně a efektivně převést tyto analytické materiály do takové formy, aby z nich mohli mít užitek druzí. Dá to mnoho práce, na druhou stranu to však přispěje k vyjasnění vašich analytických závěrů a postupů.

Proč publikovat?

Ještě bychom měli říci několik úvodních slov k otázce, kterou lze považovat za prvotní. Proč vůbec publikovat? Pomineme-li doktorandské či habilitační práce (jakožto dva druhy poloveřejných publikací), pak lze říci, že jestliže nepublikujete, vaše analýzy zůstanou jen vám, snad s výjimkou toho, co sdělíte přátelům, a několika veřejných přednášek. K publikování můžeme mít mnoho různých důvodů. Jeden nebo i více z nich může být potlačeno značným úsilím, které stojí něco napsat, opravit a nechat schválit redaktory časopisů nebo nakladatelských firem. Aniž bychom se zabývali možnými zdroji motivace (např. prestiž, postup v kariéře, touha přispět ke zlepšení nebo objasnění životů zkoumaných osob), hlavním důvodem je komunikace s ostatními vědci. Bez splnění tohoto požadavku se výzkumné poznatky, ať již teoretické nebo praktické, nemohou hromadit a ani není možné plně rozvinout jejich důsledky pro teorii a praxi. Zkušení badatelé mají obvykle tento požadavek zakořeněný hluboko ve své mentalitě. Méně zkušení studenti, a zejména čerství absolventi vysoké školy provádějící poprvé „skutečný“ výzkum, mohou mít nejenom nedostatek motivace pro publikování, ale mnoho z nich svůj výzkum podceňuje. Jestliže se badatel domnívá, že není pro publikaci dost dobrý, a jeho sponzoři nebo přátelé si to myslí také, potom neochota vystoupit před veřejností může být oprávněná. Jestliže ne, je třeba splnit závazky vůči svým kolegům.

Ústní prezentace

Badatelé často používají ústní prezentaci jako zkoušku nanečisto, aby viděli jak bude určité publikum reagovat na sdělované informace. Skutečně, někdy zkoumané osoby vyvíjejí přímo nebo nepřímo tlak na badatele: „Co jste zjistil?“ „Můžete nám sdělit alespoň předběžná zjištění nebo interpretace?“ Mnozí badatelé považují ústní sdělování svých výsledků za užitečné a dělají to ve snaze uspokojit zvědavost tazatelů, získat zpěrnou vazbu nebo z jiných důvodů. Někteří to dokonce dělají i v poměrně raných fázích svého výzkumného projektu. Výzkumy podle zakotvené teorie umožňují relativně časně podávání zpráv, protože analýza začíná již na počátku projektu. Není vůbec nutné čekat, až je analýza do všech detailů dokončena. Posluchače, ať již jsou pouze zvědaví, dychtiví výsledků, skeptičtí nebo badatele chtějí jenom vyzkoušet, je možné uspokojit téměř ihned.

Přírozeně byste se měli pokusit odhadnout, podle svých rozhovorů nebo pozorování v terénu, jaké téma by pro posluchače mohlo být nejzajímavější a jaký styl prezentace pro ně bude nejvhodnější. Publikum, které se skládá z vašich kolegů, je schopné přijmout větší množství informací předložených v abstraktnější formě a dokonce i výklad o výzkumných strategiích a zkušenostech. Jiní posluchači budou reagovat kladně pouze v případě, že diskuse o pojmech a vztazích mezi nimi je doplněna vyprávěním, ukázkami případů nebo sugestivními příklady včetně doslovných citací z rozhovorů. Musíte také pečlivě zvolit úroveň slovní zásoby pro každé publikum, pokud je to možné. Špatná volba může posluchače odradit, dobrá jim usnadní pochopení předkládaných myšlenek. Pokud je na závěr přednášky vyhrazen čas pro diskusi, pak bez ohledu na to, jak jste s výzkumným projektem daleko, lze tento čas pojímat jako neformální kolektivní rozhovor, který připojuje ke svým údajům. Publikum také mimoděk slouží k tomu, aby potvrdilo vaše teoretické formulace nebo aby vás podnítilo k jejich bližšímu vymezení.

Z předchozích vět by mělo být zřejmé, že pro úspěch ústní prezentace je velmi důležitá vaše představa o publiku. Neméně důležité je, abyste skutečně měli jednotlivým skupinám posluchačů co říci. Jestliže je analýza pevně zakotvená v údajích, znamená to dalších pár bodů ve váš prospěch. Také v případě, že hovoříte k těm, jichž se výzkum přímo týká, je úspěch pravděpodobnější. Na druhou stranu, pokud se obecenstvo skládá z vašich kolegů, vysoká teoretická nebo odborně praktická citlivost samozřejmě zvýší pravděpodobnost, že posluchači vaši přednášku ocení.

Může se vám zdát, že všechny tyto rady jsou stále spíše obecné, i když snad trochu uklidňující. Ale co praktické otázky jako třeba: „Jak se rozhodnout pro konkrétní téma přednášky nebo proslovu? Jak je vůbec možné se u výzkumu podlé

zakotvené teorie – vzhledem k značnému množství kategorií vznikajících v průběhu kódování – rozhodnout, které z nich si pro projev vybrat? A co všechny ty související podmínky, strategie a následky nebo dokonce samotný širší teoretický rámec?

Vzhledem k tomu, že obsah přednášky by měl odpovídat typu posluchačů tak dalece, jak je to jen možné, navrhuje následující řešení. Začneme tím, že obecně je mnohem lepší *ne*prezentovat celý teoretický rámec. Pro většinu posluchačů je to příliš velké sousto, než aby ho byli schopni strávit, dokonce i pro ty, kteří jsou teoreticky na výši. Dostatečně srozumitelná prezentace mnoha kategorií a jejich vztahů tak, aby jim posluchači mohli porozumět a zapamatovat si je, vyžaduje hodně dovednosti. Můžete samozřejmě nastínit hlavní deskriptivní příběh, potom jej zčásti převést na příběh analytický a pak se zabývat podrobným výkladem některých zajímavých aspektů tohoto příběhu. Avšak věříme, že ústní prezentace bude efektivnější a jistě i lépe srozumitelná a zapamatovatelná, jestliže se zaměří na výklad pouze jedné nebo dvou kategorií.

Zjistili jste například, že se zdá, jakoby sestry a lékaři vůbec neviděli práci hospitalizovaných pacientů. O kategorii práce pacientů můžete sdělit proč, kdy a jak k ní dochází – zmínit se při tom o různých důležitých proměnných. Můžete také diskutovat o tom, jaké důsledky z toho plynou pro práci personálu a péči o pacienty, pověst nemocnice atd. Můžete zahrnout také různé typy práce, které pacienti vykonávají. Je rovněž možné diskutovat o různých podmínkách, za nichž tato práce je nebo není zdravotnickým personálem uznávána či oceňována. Je dokonce možné, aby mluvčí zakončil svou řeč řečnickou poznámkou, jejíž obsah se liší v závislosti na tom, zda posluchači jsou zdravotničtí pracovníci („tato fakta byste měli znát proto, abyste mohli zlepšit péči o pacienty“) nebo laici („měli byste trvat na tom, že tato práce má svou hodnotu a zdravotníci by ji bezpochyby měli uznávat“). Zatímco se zaměřujete na jednu nebo dvě kategorie, můžete se také zmínit o kategoriích doplňujících, např. uspokojivé práci nebo bezpečné práci, aniž by byla narušena kontinuita vaší přednášky.

Vytvoření přednášky o jedné nebo dvou kategoriích zahrnuje také vytvoření jasné osnovy hlavního příběhu z pohledu těchto dvou kategorií, do níž můžete začlenit také příslušné subkategorie a paradigmatické prvky. Dokonce i pokud hovoříte k relativně nezkušenému publiku, měli byste být schopni prezentovat srozumitelný a poutavý příběh. Celistvost zakotvené teorie, která je vytvářena až do tohoto okamžiku, zůstává v pozadí, ale funguje jako neviditelné odrazíště, z něhož přednáška vychází. Na druhou stranu však přednáška předkládá pouze malý díl z celé analýzy.

Psaní monografií a disertačních prací

Zdroje a překážky

Na počátku psaní monografií a disertací se musíte především spolehnout se na několik nástrojů. Tím nejdůležitějším jste vy. V průběhu výzkumného projektu se zvýšila vaše teoretická citlivost vůči mnoha aspektům zkoumaného jevu. Také jste se o jevu dozvěděli mnoho podstatného. Jak vaše znalosti, tak teoretická citlivost vstupují při psaní do hry a připomínají vám údaje, které máte nyní „v hlavě," a pokud je třeba, kde v terénních poznámkách nebo rozhovorech můžete údaje znovu nalézt.

Máte samozřejmě i další schopnosti, možná dané implicitně, které vám při psaní pomohou: určitý smysl pro to, jak tvořit věty a skládat je dohromady s minimálním množstvím gramatických chyb, atd. Naneštěstí však také můžete být, jak se říká, sami svým nejhorším nepřítelem, co se týče psaní. Kromě toho, že třeba neumíte psát, můžete mít všechny zábrany, kterými obvykle trpí spisovatelé, jak je popisují v knihy určené k tomu, aby naučily lidi psát (viz Becker, 1986b).

Naštěstí jste se naučili základní analytické postupy. Ty vám pomohou zvládnout první etapy psaní. Taky je použijete ve všech následujících etapách a mohou být dokonce užitečné i při upravování konečných verzí rukopisu. Psaní zde vyžaduje:

- (1) Jasný analytický příběh
- (2) Psaní na pojmové úrovni, kdy popis je druhořadý
- (3) Jasný popis vztahů mezi kategoriemi a přehledné uvádění úrovně konceptualizace
- (4) Jasný popis rozdílů a jim příslušných podmínek, následků atd., včetně těch širších.

Z toho, jak se tyto požadavky do značné míry podobají analytickým postupům probíraným v této knize, můžeme vidět, že dobře provedená analýza by měla být při vlastním psaní velmi užitečná.

Postupy

Ve chvíli, kdy o psaní začínáte uvažovat, byste si měli tak dlouho procházet posledními integrujícími diagramy a uspořádávat záznamy, dokud budete mít nějaké pochybnosti ohledně hlavní linie analytického příběhu, o kterém chcete hovořit. Při zpětném procházení materiálů následuje další uspořádávání záznamů, jehož cílem je získat dostatek jistoty k tomu, abyste byli schopni napsat poměrně dobrou, když stále předběžnou, osnovu. Výsledkem uspořádávání mohou být také některé

pochybnosti o naprosté přesnosti vašeho analytického příběhu. V takovém případě se nenechte odradit. Přinejhorším bude platnost vašeho analytického příběhu omezena, čímž je příběh vlastně upřesněn a tedy zlepšen. V každém případě je třeba převést příběh na souhrnnou osnovu. Někomu dělá práce s detailní osnovou problémy. Ovšem vzhledem ke našim zkušenostem a zkušenostem našich studentů vám doporučujeme, abyste si udělali alespoň náčrtek souhrnné logické osnovy.

Existují pomocné postupy, které vám při převodu analýzy na osnovu mohou pomoci. První spočívá v intenzivním uvažování o analytických principech, z nichž váš příběh vychází. Každá výzkumná monografie, vlastně každá stránka výzkumu, v sobě tyto principy obsahuje. Každá obsahuje klíčovou větu nebo odstavec, který naznačuje, jakými principy se autor řídil (Glaser, 1978, str. 129-130), ačkoliv někdy se zdá, že si toho autor není vědom. Signály toho nejdůležitějšího v kterékoliv publikaci (nebo disertaci) lze často nalézt v prvních odstavcích nebo na prvních stranách a potom znovu na poslední straně nebo stranách. Pokud jde o váš vlastní rukopis, i v prvních hrubých náčrtech by analytický příběh měl být vyjádřen jasně. V určitém slova smyslu je vlastně celá disertační práce nebo monografie podrobným popisem analytického příběhu.

Druhým postupem pro převod analýzy je sestavování osnov. Osnova obsahuje předběžný výčet a řazení kapitol. Logické osnovy spojují jednotlivé části a vymezují jejich místo v celku. Pokud se vám zdá, že se vám s jejich pomocí snadněji uvažuje – což obvykle platí – lze je později vytvořit pro každou kapitolu. Osnova kapitoly se dotváří a uspořádává pomocí uvažování o jejich jednotlivých částech a podčástech vždy v rámci celé kapitoly. Při tomto rozhodování je velmi důležité uspořádání všech příslušných záznamů. I při vlastním psaní kapitoly a jejich dílčích částí se budete neustále vracet k záznamům, které se k ní vztahují, a znovu a znovu je pročítat a probírat se jimi.

V předmluvě nebo v úvodní kapitole rukopisu byste měli uvést jasný souhrn základní osnovy. Pokud to budete považovat za nutné, lze souhrn, stejně jako samostatnou osnovu později upravit. Můžete jej napsat ihned, jakmile sestavíte osnovu, nebo brzy poté, je to však možné udělat i po dokončení první hrubé verze, kdy lépe chápete to, co jste právě dokončili. „Někteří [lidé] se při psaní hned od začátku raději drží na uzdě. Tím se přimějí, aby se [zbytečně nevzdalovali od svého uspořádání záznamů]. Jiní to dělají až nakonec při přepracování hrubých verzí“ (Glaser, 1978, str.132).

Třetí postup zahrnuje názorné představení si „architektury“ základní osnovy. Představování si takové struktury se dá přirovnat k jakési prostorové metafoře. Můžeme to ilustrovat popisem a třemi příklady takových metafor. Kolega jednou

charakterizoval dvě monografie odlišným způsobem. Řekl, že čtení *Awareness of Dying* (Glaser, Strauss, 1965)¹ připomínalo pomalé obcházení sochy, přičemž byla studována z různých souvisejících úhlů. (Zkoumaným jevem – sochou bylo zachováni „tajemství“ očekávané smrti před umírající osobou.) Na druhou stranu, čtení *Time for Dying* (Glaser, Strauss, 1968)², které probíralo následné kroky umírání za hospitalizace, bylo jako sestupování z kopce dolů, krok za krokem. Řazení kapitol v každé z monografií odpovídá tomu, co na úrovni pocitů sděluje představa architektury každé z nich. Uspořádání naší nedávno vydané knihy (Corbinová, Strauss, 1988) bylo předvídáno další metaforou ještě předtím, než jsme vůbec stačili načrtnout hlavní obrysy rukopisu. Představte si, že někdo vchází do domu. Řekli jsme: „Nejprve by návštěvník vstoupil vchodem, prošel předsíní, pak by vstoupil do velké místnosti, která se skládá ze dvou nápadných částí a potom by dům opustil zadními dveřmi. Na závěr by celý dům pomalu obcházel a nahlížel do hlavního pokoje několika různými okny, ale nyní by pozorně sledoval vztahy mezi jednotlivými předměty v pokoji. Když byl náš rukopis dokončen, jeho podoba odpovídala této prostorové metafoře: předmluva, úvodní kapitola, pak rozsáhlá teoretická část skládající se ze tří kapitol a potom další dlouhá část sestávající z několika kapitol, které podrobně rozpracovávaly dříve uvedené teoretické formulace a vyvozovaly z nich závěry.

Ve chvíli kdy se pustíte do psaní disertační práce vám může třetí postup (vizualizace) připadat obtížný. Konec konců, u disertací je na většině univerzitních kateder vyžadována dosti standardní forma, a to dokonce i v případě, že jde o prezentaci kvalitativního výzkumu. Disertační práce obvykle začínají úvodní kapitolou následovanou přehledem dosavadních poznatků a literatury o daném tématu, potom jsou uvedeny výsledky zkoumání (ve dvou nebo třech kapitolách) a nakonec shrnutí, závěry, důsledky. Přesto všechno může autor disertační práce uvedenou architektonickou metaforu použít na vnitřní kapitoly, které obsahují hlavní část práce. V každém případě, když badatel sestavuje disertaci založenou na metodě zakotvené teorie, měl by do značné míry spoléhat na první dva postupy, které jsme popsali výše: (1) vytvoření jasného analytického příběhu pomocí diagramů, uspořádávání a samozřejmě nepřetržitého uvažování a (2) vypracování předběžné základní osnovy, která plně zahrne všechny důležité složky tohoto příběhu.

¹ ≈ vědomí smrti (pozn. př.)

² ≈ čas umírat (pozn. př.)

O čem psát?

Při psaní disertačních prací podle zakotvené teorie se můžete setkat s jedním zvláště obtížným problémem. Jeho zdrojem je dosti komplikovaná analýza prováděná v průběhu celého výzkumného procesu. Důležitá otázka potom zní: O čem z celé této analýzy psát? Konec konců, standardní forma pro psaní disertací vám neposkytuje mnoho vlastního prostoru – mimo psaní mnohem rozsáhlejší disertace, než si přejete nebo než na jakou máte čas. Jak tedy vtěsnat do výzkumné práce většinu toho, co nyní víte? Stručně řečeno, do jaké hloubky je nutné jít při psaní výzkumné zprávy? Odpověď zní, že nejprve musíte vědět, jaká bude hlavní myšlenka vašeho analytického sdělení. Potom musíte uvést tolik pojmových detailů, kolik je třeba k tomu, abyste ji čtenářům sdělili. Vlastní podoba vnitřních kapitol vaší práce by měla odpovídat analytickému sdělení a jeho složkám.

Tato odpověď nicméně přesně neříká, jak při psaní disertací či monografií vybrat z velkého množství detailů určitý konkrétní „pojmový detail.“ I když nikdo, kdo není dostatečně obeznámen s vaším výzkumem, to nemůže předem přesně říci, platí, že musíte nejprve prezentovat alespoň analytický příběh.

Ten bude samozřejmě zahrnovat centrální kategorii. Pak už se můžete řídit radou Barneyho Glasera, která zní:

obecnými, zakotvenými a nejdůležitějšími vlastnostmi centrální [kategorie] se zabýváme [nejdříve], abychom poskytli co nejúplnější ... charakteristiku její podstaty. Potom z těchto vlastností ... vybereme ty, které pak dále rozvineme v [úvodní teoretické] kapitole ve vztahu k problému. Obvykle se tedy v jedné kapitole nebo na jedné stránce [disertace nebo monografie] zabýváme pouze jednou z mnoha vlastností centrální kategorie. (Glaser, 1978, str. 131)

Specifické problémy autorů disertačních prací

„Správné“ psaní disertační práce podle zakotvené teorie je prakticky ještě komplikovanější než psaní výzkumných zpráv o obvyklejších typech kvalitativního výzkumu. Nicméně různé postupy probírané v předchozích kapitolách plus ty, kterými jsme se právě zabývali, by vám měly tento úkol značně usnadnit.

Předkládáme zde několik doplňujících bodů týkajících se psaní disertací a monografií podle metody zakotvené teorie. Protože jste dosud žádnou nenapsali, musíte se naučit dvě věci současně. Jedna se týká toho, jak prezentovat v písemné podobě jednotlivé části analýzy, které jsou výsledkem složitého výzkumného postupu, a jak je všechny integrovat – opět písemnou formou. Většinu z toho už jste samozřejmě udělali ve svých stále se rozrůstajících se záznamech. I když části těch-

to záznamů mohou být prakticky beze změny včleněny do rukopisu, je třeba mít na paměti, že záznamy nebyly napsány jako sdělení čtenářům. Naučili jste se analyticky a komplexně přemýšlet, ještě však musíte získat adekvátní komunikační dovednosti, abyste dokázali smysl své analýzy někomu sdělit. Je třeba, aby ve vaší hlavě i na stránkách, které píšete, panovala souhra přemýšlení a sdělování. Po napsání jedné nebo dvou kapitol byste se měli v obou těchto specifických dovednostech postupně zlepšovat. V počátečních fázích psaní musíte být pochopitelně trpěliví, než tyto činnosti dostatečně zvládnete. Pokud se při psaní prvních kapitol dostanete do těžkostí, možná vás povzbudí myšlenka, že ke konci to bude čím dál tím snadnější. Další útěchou vám může být nepravdivá myšlenka, že psaní dalších přednášek a monografií (a mělo by jich být co nejvíc) už pro vás bude celkově snadnější.

Problém sebedůvěry

Abyste získali jistotu v tomto značně specifickém způsobu psaní, je mimo jiné třeba mít víru ve své vlastní analytické a kompoziční schopnosti. V tomto ohledu budeme citovat jednu z našich knih, protože citace stručně vyjadřuje to, čím vy jako nezkušený badatel – zejména ve výzkumu podle zakotvené teorie – pravděpodobně projdete. Citace se vztahuje spíše k analýze než k psaní, ale když píšete, jsou tyto dvě dovednosti, jak už jsme poznamenali, úzce spjaté.

Badatelé mohou zjistit, že mají na počátku, natož během vlastního psaní, zábrany psát, jestliže si nejsou dostatečně jisti svou analýzou. Mám to skutečně správně? Neopomenul jsem něco podstatného? Mám opravdu centrální kategorii? A jestliže ano, přece jen, mám vše zpracováno dostatečně do detailů (pojmové humosti)?

Odpovědi mohou znít ano, ne nebo snad! Ale problémem není, zda analýza byla přiměřeně a dostatečně provedena, ale přesvědčení, že znám odpovědi na tyto otázky. Dokonce i zkušený badatelé museli někdy dlouho okusovat své tužky, aby si mohli být jisti, kde přesně jsou slabá místa jejich analýzy, nebo aby si mohli být po provedení kontroly jisti, že tam žádná slabá místa nejsou. Bez ohledu na množství zkušeností je běžnou taktikou pro snížení nejistoty „zkouška“ – vyzkoušejte své poznatky na jiných lidech, jednotlivcích nebo skupinách, oficiálně či neoficiálně.

Semináře mohou posílit důvěru přednášejícího v jeho analýzu, ať v její předběžnou nebo téměř konečnou podobu, jakož i důvěru v analýzu obsaženou v jeho písemných pracích. Přednášky na konferencích mohou v případě kladného přijetí dále rozšířit platnost vaší analýzy a efektivnost jejího vyjádření v čtivé próze.

Nicméně téměř vždy, když se blíží doba, kdy je třeba něco napsat, nebo dokonce během vlastního psaní, cítíte značnou nejistotu ohledně toho, zdali to lze udělat vskutku účinně a zdali se to tak děje. Přece jen, někteří lidé jsou perfekcionista a zdá se, že

se nemohou spokojit s ničím než s dokonalým výsledkem. To však samozřejmě může znamenat také vůbec žádný nebo velmi opožděný výsledek. Jiní trpí obecně nedostatkem důvěry v sebe sama, což se promítá do zpochybňování schopností zvládnout tento konkrétní typ úkolu.

Tato nejistota a úzkost ... může být dále zmíněna (mimo jiné) napsáním jednoho nebo dvou článků, než se pustíte do psaní delšího a významnějšího díla ... přijetí článku nebo dvou ke zveřejnění, může značně povzbudit snížené sebevědomí a omezit trvající pochybnosti o schopnostech týkajících se výzkumu (a psaní výzkumných zpráv). (Strauss, 1987, str. 259-260)

Jak už to nechat být

Po dokončení všech úprav toho, co by snad mělo být definitivní verzí, může mít badatel také potíže s tím „nechat už to být“ a dát rukopis do tisku. Tento problém není způsobený ani tak nedostatkem sebedůvěry, i když by mohl být, jako spíš dočasným selháním nervů: „Dal jsem tam skutečně ty nejnovější podrobnosti? Mám je správně?“ Tyto pochybnosti jsou podněcovány téměř nevyhnutelnými objevy nových doplňujících detailů, jak pojmových tak textových, a přemísťováním a přeformulováváním, což se stává při každém přepisování konceptu. Součástí narůstajících zkušeností autora výzkumné práce je poznání, že žádný rukopis není nikdy dokončen. V případě, že máte to štěstí a nemáte vlastní nebo katedrou či nakladatelem stanovený termín odevzdání, můžete využít toho, že se několik týdnů nebo dokonce měsíců na „konečnou“ verzi ani nepodíváte, abyste od ní získali určitý textový a analytický odstup. Část nebo dokonce celý rukopis by si také mohl přečíst jeden nebo dva kolegové, to obvykle zlepší jeho úroveň. (Avšak dejte si pozor na příliš tvrdý úsudek nebo jistou míru nepochopení. V tom druhém případě byste však měli uvažovat, proč k nepochopení došlo.) Nakonec jej však musíte nechat být a přesvědčit sami sebe, že rukopis je natolik hotov, jak je to jen možné. Pouze v případě, že to je vaše disertační práce, se můžete ještě utěšovat, že pokud se z ní rozhodnete udělat knihu, tak ji ještě vylepšíte.

Princip dovednosti pustit rukopis k publikaci spočívá v pochopení, že vaše teoretické výroky jsou pouze počátkem narůstající řady podobných výroků, ke kterým se později vy sami můžete vracet, abyste je podrobili kritice nebo začlenili některé z nich do svých dalších prací právě tak, jako byste to udělali s výroky či kritikami ostatních. Psychologie této dovednosti je ovšem komplikovanější. V podstatě je založena na vyhnutí se nereálným představám o *dokonalém* rukopisu a otevření se novým projektům, myšlenkám, údajům. „Ale“ (mohli byste zde namítnout) „mohlo by se stát, že odvedu nedbalou práci, když se jí nebudu pečlivě zabývat.“ Pečlivě se zabývat, to jistě, je ale třeba nalézt rovnováhu mezi užitečným přepracováním

konceptů a odtržením se od nich. Na obecné úrovni nelze vysvětlit, jakým způsobem takovou situaci řešit. Zkušený badatel, který skutečně zná vaši práci, by vám s tím samozřejmě mohl pomoci, ale nakonec se stejně budete muset spolehnout na svůj vlastní cit pro psychologickou správnost.

Jestliže píšete disertaci a máte to štěstí, že studujete na katedře, která povoluje její méně formální podobu, potom můžete psát pro širší publikum než jsou členové vaší komise nebo pár akademiků na katedře. Kromě toho vydavatelé knih obvykle bez váhání odmítají většinu disertací, které jsou jim posílány k publikaci. Pokud tedy můžete psát disertaci stylem, který se blíží monografii, bude pak její úprava pro případnou publikaci mnohem snazší.

Posluchači

Vyvstává zde také otázka pisatelovy představy o čtenářích jeho disertační práce. Tento problém není snad tak složitý jako je tomu u jiných forem publikací (o kterých bude řeč níže) a u přednášek, ale přesto s ním má mnoho studentů potíže. Konec konců, první kdo čte vaši disertaci je váš vedoucí práce a ostatní členové komise oponentů. Pokud komise disertaci nepřijme, celé vaše úsilí vyjde nazmar. Tvoří-li ji lidé, kteří se velmi liší v názoru na kritéria hodnocení prací, je studentům jasné, že mohou těmito metodologickými neshodami utrpět. Jestliže mají štěstí nebo jsou rafinovaní, vyberou si takové členy komise, kteří se vzájemně shodnou, na které předkládaný koncept učiní dobrý dojem, nebo také takové, které tato práce příliš nezajímá či nemají dostatek zkušeností v dané oblasti, a tak disertaci přijmou. Neexistuje žádný osvědčený a správný způsob, jak tuto situaci, která se liší případ od případu, zvládnout. Naše nejlepší rada je vybrat si pokud možno takového vedoucího práce, který vám poskytne jak podporu, tak kritiku, a napsat co nejlepší rukopis. V případě, že provedete výzkum důkladně, je vysoká pravděpodobnost, že titul získáte, i když žádný člen komise nebude příznivcem kvalitativního výzkumu. Pokud to bude možné, měli byste se ze všech sil snažit, abyste udrželi počet případných nepříznivých recenzentů ve vaší komisi na minimu.

Mezi monografiemi a disertačními pracemi existují jisté zásadní rozdíly, ačkoliv na předchozích stránkách jsme mezi nimi příliš nerozlišovali. Nejdůležitější je, že pojednání v monografii by mělo být pojmově obsáhlejší – propracováno do větší hloubky a detailů. Protože je zde více prostoru a chybějí omezení daná formátem disertace, autor je při rozpracování analytického sdělení méně svazován. Mimoto, monografie může být komplexnější, a to nejen v podrobnějším popisu kategorií a jejich vztahů, ale předkládáním mnohem většího množství vlastního materiálu. Vlastní materiál použitý v monografii může zahrnovat případové studie a dokonce

i dlouhé citace z rozhovorů, terénních poznámek a dokumentace. Autor se může kdykoliv rozhodnout odbočit od tématu a zabývat se méně významnými a okrajovými problémy, pokud odpovídají základním cílům monografie. Je zde také možné zkoumat sporné otázky, které byly díky omezením disertační práce vynechány nebo nebyly během výzkumu zcela propracovány. Nesrovnalosti, které se vloudily do disertace, psané vždy ve větším spěchu, by měly být v monografii korigovány. Komise pro disertační práce mají sklon kladně přijímat spíše „závěry,“ zatímco čtenáři monografií pravděpodobně více ocení nebo alespoň přijmou argumenty podložené analýzou a širší pojednání o výzkumných materiálech.

Autor monografie má rovněž volnost ve výběru stylu prezentace. Tento styl by měl zčásti vyplývat z toho, co chce autor sdělit, a zčásti z představy o potenciálních čtenářích sdělení. Skládají se čtenáři z okruhu našich vědeckých či praktických spolupracovníků, nebo je možné očekávat, že budou pocházet z několika různých oblastí? Co když má někdo v úmyslu psát pro laické čtenáře? Aby monografie splnila svůj úkol co nejlépe, měl by si pisatel položit následující otázku: „Co bych chtěl čtenářům sdělit, a pokud pracuji v různých oblastech, jak oslovit každého z nich, jak sloučit odlišné styly v jeden?“ Stručně řečeno, styl a forma prezentace by měla brát v úvahu publikum, pro které je určena.

Předpokládejme, že se obracíte jak ke svým vědeckým spolupracovníkům, tak ke čtenářům, kterých se daná výzkumná oblast týká. Oslovení obou těchto skupin bude vyžadovat značné přemýšlení a dovednost v používání slovní zásoby, terminologie, případových materiálů, celkového ladění a dalších aspektů stylu psaní. Sociologové publikovali mnoho monografií nejen pro potřebu univerzit, ale také pro čtenáře, kterých se daná problematika týká. (Co se týče výzkumů podle zakotvené teorie, viz Biernacki, 1986; Fagerhaugh, Strauss, 1977; Fagerhaugh, Strauss, Suczek, Wiener, 1987; Glaser, 1976; Glaser, Strauss, 1965, 1968; Strauss, Fagerhaugh, Suczek, Wiener, 1985.) Někdy mohou být potenciálními čtenáři i laici: např. pacienti a jejich rodiny co se týče knihy pojednávající o epilepsii (Schneider, Conrad, 1983). Někdy se monografie obrací stejnou měrou na laiky i na vědecké spolupracovníky nebo odborníky. V tom případě jsou publikovány jako knihy pro širokou veřejnost, např. publikace zabývající se uzavíráním nových sňatků po rozvodu (Cauhape, 1983).

Psát pro rozmanité publikum je většinou obtížnější úkol než psát jen pro kolegy-badatele nebo ty, kteří v oblastech, které s danou problematikou souvisejí, pracují. Nicméně mnoho badatelů chce – nebo se cítí povinni – psát nejen pro čtenáře vědeckých nebo odborných publikací. Někdy jim jako východisko pro psaní knih, které nepatří mezi monografie, také slouží vlastní výzkum. Jednou z možností je vyjadřovat se prostřednictvím knih k veřejným otázkám: To znamená předkládat

svůj názor na danou otázku, podložený závěry svého výzkumu a empirickými poznatky nashromážděnými v jeho průběhu. Viz. například naše publikace zabývající se strategiemi ve zdravotnictví (Strauss, Corbinová, 1988). Lze také napsat knihu pro praxi v určité oblasti, která bude obsahovat spoustu informací zjištěných výzkumem. (Příklady knih podle zakotvené teorie viz. Strauss a kol., 1984, péče o chronicky nemocné.) Nic z toho samozřejmě nebrání napsání „čistokrevné“ monografie určené primárně pro omezený okruh čtenářů – odborníků v dané vědní disciplíně nebo pracovníků v tomto oboru. Většina kvalitativně výzkumných monografií byla napsána pro tento omezený okruh čtenářů.

Úprava disertačních prací na monografie

Jak upravit disertaci na monografii? Základní pokyny, jakým způsobem to provést, byly implicitně obsaženy v předchozím textu. Nejdříve se však autor disertace musí rozhodnout, jestli vůbec disertaci na monografii přepracovává. Zde byste měli pečlivě zvážit několik otázek vztahujících se k tomuto rozhodnutí, nejlépe v následujícím pořadí.

(1) Jsou empirické materiály, závěry nebo teoretické výroky předkládané v disertační práci dostatečně zajímavé, aby jejich přepracování pro širší publikum stálo za můj čas a námahu? Některé disertace jsou přirozenými kandidáty na takové zveřejnění. (Jako příklad viz Whyteova monografie o pouličním gangu, 1955; Davisova kniha o zotavování se z dětské obrny, 1963; Shibutaniho studie o šíření zvěstí, 1966; Broadheadsova kniha o studentech medicíny, 1983; Cauhaupova kniha o uzavírání nových sňatků po rozvodu, 1983; Rosenbaumova kniha o ženách závislých na drogách, 1981; Wienerovo dílo o zápasech s alkoholem, 1981; Starova monografie o sporech týkajících se lokalizace vědomí v mozku, 1989.) Jiné disertace, bez ohledu na to, jak důležité mohou být pro pár vědeckých spolupracovníků, nejsou vhodné. Jejich části je možné publikovat ve formě článků a později se můžete dočkat i častých odkazů na tyto články.

(2) Jsou-li materiály důležité, jaká jsou potom nejpodstatnější témata a vytvořené pojmy, které by měly být zveřejněny v monografii?

(3) Mám dostatek času a energie na přepsání disertace na monografii? Mám skutečně stále zájem o toto téma? Nemám toho už dost, nenudí mě to? Je toto téma opravdu moje parketa, nebo bych se měl orientovat na jiné, pro mě nyní zajímavější náměty či oblasti? To, že vám na zdařilém provedení dostatečně záleží může samozřejmě vést k velkému osobnímu uspokojení. Část přijatého závazku a z něj plynoucího uspokojení může také pocházet z pocitu zodpovědnosti vůči publiku stojícímu „mimo“, jež by mělo být informováno o tom, co bylo v průběhu výzkumu objeveno.

(4) Stále zde zbývá ještě jedna otázka, kterou se mnoho potenciálních autorů zabývá: Pokud má člověk jistý zájem a dostatek času a energie, má psaní této monografie smysl z hlediska kariéry? V některých oborech není psaní monografií (nebo jiného typu knihy opírající se o výzkum) zvlášť důležité a články publikované v často odkazovaných časopisech zajišťují větší prestiž. Avšak vědeckí pracovníci z jiných oborů, včetně sociálních věd – zejména v případech, kdy hodnotí uchazeče o doplnění stavu katedry nebo kdy jde o jejich vlastní povýšení – ví, že monografie mají při hodnocení často větší váhu než články.

Poté, co jste vzali v úvahu všechny tyto otázky a snad i některé další, nechali se ovlivnit dobrými ale někdy i špatnými radami členů katedry, přátel, sponzorů nebo jiných osob, stojíte stále před otázkou, jak tedy upravit svou disertační práci na monografii. Ve skutečnosti snaha odpovědět si na tuto otázku velmi pravděpodobně ovlivní i vaše rozhodnutí, jestli vůbec psát, jelikož při tom zvažujete čas a námahu, kterou budete muset vynaložit při psaní monografie, ať již „tím či oním způsobem.“

Při vlastní úpravě disertační práce se lze řídit úvahami, kterými jsme se zabývali na předchozích stránkách. Musíte pečlivě zvážit, jaký typ publika chcete oslovit. To předpokládá schopnost nestranně uvažovat o tom, jaké náměty, pojmy či teoretické výroky by byly pro dané publikum nejzajímavější či které by toto publikum nejvíce ocenilo. Tyto úvahy vedou k otázce o stylu psaní. Například jaký formát by bylo vhodné použít? Měla by se monografie zaměřit primárně na teoretické výroky doplněné empirickými materiály nebo by obě složky měly být v rovnováze? Měli byste otevřeně polemizovat se stávajícími teoretickými výroky nebo použít opatrnějších nebo dokonce implicitních argumentů? Úvahy o stylistice s sebou samozřejmě také nesou rozhodnutí o povaze a úrovni použité terminologie, rozhodnutí o způsobech prezentace vybraných údajů, o celkovém ladění monografie, atd.

Jiné jsme se zde zmínili, že k tomu, co bylo původně uvedeno v disertaci, by v monografii mělo být připojeno podrobné rozpracování pojmů. To lze provést zahrnutím teoretických materiálů již obsažených ve vašich záznamech, ale vynechaných v disertační práci, a také úvahou tom, které výroky zůstaly v disertaci nejasné, dvojnásobné, neúplné nebo si dokonce odporovaly. V monografii si budete pravděpodobně také přát pojednat ve větším rozsahu o některých důsledcích své práce s odkazem na teoretickou literaturu, a rovněž o důsledcích pro další výzkum, pro odborníky či pro ty, kteří se zabývají vytvářením metodických postupů.

Všechny tyto možnosti nebo požadavky vyžadují čas a námahu, ale také spoustu opětovného promýšlení vašich předchozích analýz a jejich písemného vyjádření.

Mnoho badatelů shledalo prepisování své disertace na monografii jako velice užitečné. Jiní převedli své disertace na monografie primárně z důvodu postupu v kariéře a osobní prestiže, a prakticky tak využili své investice do psaní disertace.

Kolektivní autorství

Pokud se na výzkumném projektu podílí dva nebo více vědeckých pracovníků, potom se vždy nabízí otázka, jakým způsobem by měli přistupovat k psaní publikace. Odpověď pochopitelně závisí na vztazích mezi členy výzkumného týmu, na jejich vědomí vlastních schopností a podílu na výzkumu, pocitu zodpovědnosti, množství času, které má každý z nich k dispozici apod. Některé publikace píše vedoucí výzkumného projektu za rozdílného přispění dalších členů kolektivu. Jiné publikace jsou výsledkem spolupráce i při psaní, nejen při výzkumu. Podle všeho, kombinací vzájemné spolupráce (nebo odmítání spolupráce) je nespočetně. Totéž platí i pro články opírající se o kolektivně prováděný výzkum.

Psaní článků určených k publikaci

Tuto čtvrtou skupinu publikací založených na výzkumu lze těžko nazvat homogenní. Velká rozmanitost alternativ typů článků může být názorně vyjádřena přehledem těchto možností pro tři různé skupiny čtenářů.

- (1) Pro *kolegy* - články obsahují:
 - teoretické úvahy
 - empirické poznatky
 - polemiky
 - metodologické úvahy
- (2) Pro *praktiky*:
 - teoretické rámce napomáhající při porozumění klientům
 - empirické poznatky
 - praktická doporučení ohledně používaných postupů
 - návrhy změn stávajících zvyklostí
 - návrhy strategických plánů pro celé oblasti
- (3) Pro *laiky*:
 - empirické poznatky
 - návrhy změn stávajících zvyklostí a systémů
 - rady, jak žít lépe či jak si zajistit lepší péči u praktiků nebo v institucích
 - ujistění čtenářů, že i jiní lidé mají podobné zkušenosti (např. při vyrovnávání se s rozvedem či adopcí)

Množství druhů článků naznačuje, že i při výběru účelu článku, jeho zaměření, stylu či způsobu publikace budete mít spoustu možností.

Váš výzkum vám však poskytne pevný základ, o který se budete moci opřít při psaní jakéhokoli článku. Kdybyste „v sobě“ neměli tento těžce získaný výzkum, psali byste jiné články a psali byste je jinak. Výzkum podle zakotvené teorie poskytuje teoretické analýzy, empirické poznatky i sebedůvěru. I když výzkum samotný vám neřekne, co máte psát, s jakým cílem, komu nebo jak, měl by vám dát nezanebatelnou citlivost vůči otázkám zkoumané oblasti, publiku a vůči zkoumaným lidem a organizacím. A právě tyto znalosti používáte při rozhodování co, pro koho a jak napsat.

Rozhodnutí o těchto otázkách spočívají na úvahách a postupech ne nepodobných těm, kterými jsme až doposud v této kapitole zabývali. Existuje však několik důležitých rozdílů, které lze stručně a srozumitelně vyložit. Zde jsou tedy některé podmínky, které mohou přímo ovlivnit váš výběr toho, co psát, pro koho to psát a jakou formou:

(1) Jak jsme se již zmínili dříve, badatelé se mohou rozhodnout publikovat články o svém výzkumu již v poměrně raných fázích výzkumného procesu. Mohou k tomu mít různé důvody. Mohou například chtít předložit předběžné závěry, uspokojit sponzory nebo na ně udělat dojem, nebo také proto, že mají zajímavý materiál o nějakém vedlejší problém, který by se z různých důvodů nemusel dostat do závěrečné výzkumné zprávy.

(2) Někdy badatelé píš články na určité téma proto, že se k tomu cítí zavázáni nebo jsou k tomu přinuceni. Tento druh motivace samozřejmě také ovlivní, co badatel píše a jak to píše.

(3) Stává se také, že badatelé jsou požádáni, aby svým článkem přispěli do nějakého sborníku nebo zvláštního vydání časopisu, protože se o nich ví, že se danou oblastí zabývají. Jindy bývají požádáni, aby poskytli v písemné formě některou z jejich ústních přednášek, protože se posluchačům velmi líbila.

(4) Další podmínkou, která může ovlivnit váš článek, je existence nějakého termínu, kdy je třeba rukopis odevzdat. Pro některé badatele může být termín povzbuzením, jiné jeho existence deprimuje.

(5) Také omezení počtu stran určené redakcí má vliv na to, jestli bude článek vůbec napsán – alespoň pro tento konkrétní časopis – co bude obsahovat a jak bude napsán

(6) Pokud vás nepožádá o článek přímo redaktor nějakého časopisu, stojíte také před rozhodnutím, kterému časopisu článek nabídnout. Článek je třeba nabídnout odpovídajícímu časopisu, protože jinak ztrácíte zbytečně čas zasláním svého článku redakcím, které jej odmítají. Ještě horší však může být, když časopis, do něhož

se váš článek nehodí, váš článek přijme a ten nevyvolá žádanou odezvu, protože si jej přečtou nevhodní čtenáři, kteří jej nemohou docenit. Výběr vhodného časopisu může být snadný, pokud obsah daného časopisu znáte, ale jinak je nutné obsah a zaměření časopisů pečlivě prozkoumat. Je také dobré se v tomto ohledu s poradit někým, kdo daný časopis dobře zná. A to platí dvojnásob, jestliže chcete publikovat svůj článek někam mimo svůj obor, například když jako sociální vědec napíšete sociálně zaměřený článek pro lékařský časopis.

Poté, co jsme zmínili tyto podmínky, které mohou mít někdy stimulující a jindy naopak omezující vliv, probereme, čím se psaní článků liší od jiných textů.

Nejdůležitější je zohlednění dvou vzájemně provázaných východisek článku: jeho účelu a cílové skupiny čtenářů. Z množství různých účelů a cílových skupin čtenářů, které jsme vyjmenovali výše, je zřejmé, že zvážení těchto dvou východisek je ústřední problém každého badatele, který píše nějaký článek. (To platí i v případě, že jste požádáni o napsání článku.) „Co“ „jim“ sdělit? Témata některých článků se objeví přirozeně sama od sebe během výzkumu. Například při našem výzkumu chronicky nemocných lidí a jejich partnerů nás překvapily rozdíly ve zvládání tohoto onemocnění mezi vysoce spolupracujícími páry a páry vysoce konfliktními. Napsali jsme tedy článek na toto téma, a to relativně brzy v průběhu výzkumu (Corbinová, Strauss, 1984). Témata jiných článků vás mohou napadnout v počátečních nebo středních fázích výzkumu, ale k jejich sepsání dojde až mnohem později, a některá jsou odkládána tak dlouho, že se místo samostatného zveřejnění nakonec stanou součástí monografie. Některá témata článků musí delší dobu zrát. Je to možná tím, že k tomu, aby o nich člověk mohl psát, musí hlouběji porozumět některým jevům nebo být zběhlejší v teorii. Napsání článků, jejichž tématem je návrh nějakých reforem, se také může zdržet, protože badatel musí být dostatečně rozčilen současným stavem věcí, aby se dokázal postavit do role reformátora, nebo protože badatel ještě nemá zcela jasno ohledně konkrétních alternativ, které hodlá navrhnout namísto těch stávajících.

Ve chvíli, kdy máte všechny teoretické výroky jasné a srozumitelně zformulovány, na vás může přijít pokušení vyložit celý rámec vaší teorie v jednom dlouhém článku. V případě zakotvených teorií to může být velmi obtížné, protože tento rámec je zde velmi složitý, užívající mnoha pojmů. Podle nás byste se o to neměli pokoušet (stejně jako u přednášek). Pokud se do toho přesto pustíte, předložte čtenářům patřičně zredukovanou verzi a odkážte je na připravovanou monografii. Je mnohem lepší si vybrat jednu nebo dvě kategorie a probrat jejich vlastnosti a možná ještě tak vztahy těchto dvou kategorií k ostatním kategoriím. V dalších článcích se můžete zaměřit zase na jiné kategorie.

Jeden z autorů této knihy například psal článek o práci hospitalizovaných pacientů a uvedl vztah této práce ke dvěma dalším druhům práce: „práce zajišťující bezpečí“ a „práce zajišťující pohodlí“ (Strauss et al., 1985). V dalším článku se výzkumný tým zabýval prací personálu na jednotkách intenzivní péče a zaměřil se na jejich práci zajišťující bezpečí, zvláště ve vztahu k jejich neustálé práci s lékařskými přístroji, jejichž užívání potenciálně rizikové a zároveň nezbytné pro udržení života dětí (Wiener, Fagerhaugh, Strauss, Suczek, 1979).

Další články se mohou zabývat metodologickými otázkami nebo různými přístupy či plány používanými v dané oblasti. Pak budou vaše teoretické materiály sloužit jako doplněk a obohacení hlavního výkladu. Určitá metodologická témata mohou například vyžadovat uvedení jak empirických, tak teoretických příkladů, aby je čtenáři mohli správně pochopit. Argumenty týkající se různých diskutovaných přístupů by se měly opírat nejen o empirické údaje, ale měl by je explicitně, nebo alespoň implicitně, podporovat i teoretický rámec.

Autoři této knihy například předložili argumenty navrhuující reformu amerického systému zdravotní péče (Strauss, Corbinová, 1988). Tyto návrhy vycházely ze zjištění, že lékaři a zdravotnické organizace se orientují hlavně na pomoc v akutních případech, přestože dnes převládají chronická onemocnění, která mají několik stádií, z nichž každé vyžaduje jiný druh péče.

Vraťme se však nyní zpět k našemu doporučení, abyste se v teoreticky zaměřených článcích zaměřili pouze na omezený počet kategorií a myšlenek. Obvyklá otázka zde zní: „Jak to napsat?“ S odpovědí je to podobné jako u jednotlivých článků monografií, zde ji však upřesníme pro účely psaní článků. Nejdříve se tedy rozhodnete, na co přesně se chcete zaměřit. Jak zní váš teoretický příběh? Toto rozhodnutí může vzniknout již během výzkumu nebo vás může napadnout při přemýšlení o posledních integrujících diagramech nebo před uspořádáváním záznamů. Při vypracovávání podrobností ohledně pojmových vztahů používejte stejné způsoby uspořádávání a přemýšlení o svých materiálech (teoretických i empirických), jaké jsme popsali výše. Ještě než začnete pracovat na pojmových vztazích nebo ve chvíli, kdy jste jich již část vypracovali, byste si měli vytvořit osnovu článku. Stejně jako u osnovy monografie může být dobré tuto osnovu na několik dnů či týdnů odložit a pak se k ní vrátit a vyladit ji. Při psaní jednotlivých částí vám probírání se záznamy a jejich uspořádávání osvěží paměť a pomůže vám doplnit některé podrobnosti.

Existuje zde jedno nebezpečí, kterému je třeba se vyhnout. Je jím přílišné množství podrobností, které pak zahltní vaše myšlení. V takovém případě vás pokusy nacpat příliš mnoho věcí na omezený prostor odradí od psaní nebo alespoň

podstatně sníží srozumitelnost vašeho výkladu. Pravidlo, podle něhož se rozhodujete, co do článku zařadit a co ne, zde má formu dvojí otázky: Potřebuji tuto podrobnost ke zvýšení srozumitelnosti analytického výkladu nebo ke zvýšení srozumitelnosti empirických informací? První část této otázky se týká analýzy samotné. Druhá se týká začlenění údajů ve formě citací a případových materiálů.

Konečné verze článků, stejně jako u monografie či disertace, je možné dát na zkoušku přečíst svým přátelům a kolegům a dokonce i ochotným praktikům či laikům, pokud se jich téma článku týká. Svůj článek také můžete doladit v nějakém spisovatelském klubu nebo studentském výzkumném kroužku, pokud jste nějakého členem. Je třeba do článku také zabudovat odkazy na literaturu. Pokud se jedná o teoretický článek, můžete také promyslet, jaké důsledky či doporučení z něj vyplývají pro praxi v oblasti, kterou zkoumáte.

A když už to máte „konečně“ hotové a ještě konečněji publikované, už byste měli promýšlet a pomalu začínat psát další publikaci!

Souhrn

Prezentování a publikování závěrů výzkumu je pro badatele velkou výzvou. Má-li tak velké množství složitých materiálů, jak se má rozhodnout, co z toho všeho prezentovat, komu a jakým způsobem? Obecně je v přednášce nebo článku dobré zabývat se do hloubky pouze jedním hlavním pojmem (kategorií) doplněným několika dalšími, které se k němu vztahují. V monografii máme mnohem více možností, ale i zde by si měl badatel pečlivě promyslet logické uspořádání materiálů, ještě než se pustí do tvorby podrobné osnovy. Disertace jsou problémem samy o sobě, protože musí dodržet jistou standardní formální úpravu a obsah. Badatel zde opět musí pečlivě promyslet, kolik podrobností uvést a jak uspořádat materiál tak, aby co nejlépe popsal pojmové schéma a zároveň zachoval plynulost a návaznost textu. Tato kapitola předkládá návrhy postupů, které by vám měly při prezentaci svých závěrů pomoci.

Kritéria hodnocení výzkumů podle zakotvené teorie

Kvalitativní výzkum lze přesně zhodnotit pouze tehdy, když jsou použité postupy natolik explicitní, aby čtenáři výzkumné zprávy, která je výsledkem výzkumu, mohli posoudit vhodnost těchto postupů. Také vědecké zásady (výzkumné standardy), jimiž se badatel řídí, by měly odpovídat danému výzkumu. Co je tedy třeba vědět, abyste mohli posuzovat tyto záležitosti?

Vědecké zásady a kvalitativní výzkum

Někteří kvalitativní badatelé zastávají názor, že zásady nebo standardy, podle nichž se posuzují kvantitativní výzkumy, jsou pro hodnocení kvalitativních výzkumů nevhodné (viz. Agar, 1986; Guba, 1981; Kirk, Miller, 1986). Pravděpodobně většina kvalitativních badatelů věří, že tyto zásady je třeba alespoň upravit, aby odpovídaly kvalitativnímu výzkumu. Badatelé, kteří pracují podle zakotvené teorie se společně domnívají, že zásady „dobré vědy“ by měly být zachovány, je však třeba pozměnit jejich definici tak, aby odpovídaly skutečnostem kvalitativního výzkumu a komplexitě společenských jevů, kterým jejich prostřednictvím chceme porozumět. Mezi tyto obvyklé vědecké zásady patří: průkaznost, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, konzistence, reprodukovatelnost, přesnost a ověřitelnost. (Přehledně jsou tyto zásady popsány v knize Gortner, Schultz, 1988, str. 204.) Tyto zásady mají přírodovědečtí badatelé za natolik samozřejmé, že ani filozofové vědy se jimi explicitně nezabývají, vyjma zásady ověřitelnosti. Ovšem osta-

tní zásady – jako přesnost, konzistence či relevance – jsou implicitně přijímány (Popper, 1959).

Nebezpečí, před kterými se kvalitativní badatelé musí bránit, když používají tyto termíny, vyplývají z pozitivističtějších konotací těchto termínů a z konotací odvozených z příliš doslovného čtení přírodovědecké vědecké literatury. Neexistuje však žádný důvod, proč by se tyto termíny měly definovat tak, jak je definují a užívají sociální vědci kvantitativního zaměření. Každý způsob objevování si vyvíjí své vlastní standardy – a postupy, jejichž prostřednictvím je hodlá dosahovat. (Dobře je toto téma zpracováno v knize Diesing, 1971.) Důležité zde je, aby tato kritéria byla stanovena explicitně.

Vezměme si například zásadu reprodukovatelnosti. Obvykle to znamená, že jakýkoliv daný výzkum – například fyzikální výzkum – lze zopakovat, replikovat, takže jestliže se výsledky původního výzkumu ve výzkumech následujících opakuji, dodává jim to na důvěryhodnosti. Ovšem pravděpodobně žádná teorie, která se týká sociálně-psychologických jevů, není reprodukovatelná, alespoň v tom, že nelze nalézt nové nebo jiné situace jejichž parametry by přesně odpovídaly situacím v původním výzkumu, ačkoliv hlavní charakteristiky si mohou být velmi podobné. Narozdíl od výzkumů fyzikálních jevů, je velmi obtížné navrhnout experimentální nebo jiný design výzkumu, podle něhož by bylo možné znovu nastolit původní podmínky a udržet pod kontrolou všechny vnější proměnné, které zkoumaný sociálně-psychologický jev ovlivňují.

Jiný způsob vymezení reprodukovatelnosti je následující: Za předpokladu použití stejných teoretických východisek, jako původní badatel, a dodržení stejných obecných pravidel pro shromažďování údajů a jejich analýzu, spolu s podobným souborem podmínek, by jiný badatel měl dojít ke stejným teoretickým vysvětlením daného jevu. Veškeré rozdíly, které se vyskytnou, lze vysvětlit opětovným prozkoumáním údajů a určením odlišností v podmínkách, které v každém případě působily.

Dalším příkladem předefinování obvyklých zásad tak, aby odpovídaly kvalitativním výzkumům, bude zásada zobecnitelnosti. Cílem zakotvené teorie je určit podmínky, které vyvolávají určitá s jevem související jednání nebo interakce, a jejich následky. To se dá zobecnit pouze na tyto specifické situace. Je přirozené, že čím je teoretické pořizování vzorků systematictější a širší, tím více podmínek a variability bude objeveno a zabudováno do teorie, a tím bude širší i zobecnitelnost této teorie (stejně tak její přesnost a predikční schopnost). Pokud původní teorie nepočítá s odchylkami, které se objeví díky pozdějším výzkumům, mohou být tyto nové specifické poznatky zabudovány do původních výroků teorie formou doplňujících nebo upravujících dodatků.

Na dvou příkladech (reprodukovatelnost a zobecnitelnost) jsme zde ukázali, jak je nutné obvyklé zásady předefinovat. Další důležité zásady ve spojení se zakotvenou teorií jsme již probrali na jiných místech (Corbinová, Strauss, 1990).

Kritéria hodnocení zakotvených teorií

Zde se budeme zabývat některými důležitými hodnotícími kritérii pro posuzování výzkumů. Jakých výzkumů? Vašich vlastních výzkumů i výzkumů provedených jinými badateli, kteří tvrdí, že postupovali podle metod zakotvené teorie. Tato kritéria by měla být také užitečná při formulaci různých doporučení pro nadace či grantové agentury. Stejně jako ostatní vědci se musí badatelé užívající metody zakotvené teorie zabývat otázkami pořizování vzorků, analytickými postupy, validitou, apod. (Předpokládáme, že i zástupci nadací budou při posuzování návrhů hodlajících využít metod zakotvené teorie brát v potaz metodická doporučení předkládaná v této kapitole.) Úspěšnost výzkumného projektu je posuzována především podle jeho výsledků. Vyjma několika neobvyklých případů, kdy jsou výsledky výzkumu prezentovány ústně, jsou zjištění a závěry výzkumu (stejně jako design výzkumu a použité metody a techniky) hodnoceny podle publikace – výzkumné zprávy. Jak se však tyto výzkumné zprávy posuzují a podle jakých kritérií?

Při hodnocení výzkumné zprávy, jejíž autoři tvrdí, že vytvořili, propracovali nebo „ověřili“ nějakou teorii, byste měli jasně rozlišovat následující oblasti. Za prvé se posuzuje validita, reliabilita a důvěryhodnost údajů (Guba, 1981; Kidder, 1981; Kirk, Miller, 1986; Le Compte, Goetz, 1982; Miles, Huberman, 1984; Sandelowski, 1986). Za druhé se posuzuje vhodnost výzkumného procesu, jímž byla teorie vytvořena, propracována nebo ověřována. Za třetí se posuzuje, nakolik závěry výzkumu z empirie vycházejí a odpovídají jí – empirické zakotvení závěrů výzkumu.

Kritéria pro posuzování údajů byla v literatuře hojně diskutována (viz. kromě výše zmíněných knih jakákoliv stať o výzkumné práci v terénu). Zde se budeme zabývat hlavně vhodností použitého výzkumného procesu a zakotvením jeho výsledků.

Výzkumný proces

Při čtení výzkumné zprávy o zakotvené teorii by čtenáři měli být schopni posoudit některé části výzkumného procesu, který vedl k sepsání dané zprávy. Ovšem i u monografií – které konec konců obsahují hlavně teoretické výroky a analyzované údaje – se stává, že čtenáři nemohou dost dobře posoudit, jak badatel analýzu provedl. Čtenáři se vlastní analýzy neúčastnili a monografie jim někdy nikterak

nepomáhá v tom, aby si průběh analýzy mohli představit. To by se dalo napravit tím, že by se čtenářům předložily určité informace týkající se níže popsaných kritérií. Nemusí být popsány příliš do detailů, a to ani v monografiích, alespoň však do té míry, aby poskytovaly solidní základy pro posuzování vhodnosti výzkumného procesu jako takového. Typy informací, které jsou k tomu třeba, následují ve formě otázek, přičemž odpovědi na tyto otázky naznačují, jakým způsobem jsou použitelné jako hodnotící kritéria.

1. kritérium: Jakým způsobem byl vybrán původní vzorek? Na jakém základě?
2. kritérium: Jaké hlavní kategorie se objevily?
3. kritérium: Jmenujte některé z událostí, případů, jednání, apod., které (jakožto indikátory) ukazovaly na některé z těchto hlavních kategorií.
4. kritérium: Na základě kterých kategorií probíhalo teoretické pořizování vzorků? Tj. jakým způsobem se shromažďování údajů řídilo výroky teorie? Jak reprezentativní se tyto kategorie ukázaly být po skončení teoretického pořizování vzorků?
5. kritérium: Jaké byly některé z hypotéz o pojmových vztazích (tj. vztazích mezi kategoriemi) a na jakém základě byly vysloveny a ověřovány?
6. kritérium: Vyskytly se případy, kdy hypotézy neodpovídaly tomu, co jste ve skutečnosti viděli? Jak jste tyto rozdíly v teorii zohlednili? Jak tyto rozdíly ovlivnily ony hypotézy?
7. kritérium: Jak a proč jste vybrali centrální kategorii? Byl tento výběr náhlý nebo postupný, obtížný nebo snadný? Na jakém základě jste prováděli závěrečná analytická rozhodnutí?

Jsme si vědomi toho, že některá z těchto kritérií se většine kvantitativních badatelů a dokonce i mnoha kvalitativním badatelům mohou jevit jako nekonvenční (například teoretické, spíše než statistické, pořizování vzorků nebo požadavek explicitního zohlednění rozdílů). Přesto jsou však pro hodnocení výzkumů podle zakotvené teorie nepostradatelné. Pokud badatel užívající metod zakotvené teorie poskytne tyto informace, může čtenář použít tato kritéria k posouzení vhodnosti komplexního kódovacího postupu, který badatel použil. Takto podané podrobnosti se spojí s nápovědmi, které, alespoň v delších výzkumných zprávách, mohou ukazovat na extrémně opatrné a důkladné sledování indikátorů, na svědomité a vynalézavé pořizování vzorků, apod.

Následuje skupina otázek, které odpovídají skupině kritérií pro hodnocení empirického zakotvení výzkumu.

Empirické zakotvení výzkumu

1. kritérium: Jsou pojmy vytvořené?

Protože základními stavebními kameny každé zakotvené teorie (vlastně každé vědecké teorie) jsou pojmy zakotvené v údajích,¹ první otázky, které je třeba si klást o jakékoliv výzkumné zprávě, jsou tyto: Vytváří pojmy (prostřednictvím kódování) nebo je alespoň užívá? Jaký je zdroj nebo zdroje pojmů? Pokud jsou pojmy odvozeny z běžně používaných slov (např. „nejistota“) a není vymezen jejich specifický teoretický význam, pak to nejsou pojmy ve smyslu stavebních částí zakotvené teorie, protože ve skutečnosti nejsou zakotveny v samotných údajích. V jakékoliv monografii, jejímž cílem je předložit teoretické interpretace údajů založené na analytických metodách zakotvené teorie, je možné použité pojmy snadno a rychle – ovšem pouze zhruba – posoudit pouhým prohlédnutím výčtu pojmů a posouzením, jsou-li to odborné nebo naopak běžně používané termíny a kolik jich je. Abyste však tyto otázky mohli posoudit hlouběji, je nutné si zprávu alespoň zběžně pročíst.

2. kritérium: Jsou pojmy systematicky uvedeny do vzájemných vztahů?

Tato hra se nazývá systematická konceptualizace prostřednictvím pojmových vazeb. Takže otázky, které je zde třeba si o výzkumné zprávě o zakotvené teorii klást, se týkají toho, jestli jsou tyto vazby vytvořeny a jak jsou zakotveny v údajích. Dále je třeba se ptát, jestli byly tyto vazby vytvářeny systematicky. Stejně jako u jiných kvalitativních výzkumných zpráv se dá přepokládat, že tyto vazby nebudou předkládány ve formě seznamu hypotéz nebo proporcionálních nebo jiných formálních výrazů, ale že budou prostupovat celým textem výzkumné zprávy.

3. kritérium: Je pojmových vazeb dost a jsou kategorie dobře propracované? Mají pojmovou hutnost?

Pojmy zakotvené teorie by měly být hustě provázány, a to jak na úrovni vztahů mezi kategoriemi a jejich subkategoriemi, tak mezi několika kategoriemi v závěrečné integraci. To se samozřejmě děje prostřednictvím prvků paradigmatu – podmínek, kontextu, jednání nebo interakcí (včetně strategií) a následků. Kategorie by také měly být pojmově hutné (tj. měly by mít mnoho vlastností, které jsou dimenzionalizovány). Právě hustá provázanost ve smyslu prvků paradigmatu a hut-

¹ =vycházející z údajů. (pozn. př.)

nost kategorií dodávají teorii její vysvětlovací sílu. Bez nich je teorie méně než dostačující.

4. kritérium: Je do teorie zabudován dostatek variability?

Některé kvalitativní výzkumy podávají zprávu pouze o jediném jevu a stanoví pouze několik podmínek, za nichž se jev objevuje. Také určí pouze několik jednání nebo interakcí, které tento jev charakterizují, a omezený rozsah následků. Oproti tomu by monografie o zakotvené teorii měla být posuzována podle své variability a podle míry specifčnosti, s jakou jsou popsány odchylky a jejich vztah k údajům, z nichž pochází. V některých publikacích o výzkumu může být rozsah odchylek poněkud omezený, ale autor by měl alespoň upozornit, že úplnější výzkumná zpráva obsahuje jejich kompletní popis.

5. kritérium: Jsou do vysvětlení zkoumaného jevu zabudovány také širší podmiňující vlivy, které tento jev ovlivňují?

Výzkum podle metody zakotvené teorie vyžaduje, aby do analýzy byly zahrnuty veškeré vysvětlující podmínky a nikoliv aby se badatel omezil pouze na ty, které se zdají mít na zkoumaný jev bezprostřední vliv. To znamená, že analýza by neměla být tak „mikroskopická“, že by přehlédla podmiňující vlivy, které vycházejí z „makroskopičtějších“ zdrojů: například ekonomických podmínek, společenských hnutí, trendů, kulturních hodnot, apod.

Dále je třeba, aby tyto podmínky byly přímo uvedeny do vztahu ke zkoumanému jevu prostřednictvím jejich vlivu na jednání nebo interakce a, skrze ně, později i na následky a nikoliv aby byl uveden pouze jejich výčet. Z tohoto důvodu je tedy zakotvená teorie, která tyto širší podmiňující vlivy zanedbává nebo nedostatečně specifikuje jejich vztah ke zkoumanému jevu, nedostatečně zakotvená. Jinými slovy, ať se autor o matici podmiňujících vlivů (viz. Kapitola 10) výslovně zmiňuje nebo ne, je důležité, aby v analýze byla použita.

6. kritérium: Byl zohledněn proces?

Identifikace a specifikace změn nebo pohybu ve formě procesu je důležitou součástí výzkumu podle metody zakotvené teorie. Jakákoliv změna musí být uvedena do vztahu k podmiňujícím vlivům, které ji způsobují. V kapitole 9 jsme řekli, že proces lze pojmut do stupňů nebo fází, ale také jako plynulý pohyb nebo změnu jednání nebo interakce v průběhu času v reakci na působící podmínky.

7. kritérium: Zdají se teoretické závěry být průkazné a do jaké míry?

Je docela dobře možné dokončit výzkum podle metody zakotvené teorie nebo jakýkoliv jiný výzkum a nedojít k žádným průkazným závěrům. Pokud badatel postupuje podle postupů či zásad metody zakotvené teorie bez trochy představitivosti nebo vzhledu do toho, co údaje reflektují – možná proto, že se jim v tom, co říkají, nedaří vidět nic než triviálnosti a všeobecně známé jevy – pak lze říci, že publikované závěry jsou v tomto ohledu nevyhovující.

Vzpomeňte si, že je zde nutná souhra mezi badatelem a nashromážděnými údaji a žádná metoda, ani metoda zakotvené teorie, nemůže zajistit, že tato souhra bude tvořivá. To závisí na třech charakteristikách badatele: analytických schopnostech, teoretické citlivosti a citlivosti vůči detailům v jednání či interakci (plus dostatečná schopnost sdělit své výsledky písemnou formou). Tvořivá souhra samozřejmě závisí také na druhém pólu rovnice badatel–údaje: na kvalitě nashromážděných a užitých údajů. Nenápaditá analýza může být na úrovni metod dostatečně zakotvená v údajích, ale na úrovni teoretických cílů badatele již je tato míra zakotvení nedostačující. Stává se to tak, že badatel buď nevyužije veškerý potenciál, který se v údajích skrývá, nebo nenashromáždí dostatek údajů.

Tyto dvě sady kritérií, pro posuzování výzkumného procesu a empirického zakotvení teoretických závěrů, se přímo týkají toho, do jaké míry je daný výzkum podle zakotvené teorie ověřený a způsobů, jak to zjistit. Pokud jsou ve výzkumné zprávě přehledně popsány jednotlivé složky výzkumného procesu a pokud je v ní zároveň obsaženo dostatek náповeří, pak je možné předkládanou teorii nebo teoretické výroky posuzovat podle jejich hodnověrnosti. Můžeme posuzovat, za jakých podmínek tato teorie odpovídá „realitě,“ poskytuje vysvětlení a je užitečná (prakticky i teoreticky).

Závěrečná poznámka

Ohledně hodnotících kritérií byste si měli zapamatovat ještě dvě věci. Za prvé, tato kritéria by neměla být považována za striktní pravidla platící bez výjimky, ať již při hodnocení svého vlastního výzkumu nebo výzkumných zpráv svých kolegů. Tato kritéria jsou zde míněna jako vodítka. Nové oblasti výzkumu mohou vyžadovat úpravu postupů a hodnotících kritérií, aby odpovídaly okolnostem výzkumu. Nápadití badatelé, kteří zápolí s neobvyklým nebo tvořivým použitím materiálů, se někdy odchýlí od toho, čemu říkáme „směrodatná“ pravidla pro postup. Doporučujeme však, abyste se těchto hlavních kritérií snažili držet, pokud to jenom jde a pokud nemáte velmi pádné důvody pro jejich nedodržení. V takovýchto neobvy-

klých případech byste měli naprosto přesně vědět jak a proč se od těchto kritérií odkláníte, napsat to do výzkumné zprávy a nechat čtenáře, aby sám posoudil hodnověrnost vaší teorie.

Za druhé vám doporučujeme, abyste sdělovali, byť stručně, jaké jste použili procedurální postupy, a to zvláště v delších zprávách. Tím máme na mysli výčet všech neobvyklých použitých postupů a procedurálních kroků, kterými jsme se v této knize nezabývali. To čtenáři pomůže při posuzování celkovou přiměřenost vašeho výzkumu. Také to způsobí, že vaši čtenáři si budou více uvědomovat rozdíly mezi vaším výzkumem a výzkumy vzniklými použitím jiných kvalitativních metod. Takto si nejlépe uvědomíte, jak jste vlastně postupovali a jaké nedostatky se mohly ve vaší práci vyskytnout. Jinými slovy, budete schopni určit a sdělit ony nevyhnutelné hranice vašeho výzkumu.

Souhrn

Každý výzkum, ať již kvalitativní nebo kvantitativní, je třeba posuzovat podle zásad postupů, které odpovídají metodám použitým při získávání jeho závěrů. Autoři této knihy vyvinuli hodnotící kritéria vhodná pro posuzování zakotvených teorií. Tato kritéria mohou používat nejen ti, kteří chtějí posoudit svou práci nebo práce svých kolegů, ale také členové redakčních rad či představitelé grantových agentur, kteří také musí posuzovat výzkumy podle metody zakotvené teorie.

Není to žádná lingvistická náhoda, že „tvorba,“ „stavba“ či „práce“ označují jak proces, tak i výsledky tohoto procesu. Bez procesuálního významu těchto slov by jejich předmětný význam vůbec neexistoval.

John Dewey, *Art as Experience*, 1935, str. 51

Literatura

- AGAR, M.: *Speaking of ethnography*. Beverly Hills, CA, Sage 1986.
- BECKER, H.: *Sociological work: Method and substance*. New Brunswick, NJ, Transaction 1970.
- BECKER, H.: *Art worlds*. Berkeley, CA, University of California Press 1982.
- BECKER, H.: *Doing things together: Selected papers*. Evanston, IL, Northwestern University Press 1986a.
- BECKER, H.: *Writing for social scientists*. Chicago, University of Chicago Press 1986b.
- BIERNACKI, P.: *Pathways from heroin addiction*. Philadelphia, PA, Temple University Press 1986.
- BLUMER, H.: Science without concepts. *American Journal of Sociology*, 1931, č. 12, s. 515-533.
- BLUMER, H.: *Symbolic interaction*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall 1969.
- BROADHEAD, R.: *Private lives and professional identity of medical students*. New Brunswick, NJ, Transaction Books 1983.
- CAUHAPE, E.: *Fresh starts: Men and women after divorce*. New York, Basic Books 1983.
- CHIRMAZ, K.: The grounded theory method: An explication and interpretation. In: R. Emerson (Ed.), *Contemporary field research*. Boston, Little Brown 1983.
- CORBIN, J.: Women's perceptions and management of a pregnancy complicated by chronic illness. *Health Care for Women International*, 1987, č. 84, s. 317-37.
- CORBIN, J., STRAUSS, A.: Collaboration: Couples working together to manage chronic illness. *Image* 1984, č. 16, s. 109-115.
- CORBIN, J., STRAUSS, A.: *Unending work and care: Managing chronic illness at home*. San Francisco, CA, Jossey-Bass 1988.
- CORBIN, J., STRAUSS, A.: Grounded theory method: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative Sociology*, 1990. V tisku.
- CORBIN, J., STRAUSS, A.: Comeback: Overcoming disability. In: G. Albrecht, J. Levy (Eds.), *Advances in medical sociology*, Greenwich, CT, JAI Press 1991. sv. 2.
- DAVIS, F.: *Passage through crisis*. Indianapolis, IN, Bobbs-Merrill 1963.
- DENZIN, N.: *The research act*. Chicago, Aldine 1970.
- DEWEY, J.: *Art as experience*. New York, Minton, Balch 1934.
- DIESING, P.: *Patterns of discovery in the social sciences*. Chicago, Aldine 1971.
- DRAKE, S.: *Discoveries and opinions of Galileo*. Garden City, NY, Doubleday Anchor Books 1957.
- FAGERHAUGH, S., STRAUSS, A.: *The politics of pain management: Staff-patient interaction*. Menlo Park, CA, Addison-Wesley 1977.
- FAGERHAUGH, S., STRAUSS, A., SUCZEK, B., WIENER, C.: *Hazards in hospital care*. San Francisco, Jossey-Bass 1987.
- FIELDING, N., FIELDING, J.: *Linking data*. Beverly Hills, CA, Sage 1986.
- FUJIMURA, J.: Constructing doable problems in cancer research: Articulating alignment. *Social Studies of Science* 1987, č. 17, 257-93.
- GLASER, B.: The use of secondary analysis by the independent researcher. *American Behavioral Scientist* 1963, s. 11-14.
- GLASER, B.: *Experts and laymen: The Patsy and the subcontractor*. Mill Valley, CA, Sociology Press 1972.
- GLASER, B.: *Theoretical sensitivity*. Mill Valley, CA, Sociology Press 1978.
- GLASER, B., STRAUSS, A.: *Awareness of dying*. Chicago, Aldine 1965.
- GLASER, B., STRAUSS, A.: *The discovery of grounded theory*. Chicago, Aldine 1967.
- GLASER, B., STRAUSS, A.: *Time for dying*. Chicago, Aldine 1968.
- GORTNER, S., SCHULTZ, P.: Approaches to nursing science methods. *Image* 1988, č. 20, s. 22-23.
- GUBA, E.: Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *ETC* 1981, č. 19, s. 75-91.

Literatura

- HAMMERSLEY, M., ATKINSON, P.: *Ethnography: Principles in practice*. New York, Tavistock 1983.
- HUGHES, E.: *The sociological eye*. Chicago, Aldine 1971. Reprinted. New Brunswick, NJ, Transaction 1987.
- JOHNSON, J.: *Doing field research*. New York, Free Press 1975.
- KIDDER, L.: Qualitative research and quasi-experimental frameworks. In: M. Brewer, B. Collins (Eds.), *Scientific inquiry and the social sciences*. San Francisco, CA, Jossey-Bass 1981.
- KIRK, J., MILLER, M.: *Reliability, validity and qualitative research*. Beverly Hills, CA, Sage 1986.
- KVALE, S.: To validate is to question. In: S. Kvale (Ed.), *Issues of validity in qualitative research*. Lund, Sweden, Studentlitteratur 1989.
- LE COMPTE - N., GIETZ, J.: Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research* 1982, č. 52, s. 31-60.
- LOFLAND, J.: *Analyzing social settings*. Belmont, CA, Wadsworth 1971.
- MILES, M.: Mixing qualitative and quantitative methods: Triangulation in action. In: J. Van Maanen (Ed.), *Qualitative methodology*. Beverly Hills, CA, Sage 1983.
- MILES, M. - HUBERMAN, A.: *Qualitative data analysis*. Beverly Hills, CA, Sage 1984.
- PFaffenberger, B.: *Microcomputer applications in qualitative research*. Newbury Park, CA, Sage 1988.
- POPPER, K.: *The logic of scientific discovery*. New York, Basic Books 1959.
- RAPPORT, S. - WRIGHT, W. (Eds.): *Science: Methods and meaning*. New York, Washington Square Press 1964.
- ROSENBAUM, M.: *Women on heroin*. New Brunswick, NJ, Rutgers University Press 1981.
- SANDELOWSKI, M.: The problem of rigor in qualitative research. *Advances in Nursing Science* 1986, č. 8, s. 27-37.
- SCHATZMAN, L. - STRAUSS, A.: *Field research: Strategies for a natural sociology*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall 1973.
- SCHNEIDER, J. - CONRAD, P.: *Having epilepsy: The experience and control of illness*. Philadelphia, PA, Temple University 1983.
- SELYE, H.: *The stress of life*. New York, McGraw Hill 1956.
- SHIBUTANI, T.: *Improvized news: A sociological study of rumor*. Indianapolis, IN, Bobbs-Merrill 1966.
- STAR, S. L.: *Regions of the mind: Brain research and the quest for scientific certainty*. Stanford, CA, Stanford University Press 1989.
- STRAUSS, A.: *Negotiations*. San Francisco, CA, Jossey-Bass 1978.
- STRAUSS, A.: Interorganizational negotiation. *Urban Life* 1982, č. 11, s. 350-367.
- STRAUSS, A.: Work and the division of labor. *Sociological Quarterly* 1985, č. 26, s. 1-19.
- STRAUSS, A.: *Qualitative analysis for social scientists*. New York, Cambridge University Press 1987.
- STRAUSS, A., BUCHER, R., EHRLICH, D., SCHATZMAN, L., SABSHIN, M.: *Psychiatric ideologies and institutions*. Glencoe, IL, Free Press 1964.
- STRAUSS, A. - CORBINOVÁ, J.: *Shaping a new healthcare system*. San Francisco, CA, Jossey-Bass 1988.
- STRAUSS, A. - CORBINOVÁ, J.: *Tracing lines of conditional influence: Matrix and paths*. Příspěvek přednesený na výročním shromáždění Americké sociologické společnosti, San Francisco, srpen 1989.
- STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J., FAGERHAUGH, S., GLASER, B., MAINES, D., SUCZEK, B., WIENER, C.: *Chronic illness and the quality of life* (2. vyd.). St. Louis, Mosby 1984.
- STRAUSS, A., FAGERHAUGH, S., SUCZEK, B., WIENER, C.: *The organization of medical work*. Chicago, University of Chicago Press 1985.
- TESCH, R.: *Qualitative research: Analysis types and software tools*. Philadelphia, PA, Taylor and Francis 1989.
- WHYTE, W.: *Street corner society*. Chicago, University of Chicago Press 1955.
- WIENER, C.: *The politics of alcoholism*. New Brunswick, NJ, Transaction Books 1981.

Základy kvalitativního výzkumu

WIENER, C., FAGERHAUGH, S., STRAUSS, A., SUCZEK, B.: Trajectories, biographies and the evolving medical technology scene: Labor and delivery and the intensive care nursery. *Sociology of Health and Illness* 1979, č. 1, s. 261-283.

Rejstřík

Analýza. viz kapitoly o kódování; po větách nebo odstavcích, 51; řádek za řádkem, 51
Axiální kódování: definice, 70

Centrální kategorie, 89; a pomocné kategorie, 87; definice, 86; určení vlastností a dimenzí, 91; výběr, 89

Dedukce, 110

Diagramy. viz také Záznamy kódování, Záznamy, Dočasné rámce, Pracovní poznámky, Teoretické poznámky; definice, 146; integrující, 146; logické, 84; 146; třídění, 166

Dimenze, 48. viz také Vlastnosti; definice, 42; dimenzionální profil, 49; dimenzionální rozsah, 49; 50; dimenzionální škály, 49

Dimenzionalizace. viz Rozložení na dimenze
Dočasné teoretické rámce, 83. viz také Diagramy, Záznamy

Hypotézy, 14; 24; 79; 110; příklady, 161

Indukce, 110

Integrace, 87; 91. viz také Centrální kategorie, Selektivní kódování, Příběh, Kostra příběhu

Interakce. viz také Jednání/Interakce; a matice, 127; definice, 117

Intervenující podmínky: definice, 70

Jednání/interakce. viz také Transakční systém; a intervenující podmínky, 75; a kontext, 74; a následky, 78; a proces, 107; a zakotvená teorie, 76; definice, 70

Jev, 71; 73. viz také Centrální kategorie, Ústřední jev; a kontext, 74; a výzkumná otázka, 24; a zakotvená teorie, 15; definice, 70

Kategorie, 45; 71; centrální, 86; definice, 42; doplňování, 104; in vivo, 48; pojmenovávání, 47; rozvíjení, 79; 81; 87; subkategorie, 48; 71; 79; vypůjčené, 47

Kladení otázek, 43; 55

Kódování: definice, 42

Kontext, 74. viz také Podmínky, Matice podmiňujících vlivů; definice, 70

Kostra příběhu. viz také Centrální kategorie, Ústřední jev, Selektivní kódování, Rozlišující pořizování vzorků; definice, 86; příklad, 93; 97

Matice podmiňujících vlivů. viz také Podmiňující vlivy, Podmiňující trajektorie, Kritéria; a biografické a historické procesy, 128; a organizace, 128; definice, 117; příklady použití, 122; úroveň, 120

Mávání červeným praporkem, 66

Nahodilost: definice, 106

Následky, 71; 78; 113. viz také Paradigmatický model; definice, 70

Neodborná literatura: definice, 32

Obavy studentů, 67

Objevy, 18

Odborná literatura: a teoretická citlivost, 34; definice, 32; jako druhotný zdroj údajů, 35; jako zdroj výzkumných problémů, 22; použití k dodatečné validizaci, 35

Osobní zkušenosti, 28

Otevřené pořizování vzorků: definice, 131

Ověřování, 79; 87; 96; 102; 140; 141

Označování jevů, 43

Paradigmatický model, 72; 79; 87; 92. viz také Jednání/Interakce, Podmínky, Následky, Strategie

Podmínky. viz také Kontext, Paradigmatický model a kapitoly o matici podmiňujících vlivů; intervenující, 75; 112; příčinné, 73

Podmiňující trajektorie: a matice podmiňujících vlivů, 123; a úrovně jednání/interakce, 125; definice, 117

Pojmová hutnost, 80. viz také kapitoly o selektivním kódování

Pojmy, 43; 191; a konceptualizace, 43; definice, 42

Pomocné postupy. viz Kritéria, Diagramy, Záznamy, Psaní

Popis, 13; rozdíl mezi teorií a popisem, 19

Porovnávání, 43; 60; 98

Pořizování vzorků vycházející z budované teorie: definice, 131

Pracovní poznámky, 155; definice, 146

Pravidelnosti, 49; 96

Proces, 106; definice, 106

Prokázání teoretický význam: definice, 131

Příběh: definice, 86

Příčinné podmínky: definice, 70

Případy neodpovídající teorii, 80; 140. viz také Ověřování, Variabilita

Rozlišující pořizování vzorků, 139. viz také Selektivní kódování, Centrální kategorie; definice, 131

Rozložení na dimenze, 48. viz také Dimenze; definice, 42

Selektivní kódování: definice, 86

Složitost, 81

Spojování sekvencí, 106

Strategie, 70; 75; 76. viz také Jednání/Interakce, Intervenující podmínky, Paradigmatický model

Technika protikladů, 60

Teoretická citlivost: definice, 27

Teoretická nasycenost, 140

Teoretické poznámky, 153; definice, 146

Teorie: formální vs. substantivní, 129; úrovně, 129

Transakční systém. viz také Matice podmiňujících vlivů; definice, 117; vlastnosti, 118; zakotvená teorie, 118

Ústřední jev. viz Kategorie, centrální; Selektivní kódování

Validizace, 35. viz také Ověřování

Vlastnosti, 48; definice, 42

Vztahové a variační pořizování vzorků, 138. viz také Kódování, otevřené; Pořizování vzorků vycházející z budované teorie ; definice, 131

Vztahy mezi pojmy, 43. viz také Kategorie, a kapitoly o kódování

Zakotvená teorie. viz také Kvalitativní výzkum, Transakční systém; definice, 14; 15; jako vědecká metoda, 17; požadavky k osvojení, 16; původ, 15; výzkumná otázka, 24

Záznamy: definice, 146

Záznamy kódování. viz také Záznamy; defi-

nice, 42; 146; vytváření, 51; 151

Změna: a následky, 113; a podmiňující vlivy,

112; definice, 111; tvar a forma, 111

O autorech

Juliet Corbinová přednáší na katedře ošetrovatelství (Department of Nursing) na San Jose State University v San Jose v Kalifornii. Působí také jako vědecký pracovník na katedře sociálních věd (Department of Social and Behavioral Sciences) na University of California v San Franciscu. Ošetrovatelství vystudovala na Arizona State University (1963), magisterský titul (M.S.N.) v tomto oboru získala v roce 1972 na San Jose State University a doktorát (D.S.N.) získala v roce 1981 na University of California v San Franciscu. Je autorkou nebo spoluautorkou mnoha článků o výzkumech a kapitol v různých sbornících. Je také spoluautorkou výzkumné monografie *Unending Work and Care* (1988) a knihy týkající se reformy systému zdravotnictví nazvané *Shaping A New Health Care System* (1988). V současné době se zabývá výzkumem role těla při činnosti a také shromažďováním údajů pro svůj výzkum průběhu práce v nemocnicích.

Anselm Strauss je bývalým profesorem sociologie na katedře sociálních věd (Department of Social and Behavioral Sciences) na University of California v San Franciscu. Ve svých výzkumech se zabýval především sociologií zdraví a onemocnění a sociologií práce či zaměstnání. Výzkumné metody, které používal při svých výzkumech byly nejčastěji kombinací terénního pozorování a rozhovorů, někdy však jako primární zdroj údajů využíval i historické materiály. Mezi jeho (a Juliet Corbinové) knihy o metodě a monografie patří: *The Discovery of Grounded Theory* (1967), *Qualitative Analysis for Social Scientists* (1987), *Awareness of Dying* (1965), *The Social Organization of Medical Work* (1985) a *Unending Work and Care* (1988). Byl hostujícím profesorem na universitách v Cambridge, Paříži, Manchesteru, Constance, Adelaide a Hágách. V současné době se zabývá výzkumem strategií týkajících se AIDS a jejich přenosem do praxe, výzkumem chodu práce v nemocnicích a také výzkumem role těla při jednání.

Stručný česko-anglický slovníček použitých termínů

Axiální kódování	↔	Axial coding
Centrální kategorie	↔	Core category
Diagramy	↔	Diagrams
Dimenze	↔	Dimensions
Integrující diagramy	↔	Integrative diagrams
Intervenující podmínky	↔	Intervening conditions
Jednání/interakce	↔	Action/Interaction
Jev	↔	Phenomenon
Kategorie	↔	Categories
Kódování	↔	Coding
Kontext	↔	Context
Kostra příběh	↔	Story line
Logické diagramy	↔	Logic diagrams
Maticce podmiňujících vlivů	↔	Conditional matrix
Nahodilost	↔	Contingency
Následky	↔	Consequences
Odborná literatura	↔	Technical literature
Otevřené kódování	↔	Open coding
Otevřené pořizování vzorků	↔	Open sampling
Podmiňující trajektorie	↔	Conditional path
Pojmy	↔	Concepts
Pořizování vzorků vycházející z teorie	↔	Theoretical sampling
Pracovní poznámky	↔	Operational notes
Proces	↔	Process
Prokázaný teoretický význam	↔	Proven theoretical relevance
Příběh	↔	Story
Příčinné podmínky	↔	Causal conditions
Rozlišující pořizování vzorků	↔	Discriminate sampling
Rozložení na dimenze	↔	Dimensionalising
Selektivní kódování	↔	Selective coding
Technika protikladů	↔	Flip-Flop Technique
Teoretická nasycenost	↔	Theoretical saturation
Teoretická citlivost	↔	Theoretical sensitivity
Teoretické poznámky	↔	Theoretical notes
Transakční systém	↔	Transactional system
Vlastnosti	↔	Properties
Vztahové a variační pořizování vzorků	↔	Relational and variational sampling
Zakotvená teorie	↔	Grounded theory
Zaměřené pozorování	↔	Close-in comparison
Záznamy kódování	↔	Code notes
Záznamy	↔	Memos